

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.
«___» _____ 202_ р.

Реєстраційний № _____
«___» _____ 202_ р.

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗАСОБОМ НАРОДНИХ КАЗОК. УКЛАДАННЯ ЗБІРКИ КАЗОК

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗДОМ-16
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Сірант Лілії Петрівни

Керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Іншакова І.Є.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ НАРОДНИХ КАЗОК.....	7
1.1. Поняття морального виховання в психолого-педагогічних дослідженнях.....	7
1.2. Значення та виховна роль народних казок в практиці дошкільної педагогіки	18
1.3. Психолого-педагогічні основи морального виховання дітей передшкільного віку засобом народних казок.....	23
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРАКТИЦІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	35
2.1. Аналіз державних програм і передового педагогічного досвіду педагогів-вихователів з проблем організації морального виховання.....	35
2.2. Вивчення практики морального виховання дітей передшкільного віку у ЗДО «Сонечко» Нивотрудівської сільської ради.....	46
Висновки до розділу 2.....	53
РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ У НАПРЯМУ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	57
3.1. Опис методики організації морального виховання дітей передшкільного віку засобом народних казок.....	57
3.2. Презентація змісту збірки народних казок з покращення морального виховання дітей передшкільного віку.....	61
Висновки до розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важливим завданням сучасної освіти, батьків та всіх дорослих, в оточенні яких росте дитина, вважається її моральне виховання, яке має не меті навчити її основним поняттям про добро і зло, збагатити цінними знаннями про повагу до дорослих та інших оточуючих, допомогти вирости гідним членом суспільства. Вважається, що починати прищеплювати основи морального виховання потрібно ще у дошкільному віці, коли з психологічної точки зору у дитини добре розвинуті здібності до засвоєння нового, а також наслідування прикладів дорослих. Крім того, у цьому віці діти дуже схильні до емоційних переживань, що є додатковим чинником підвищення якості морального виховання через емоції.

У закладах дошкільної освіти моральне виховання розглядають як активну взаємодію вихователя та вихованця у спільній творчій діяльності, під час якої формуються найкращі людські якості, пропагуються моральні цінності та норми. У дошкільному віці закладаються основи особистості дитини, її світогляд, своє розуміння добра і зла, своя реакція на вчинки інших та власну поведінку.

Процес формування моральної свідомості у дитини особливо складний і суперечливий, якщо погляди сім'ї та виховного установи щодо цієї проблеми різні. Щоб забезпечити єдність у моральне виховання, вихователь повинен постійно спрямовувати батьків на формування в дітей відповідних моральних якостей.

Дієвим засобом виховання моральних якостей особистості дошкільника є художнє слово. Найдоступнішими засобами для морального виховання і розвитку у передшкільному віці, звичайно ж, є казка. Вона у цікавій та доступній формі дозволяє зрозуміти грань між добрими і поганими вчинками, добром і злом. Відповідно, за умілого використання казки моральне виховання дошкільників є більш ефективним.

Майже всі освітні програми для дітей дошкільного віку містять розділ,

який спеціально присвячений вихованню моральних якостей особистості, хоча називатися предметом такого виховання може по-різному: «соціально-емоційне» виховання, або «моральне» виховання, чи формування гуманного ставлення до інших людей та ін. Важливість цього завдання очевидна та актуальна. Саме у дошкільному віці складаються основні етичні інстанції, оформляються та зміцнюються основи особистості та ставлення до інших людей.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з питань морального виховання особистості довів, що цьому питанню завжди приділялось та продовжує приділятися багато уваги. Зокрема, корисними у ході дослідження виявилися праці таких дослідників, як: О. Богданова [7], О. Брусакова [27], Ю. Вакарчук [2], Л. Виготський [21], О. Вишенський [24], І. Каіров [7], С. Мельничук [20], М. Нечепоренко [26], В. Рогожкін [63], В. Сухомлинський [3] та ін.

Засоби морального виховання дошкільників та молодших школярів досліджували: І. Бабій [58], Л. Білюк [29], І. Княжева [55], О. Кононко [48], Л. Лохвицька [16], І. Мар'єнко [13], В. Нечаєва [64], Ю. Ніконенко [60], В. Панченко [37], К. Плівачук [19], В. Скрипник [45], В. Сучок [45], В. Тугай [15], Н. Якименко [57] та ін.

Використання художніх засобів та творів, зокрема, казок, у навчально-виховного процесу в ЗДО вивчали: Н. Басюк [30], Т. Гризоглазова [33], М. Гуменюк [41], М. Лавренова [31], О. Лебєдєв [39], С. Литвиненко [32], Т. Люріна [23], В. Солодухов [38], А. Тряпціна [39] та ін.

Тому у продовження вже наявних досліджень вважаємо за доцільне приділити додаткову увагу вивченню ролі казки у моральному вихованні дітей передшкільного віку та розробити відповідні методичні рекомендації.

Мета дослідження – виявити, теоретично обґрунтувати та дослідити на практиці результативність морального виховання дітей передшкільного віку, а також визначити напрями покращення такого виховання засобом народних казок.

Обрана тема зумовила такі **завдання дослідження**:

- виявити стан розробки проблеми морального виховання дітей передшкільного віку у психолого-педагогічній літературі;
- визначити роль казки у забезпеченні морального виховання дітей передшкільного віку;
- здійснити аналіз державних програм і передового педагогічного досвіду педагогів-вихователів з проблем організації морального виховання;
- вивчити практику морального виховання дітей передшкільного віку у ЗДО «Сонечко» Нивотрудівської сільської ради;
- розробити методичні рекомендації з використання народних казок у моральному вихованні дітей передшкільного віку.

Об'єкт дослідження – моральне виховання дітей передшкільного віку.

Предмет дослідження – моральне виховання дітей передшкільного віку засобом народних казок.

У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів**:

- а) теоретичні: аналіз і синтез наукової, навчально-методичної літератури, що надало змогу зіставити різні погляди на досліджувану проблему, визначити поняттєво-категоріальний апарат дослідження морального виховання дітей передшкільного віку;
- б) емпіричні: цілеспрямоване та систематичне спостереження за навчальною діяльністю дошкільників, бесіда, аналіз документації;
- в) статистичні: здійснення аналізу емпіричних даних.

Практичне значення одержаних результатів: результати дослідження можуть бути використані студентами протягом проходження педагогічної практики в закладах дошкільної освіти під час морального виховання дітей передшкільного віку.

Експериментальна база дослідження: ЗДО «Сонечко» Нивотрудівської сільської ради, старші групи. Для цілей дослідження з метою забезпечення порівнюваності результатів було взято 2 групи

передшкільного віку «Дзвіночок» та «Барвінок». Всього долучено до дослідження 41 дитина.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки з розділів, загальні висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг роботи – 130 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ НАРОДНИХ КАЗОК

1.1. Поняття морального виховання в психолого-педагогічних дослідженнях

Моральність та духовність в сучасному суспільстві вважаються тими якостями особистості, без яких неможливе формування справжнього громадянського суспільства, яке крокує шляхом демократичних перетворень. Людина має володіти моральними цінностями та дотримуватися їх у соціумі. Тому моральне виховання вважають сьогодні провідним напрямком всієї системи виховання та розвитку особистості дошкільника, учня, студента, дорослої людини. Метою життєдіяльності такої людини є формування правильної з точки зору соціального оточення життєвої позиції, яка виступає одним із важливих засобів досягнення успіху в різних видах діяльності.

У сучасному вітчизняному філософському словнику вказується, що мораль – це змінна форма суспільної свідомості, що є своєрідною системою «неписаних законів», складається із сукупності суспільних цінностей та норм. Такі суспільні цінності виражають ідеали людського життя, бачення минулого, сьогодення та майбутнього, дозволяють розрізняти добро та зло тощо. Також у словнику вказується, що мораль є тією сферою етики, яка виступає як суспільно значуща структура цінностей, пріоритетів, правил поведінки, які визнані людиною [1, с. 573]. Дійсно, якщо говорять про мораль, то частіше за все мають на увазі моральні цінності, яких дотримується чи не дотримується людина у своєму житті.

Як зазначає Ю. Вакарчук, проблема морального розвитку особистості має досить глибоке історичне коріння, починаючи ще з часів античної цивілізації [2]. Ним узагальнено основні історичні аспекти формування цієї категорії (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Історичні особливості становлення моралі (узагальнено автором на основі [2])

Період	Представники	Ставлення до моралі
Античність	Сократ	Одним із перших почав наголошувати на єдності морального і духовного. Вважав, що моральні та духовні якості особистості проявляються навіть у її зовнішньому вигляді.
	Платон	Розглядав проблему морально-естетичного виховання. Наголошував, що на поведінку людини великий вплив чинить мистецтво. Тому необхідно встановити контроль з боку державної влади за змістом продуктів мистецтва. Останні мають відповідати моральним нормам суспільства.
	Аристотель	Розвивав ідеї Платона щодо прагнення людини до наслідування як необхідної умови формування особистості. Тому моральність має проявлятися у наслідуванні не тільки правил поведінки, але і звичаїв та традицій свого народу.
Стародавня китайська філософія	Конфуцій	Вважав, що освіту людини слід починати з поезії, закріплювати її вивченням правил і завершувати обрядовою музикою. Тобто теж наголошувалась важливість традицій. Серед правил, які мали бути засвоєні, були правила доброчесності, етикету, пристойної поведінки тощо.
Ренесанс	Д. Дідро, Д. Дьбуї, І. Кант та ін.	Людина стає об'єктом філософського вивчення. Середньовічне божественне замінюється людським. Актуальності набувають ідеї про моральне значення мистецтва. Вони перетворюються у своєрідну програму суспільного виховання людини за допомогою засобів мистецтва.

Отже, антична культура приділяла значну увагу моральним проблемам, надаючи їм гуманістичного забарвлення, звертаючись, перш за все, до характеру звичаїв, традицій тощо. Новим світоглядом – гуманізмом – висвітлені проблеми морального виховання доби Ренесансу за допомогою засобів мистецтва.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці основний зміст та засади морального виховання сформовані В. Сухомлинським у роботі «Слово

вчителя в моральному вихованні» [3]. Дослідник глибоко досліджував моральні принципи гуманістичної поведінки особистості. З його точки зору, гуманність виховання у педагогічній діяльності полягає в тому, щоб зберегти ще з дитячого віку відчуття радості і щастя, на яке дитина має право. У людині з дитинства потрібно виховувати доброту, справедливість, чесність. Також В. Сухомлинський приділяв значну увагу вихованню у дітей почуттів, зокрема, таких, що формують наступні моральні цінності: терпимість, милосердя, людяність [3, с. 321-330].

Гуманістичні та демократичні ідеї виховання та розвитку особистості, засновані на моральних цінностях, відстоюються також І. Бехом у його концепції особистісно орієнтованого виховання. Дослідник обґрунтував психолого-педагогічні умови для реалізації такого виховання шляхом створення новітніх виховних технологій. Передусім – це «формування у суб'єкта здібності і бажання усвідомлювати себе як особистість, культивування у вихованні цінності іншої людини, культивування у вихованні досвіду свободи приймати особисті рішення» [4, с. 113].

Аналогічні гуманістичні погляди на важливість морального виховання демонструє К. Чорна, зазначаючи, що моральні цінності розглядаються з позиції аксіологічного підходу, тобто звернення особистості до вищих духовних цінностей та моральних феноменів (добро, свобода, обов'язок, честь, совість, гідність, щастя, любов тощо) [5].

Важлива роль морального виховання в розвитку особистості підкреслюється сьогодні багатьма дослідниками. Як влучно зазначає І. Бех, рівень моральної свідомості особистості визначає рівень її моральної культури. Це проявляється в її умінні будувати свої відносини з іншими людьми на основі поваги, доброзичливості та принциповості, уваги, чуйності. При цьому моральна культура формує програму діяльності особистості, засновану на ціннісних орієнтаціях, представляє собою позитивну характеристику моральних якостей особистості, включаючи культуру моральної свідомості, моральних почуттів і морального вчинку [4,

с. 114].

З метою більш змістовного дослідження сутності морального виховання нами здійснено критичний огляд наукових праць щодо визначення цієї категорії різними дослідниками (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Визначення поняття «моральне виховання» різними науковцями

Автор	Визначення	Ключовий аспект, втілений у моральному вихованні
1	2	3
В. Даль [6, с. 119]	Цілеспрямоване формування моральної свідомості особистості, розвиток моральних почуттів і навичок (звичок) моральної поведінки.	Моральна свідомість, почуття, поведінка
І. Каіров, О. Богданова [7, с. 216]	Цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів, формування звичок моральної поведінки відповідно до певної ідеології.	Моральна свідомість, почуття, поведінка
М. Фіцула [8, с. 254]	Формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм, принципів моралі.	Моральні якості, потреби, почуття, поведінка
І. Кон [9, с. 120]	Засвоєння моральних цінностей, вироблення моральних якостей, орієнтації на ідеал, принципи, норми, правила моралі, коли переконання й уявлення про те, як має бути, втілюються у реальні вчинки і поведінку.	Моральні цінності, якості, поведінка
Н. Волкова [10, с. 102]	Цілеспрямований процес, що передбачає певну систему змісту, форм, методів і прийомів педагогічних дій на моральну свідомість.	Моральна свідомість
С. Гончаренко [11, с. 216]	Цілеспрямований процес формування моральної свідомості, розвитку морального почуття та навичок моральної поведінки особистості відповідно до певної ідеології.	Моральна свідомість, почуття, поведінка
А. Кузьминський [12, с. 217]	Діяльність із засвоєння теоретичних основ моралі, формування моральних уявлень, організація досвіду поведінки і діяльності, які відповідають вимогам суспільної моралі.	Моральні уявлення, поведінка і діяльність
І. Мар'єнко [13, с. 97]	Формування і розвиток особистості, пов'язаний зі становленням її відносин з соціальним оточенням, ставлення до своїх обов'язків, як до самої себе.	Моральні обов'язки, взаємовідносини
Г. Троцько,	Організація та стимулювання різнобічної	Моральна культура

В. Лозова [14, с. 60]	діяльності особистості, спрямований на оволодіння нею моральною культурою, яка відображає її ставлення до оточуючого світу.	
-----------------------	---	--

Продовження таблиці 1.2.

1	2	3
В. Тугай [15, с. 460]	Процес засвоєння моральних цінностей та ідеалів, моральною культурою, формування стійких моральних якостей, розвитку морального почуття та навичок моральної поведінки.	Моральні цінності, ідеали, культура, якості, поведінка
Л. Лохвицька [16, с. 19]	Процес ознайомлення з моральними нормами та правилами, привчання до безперечного їх виконання.	Моральні норми, правила
С. Русова [17, с. 142]	Формування моральної свідомості та відповідної поведінки, «вироблення характеру» бути добрим і чесним.	Моральна свідомість, поведінка
Г. Заїченко [18, с. 27]	Формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі.	Моральні якості, потреби, почуття, поведінка
К. Плівачук [19]	Формування моральної свідомості, чуттєво-емоційної сфери, гуманного ставлення до оточуючого, здатності формувати гуманні взаємовідносини з людьми, розуміти і творити добро і красу в житті.	Моральна свідомість, гуманізм
С. Мельничук [20, с. 211]	Система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, що регулюють гуманні відносини між людьми.	Моральна поведінка, гуманізм

Отже, з поданих визначень видно, що більшість дослідників послуговуються визначенню морального виховання з урахуванням формування в особистості моральних цінностей та відповідної поведінки. Найбільш повним та точним визначенням з-поміж наведених вважаємо визначення А. Кузьминського [12, с. 217].

Для більш змістовного розуміння процесів морального виховання особистості доцільно також з'ясувати сутність споріднених із ним понять, що зроблено нами з використанням рис. 1.1 на основі аналізу наукових джерел у цьому напрямі [2; 7; 13; 15; 16; 19 та ін.].

Результатом морального виховання особистості є моральна вихованість

або моральність. Ці категорії матеріалізують особистість в суспільно цінних властивостях і якостях особистості, виявляються в стосунках, діяльності, спілкуванні [15, с. 462].

Моральність	• охоплює моральні погляди, переконання, почуття, відносини, поведінку людей.
Моральна свідомість	• різновид суспільної свідомості у вигляді уявлень і понять, що відображають реальні відносини та моральну сторону діяльності людини.
Моральне переконання	• пережиті й узагальнені моральні принципи, норми.
Моральні почуття	• запити, оцінки, відносини, спрямованість духовного розвитку особистості.
Моральні звички	• корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою та здійснюються за будь-яких умов.
Моральна спрямованість	• стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки.

Рис. 1.1. Категорії, пов'язані з дослідженням морального виховання особистості

Науковці також наголошують, що моральне виховання особистості не буде ефективним, якщо у неї не сформовано потребу у моральному самовихованні та самовдосконаленні. При цьому моральне самовиховання проявляється в тому, що здійснюється цілеспрямований вплив особистості на саму себе у напрямку вироблення бажаних рис характеру, а моральне самовдосконалення – у наявності процесу поглиблення загального морального стану, піднесення всього життя.

Учені досить часто наголошують на тому, що можливості провести ефективне моральне виховання є різними для різних вікових категорій людей. Вважається, що чим молодше дитина, тим легше відбувається засвоєння моральних норм та принципів, а в більш старшому, особливо дорослому, віці досить складно їх змінити [15, с. 461]. Передшкільний вік – це важливий етап розвитку дитини, коли вона проходить великий шлях у

своєму індивідуальному розвитку [21, с. 311]. Від того, як у моральному відношенні буде вихований дошкільник, залежить не тільки його подальше успішне навчання у школі, а й формування життєвої позиції.

У вітчизняній педагогічній практиці основні засади морального виховання дітей та учнівської молоді закладені у Національній програмі [22], яка містить відповідні мету, завдання та принципи такого виховання. При цьому основними принципами морального виховання є наведені на рис. 1.2.

Принцип національної спрямованості	<ul style="list-style-type: none"> • формування у дітей національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; • здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави.
Принцип культуровідповідності	<ul style="list-style-type: none"> • реалізація морального виховання у відповідності до національних традицій, звичаїв, ритуалів тощо.
Аксологічний принцип	<ul style="list-style-type: none"> • орієнтація педагогічного виховного процесу на найвищі морально-духовні досягнення та потенційні можливості вихованця; • створення умов для досягнення життєвого успіху особистості, розвитку її індивідуальних здібностей і можливостей.
Принцип особистісної орієнтації	<ul style="list-style-type: none"> • означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній особистості своєрідно і неповторно.
Принцип життєвої смислотворчої діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який вміє приймати самостійні рішення і за них відповідати, повноцінно жити й активно діяти в динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни.
Принцип полікультурності	<ul style="list-style-type: none"> • інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов (формування у дітей та олоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних від національних ідей, цінностей, до культури, мистецтва, вірування інших народів; • формування здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської.
Принцип технологізації	<ul style="list-style-type: none"> • послідовні науково-обґрунтовані дії педагога та відповідно організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості.
Принцип соціальної відповідності	<ul style="list-style-type: none"> • обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів виховання реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес.
Принцип превентивності	<ul style="list-style-type: none"> • вимагає, щоб виховні впливи держави, усіх виховних інститутів, враховуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовувалися на профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу та захист, вироблення імунітету до негативних впливів соціального оточення.

Рис. 1.2. Принципи морального виховання згідно Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (складено за даними [22])

Моральне виховання вважається багатьма науковцями надзвичайно важливим етапом формування моральної культури індивіда. Як влучно зазначає Ю. Вакарчук, педагогічні працівники під час своєї практичної діяльності з морального виховання дітей мають формувати «ідейну

серцевину особистості». Остання означає громадянські погляди, переконання, почуття, поведінку, вчинки, єдність слова і діла [2, с. 153].

Т. Люріна також наголошує на важливості морального виховання дітей та пропонує привчати їх дотримуватися азбуки моралі ще з раннього віку. У них мають формуватися громадянські спонукання, турбота про інтереси оточуючих людей (близьких, друзів, колективу, суспільства тощо). У зв'язку з цим важливе значення має єдність роз'яснення, повчання, переконання, спонукання до діяльності [23, с. 117].

О. Вишенський відзначає, що без належного морального виховання та сформованої духовної культури українська нація не зможе належним чином інтегруватись у європейський та світовий простір [24, с. 31]. Проте практика вітчизняного морального виховання, що проводиться в межах дошкільної та шкільної освіти, свідчить про істотні розбіжності між тими моральними принципами і нормами, що пропагуються у закладах освіти, та реальною моральною поведінкою дітей в соціумі. Тому владою сьогодні робляться певні кроки у цьому напрямі. Так, згідно з Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті [25], пріоритетними завданнями виступають гуманізація та гуманітаризація системи освіти. Це має сприяти вихованню духовності та підвищенню моральної культури підростаючого покоління.

Основною метою морального виховання науковці називають «формування відповідної свідомості і духовної культури особистості, а також засвоєння принципів загальнолюдської моралі, в основі якої лежать ідеї правди, справедливості, доброти, працелюбства, поваги до батьків, жінки-матері, готовності до злагоди, миру, гармонії» [26, с. 137]. Відповідно завдання морального виховання конкретизують дану мету в залежності від умов її реалізації (у родині, у ЗДО, ЗСО, ЗВО, на роботі тощо).

Варто наголосити, що думки дослідників однастайні щодо тісного взаємозв'язку між свідомим сприйняттям довкілля особистістю та успішністю її морального виховання. Тобто чим вище свідомість та

світосприйняття особистості по відношенню до оточуючого її довкілля, тим більш старанно та сумлінно вона ставиться до дотримання моральних норм, принципів та правил поведінки, наприклад, до навчання, до праці, до інших людей.

Формування моральної свідомості особистості відбувається протягом всього життя, але, як уже зазначалося, найбільш ефективним воно є в дитячому віці. Починаючи з перших місяців життя дитини, воно проявляється у засвоєнні уявлень про добро і зло, справедливість і злочинність. Родинні взаємовідносини, спираючись на генетичну інформацію, першими впливають на таке формування, ґрунтуючись на взаємовідношенні між батьками, розвивають у особистості ті чи інші моральні погляди і переконання, які стають мотивами подальшої поведінки та діяльності.

З урахуванням успішності морального виховання можна поділити людей на моральних і аморальних. Як зазначає М. Нечепоренко, «аморальній людині не доступні благородні ідеали й вищі почуття. Не знаючи, що таке доброта, чутливість, людяність, гуманізм така особа байдужа до проблем інших бо без особливої причини вороже чи агресивно людина ставиться до них, не розуміючи, що вона негатив спрямовує на себе» [26, с. 138]. Тому, на думку вказаного автора, у процесі навчання та виховання особистості дуже важливо не забувати про розкриття сутності моральних понять.

Зауважимо також, що моральне виховання не слід розуміти як якийсь окремий вид виховання, адже воно пронизує безліч аспектів повсякденного життя, спілкування, діяльності та різного роду активності. Елементи моральності присутні в будь-якому виді діяльності, в будь-яких взаємовідносинах. Проте одні й ті ж самі вчинки не завжди оцінюються різними людьми однаково позитивно або негативно, що значно ускладнює процес морального виховання. Крім того, і сама людина не вміє зробити правильний моральний вибір і оцінити свою позицію. Моральні норми і правила дуже нерівномірно засвоюються і виконуються, що створює

неадекватність і в оцінках результатів виконання.

Вагома роль у забезпеченні успішності морального виховання в нашій державі належить відповідним державним установам, громадським організаціям, а також закладам освіти усіх рівнів. Реформування освіти України здійснюється сьогодні з урахуванням підвищеної важливості завдань морального виховання дітей та молоді, що пов'язується із формуванням морально-правової і національної свідомості, виконанням громадських обов'язків. На жаль, сьогоднішня практика суспільних відносин має багато прикладів того, як люди, захоплені своїми широкими правами, забувають про конкретні обов'язки. Але дійсно моральною вважається людина, для якої немає права без обов'язків (перед батьками, народом, Батьківщиною тощо).

Ефективність морального виховання у передшкільному віці залежить від педагогічної майстерності вихователя, від його вміння турбуватися про розвиток у вихованців соціально корисних навичок і звичок. Головна функція моралі полягає у формуванні духовності особистості та духовної культури нації в цілому. Погоджуємося з твердження О. Брусакової, що «певна відчуженість від загальносвітової культури, знецінення престижу освіти та інтелектуальної креативної діяльності, заниження моральних критеріїв своєї та чужої поведінки складають невирішені проблеми при формуванні активно-позитивної життєвої позиції підростаючого українського покоління» [27, с. 20].

Таким чином, проблема морального виховання особистості була і залишається основоположною у сучасній педагогіці. З урахуванням передового наукового досвіду можна стверджувати, що на сьогодні накопичено достатній досвід морального виховання особистості у різному віці, що базується на таких основних принципах українського суспільства, як повага до особистості, її прав, до її самостійного і вільного вибору, індивідуалізм, вільний саморозвиток тощо. Урахування принципів демократії і гуманізму в моральному вихованні особистості також має важливе значення для системи освіти України.

1.2. Значення та виховна роль народних казок в практиці дошкільної педагогіки

У Концепції національно-патріотичного виховання [28] відзначається, що головною метою виховання дітей та молоді є передача їм багатств духовної культури народу. Як уже зазначалося у попередньому підрозділі, моральне виховання передбачає формування у дітей різного віку почуття любові до батьків, Батьківщини, людяності, доброти, правдивості, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, благородства та інших моральних цінностей нашого суспільства. Відповідно, у процесі морального виховання дітей доводиться оперувати такими поняттями: мораль, моральний ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, почуття та якості [29, с. 3].

З дитинства ми починаємо вчитися тим чи іншим навичкам поведінки на певних прикладах (батьків або інших дорослих). Але крім прикладів з життя важлива роль у вихованні належить літературним творам. У дітей передшкільного віку великою популярністю користуються казки. Це один з найцікавіших жанрів фольклору, який здавна вважається повчальним інструментом у вихованні підростаючого покоління. Вони мають повчальний характер та виховують дітей за допомогою моралі, яка в них зосереджена. Тому підтримуємо позицію, яку висловлює Н. Басюк, що казки акумулюють у собі величезний морально-духовний потенціал, а також певні національні цінності [30, с.183-184].

Використання казок у вихованні дітей обумовлене цікавістю та одночасно повчальністю їх сюжету. Оскільки передшкільний вік характеризується посиленням формування психологічних якостей особистості (розвивається пам'ять, увага, мислення), набуття першого морального досвіду у цей період також є дуже важливим.

Повертаючись до праць В. Сухомлинського, знаходимо, що казка, гра

та фантазія – це «животворне джерело» дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Через казкові образи у свідомість дітей входить слово як інструмент виховання. Під впливом почуттів, що породжені казковими образами, дитина вчиться мислити [3].

За В. Сухомлинським сьогодні виділяють такі основні форми роботи з казкою у ЗДО: слухання; читання; бесіди про казки; виготовлення і добір ілюстрацій до казок; інсценізація казок (театралізація); створення казок [3].

М. Лавренова до цього переліку додає: гра-драматизація за сюжетом казки; виготовлення поробок за мотивами казки чи героями (іграшок, наголівників, заготовки розфарбовок казкових героїв), картки з назвами казок, картки із зображеннями казкових героїв тощо. Серед методів і прийомів навчання та виховання вона рекомендує: «хвилини мудрості народної», диктанти, інтерактивні вправи, рольові ігри, ділові ігри, «Казка на пальцях», «життєві проекти», практичні дослідження та ін. [31, с. 76].

На важливості ролі казки у вихованні дитини та на нероздільності понять «дитина» і «казка» наголошує також С. Русова. «Казка природно відповідає вимогам дитячого розуму, а ті людські відносини по казках такі прості і зрозумілі, що дитина може щиро співчувати лихові і неволі, радіти перемозі й щастю казкових героїв. Їй це викликає перше почуття симпатії – початок альтруїзму, перше свідоме враження правди й неправди, тої примітивної великої правди, яка залягає в глибокому лоні народної душі й виливається так просто в народних казках. Тут уперше прокидається дитяча увага до людей, співчуття до їх долі, зростає глибока сердечна любов до усього вбогого, до краси й до добра» [17].

Дослідження показало, що роль казки у вихованні дитини посилюється низкою обставин.

По-перше, казка пропонує дітям альтернативні рішення для роздумів. У ній присутні добрі та погані герої. Тому дитина, оцінюючи вчинки кожного з них, може аналізувати їх та вирішувати, кого їй варто підтримувати за сюжетною лінією казки.

По-друге, казка допомагає знаходити вихід із складних ситуацій. Діти на прикладах героїв вчаться чинити так, а не інакше.

По-третє, казка формує майбутню модель поведінки дитини. Так, вчинки героїв досить часто можуть бути присутніми в житті дитини, і вона буде озброєною, як себе поводити.

С. Литвиненко у своїй дисертаційній роботі відзначає, що ефективність морального виховання з використанням українських народних казок формується через його цілеспрямованість. Тобто конкретні моральні якості уособлюються у конкретних вчинках героїв конкретних казок та дозволяють виховувати конкретні риси характеру: доброта, людяність, чесність, щирість тощо. Вплив казки на виховання має носити систематичний характер та гуманістичну спрямованість [32, с. 36].

Т. Гризоглазова у своїх дослідженнях вагоме місце відводить музичним казкам, зазначаючи, що музика в казці за допомогою інтонації, динаміки та темпу звучання передає почуття героїв, полегшує сприйняття сюжету. Вказана дослідниця розробила цілу організаційно-методичну систему виховання дітей за допомогою казки, що складається з трьох рівнів: емоційно-чуттєвого, емоційно-пізнавального та емоційно-діяльнісного [33, с. 102].

Вплив народної казки як елемента національного фольклору на почуття та емоційний настрій дитини підтверджується також у дослідженнях Н. Стельмаховича [34].

Естетичну цінність казки підтримує також Л. Виготський, визнаючи її потужним інструментом морального виховання. Він сформулював так званий «закон емоційної реальності фантазії», що полягає в наступному: наші емоції пов'язані з дійсністю, яку ми усвідомлюємо (як реальною, так і нереальною – фантазією), і ця дійсність здатна на нас впливати [21].

Народна казка у своїй основі містить не стільки фантастичні, скільки повчальні мотиви. Здавна у народній казці намагалися втілювати оціночне ставлення до вчинків героїв (добро і зло, мудрість і дурість, жадібність і

щедрість, дружба і ворожнеча тощо). Мораль казки завжди розділяє ці якості на позитивні і негативні, повчаючи, як треба чинити, а як не треба.

Наведемо основні ознаки казки, обумовлені її літературно-жанровим призначенням. Казка, як і більшість інших видів літературних творів, містить в собі три основні елементи (зачин, основна частина і кінцівка). Проте логіка їх побудови виключає з тексту різні описи навколишньої природи, обстановки побуту тощо. Вона урізана до чіткого висвітлення основного сюжету, а також пронизана розподілом персонажів на поганих і хороших. Казковий сюжет часто містить декілька пов'язаних епізодів, проникнений драматичним розвитком подій та щасливою кінцівкою. У казці, зазвичай, описується «замкнений» (обмежений) період часу із логічним його завершенням, а також співвіднесенням з досягненням героями мети (перемогою добра над злом).

На основі аналізу наукової літератури нами зроблено висновок, що казка у процесі виховання дітей передшкільного віку виконує наступні основні функції (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Основні виховні функції казки (узагальнено автором)

Виховні функції казки	Характеристика
Естетична	Вводить дитину у світ прекрасного та цікавого, допомагає уявити яскраві образи та втілити фантазії, виховати почуття краси.
Пізнавальна	Дозволяє дитині пізнавати нові правила поведінки, вчитися на вчинках героїв.
Морально-етична	Формує у дитини уявлення про етичні та моральні норми і правила поведінки з оточуючими.
Соціально-виховна	Виховує дитину як частину соціуму, формуючи у неї комунікаційні міжособистісні навички.

Казка як літературний твір не просто доносить до нас певну інформацію, а викликає у дитини емоційні переживання, формує її настрій (радість, сум, переживання, обурення, ненависть, біль, смуток тощо). Дитина обирає собі прийняттого героя, вживається в його образ, переживає з ним його емоції, вчиняє його вчинки, живе його життям (сприймає все по-

справжньому).

В межах даного дослідження нас цікавить саме народна казка. Це казка, автором якої є народ. Набір сюжетів народних казок обмежений та бере свій початок з давніх давен. Образ героя типізований.

Казки різних народів світу мають як спільні, так і відмінні риси. Спільним для них є те, що всі вони носять повчальний характер та морально-виховну спрямованість. Відмінності казкам надають національні особливості різних народів, які відображають їх спосіб життя, побут та працю. Іноді також одна і та сама народна казка може доходити до нас в різних варіантах або мати схожий сюжет у різних народів.

Науковцями також робляться спроби класифікації казок. Узагальнення праць дослідників у цьому напрямі дозволило з'ясувати, що найбільш поширеними їх видами вважають наведені у табл. 1.4.

Таблиця 1.4.

Класифікація казок

Ознаки класифікації	Види казок
За походженням	Літературні та фольклорні
За змістом	Про тварин, чарівні, соціально-побутові
За творцем сюжету	Народні, народні у літературній обробці та літературні

Для українських народних казок, як і для більшості казок інших народів світу, характерним є зображення героя без детального опису його зовнішності, а лише кількома штрихами (позолочена голова, дорогі шати тощо). Більша увага приділяється відтворенню його почуттів та рис характеру – скромності, чуйності, доброти.

Отже, народні казки містять у собі вагому виховну цінність, оскільки в них наші предки намагалися передати наступним поколінням свій досвід, життєву мудрість, своє розуміння добра і зла, прекрасного і потворного.

1.3. Психолого-педагогічні основи морального виховання дітей передшкільного віку засобом народних казок

Передшкільний вік для дитини є досить важливим з точки зору як навчання, так і виховання. З одного боку, відбувається підготовка дитини до школи, а з іншого – до більш виваженого життя у новому колективі та у новому соціальному статусі – школяра. Тому виховання, спрямоване на засвоєння норм моралі, етичного поведіння, формування взаємовідносин з оточуючими стають першочерговими.

Базовий компонент дошкільної освіти наголошує, що одним із найважливіших завдань такої освіти є «надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними» [35, с. 5]. Відповідно, моральне виховання дітей передшкільного віку пронизує багато елементів інваріативної складової (табл. 1.5).

Таблиця 1.5.

Складові морального виховання дітей передшкільного віку (узагальнено автором за даними [16, с. 7-8])

Складові навчання та виховання	Зв'язок із моральним вихованням	Компетенція, яка формується
Особистість дитини	Розвиток моральних почуттів та емоцій, самосвідомості, які сприяють формуванню адекватної поведінки.	Особистісно-ціннісна
Дитина у соціумі	Забезпечення морального (доброзичливого) ставлення до інших, що створює умови успішної взаємодії з оточуючими.	Соціально-комунікативна
Дитина в природному довкіллі	Формування ціннісного ставлення дитини до природи (екологічна моральність).	Природничо-екологічна
Дитина у світі культури	Привчання дитини до бережливого поведіння з предметним та художнім світом.	Предметно-практична та художньо-продуктивна
Гра дитини	Провідний вид діяльності, під час якого через ігровий персонаж «відпрацьовуються» уявлення про морально-етичні норми поведінки, передається ставлення, яке фіксується	Особистісно-ціннісна, соціально-комунікативна

	діями та вчинками.	
Мовлення дитини	«Мораль у словах»	Комунікаційна

Таким чином погоджуємося з колективом авторів праці [36, с. 40], які наводять відоме твердження Ж.-Ж. Руссо: «Дитину виховують люди, природа, речі».

Дослідники неодноразово наголошують, що забезпечення успішності навчання і виховання у передшкільному віці досягається з використанням засобів навчання, які викликають цікавість дітей у цьому віці та не викликають труднощів засвоєння інформації. Такими засобами частіше за все виступають гра та казка.

Як зазначають фахівці, діти передшкільного віку не можуть утримувати свою увагу на одному предметі більше ніж 7–10 хвилин. Вони починають відволікатися, переключати свою увагу на інші предмети. Тому їм потрібна постійна зміна видів діяльності під час занять [15, с. 462]. Якщо розглядати крізь призму морального виховання дошкільників, то недостатня чіткість моральних уявлень, яка їм притаманна у цьому віці через незначний життєвий досвід, також обумовлює використання більш спрощеного підходу до цього процесу, а саме з використанням цікавих казок.

У передшкільному віці дитина не тільки пізнає сутність моральних категорій, а й вчиться оцінювати їх знання у вчинках і діях навколишніх, власних вчинках. Проте такі вчинки відкладаються у свідомості дитини менш ефективно, ніж цікаві історії та казки, почуті від дорослих, прочитані власноруч, інсценізовані у групі, закріплені зробленими малюнками до казки тощо. Саме цікавий процес проведення часу відкладається у пам'яті дитини більше, ніж проста бесіда про правила поведінки з оточуючим соціальним середовищем, коли дитині постійно нагадують, чого робити не можна.

Саме у дошкільному віці у дитини закладаються основи образного сприйняття навколишнього світу. Спочатку цей світ повний несподіванок і таємниць, які поступово відкриваються перед дитиною, поповнюючи її свідомість новими явищами, процесами, нормами і правилами поведінки.

Дитина робить перші кроки у формуванні духовних ідеалів, які за певних обставин поступово перетворюються на сформовані моральні цінності: любов до краси, до рідного краю, до правди і т.п.

Дослідження показало, що моральне виховання дошкільників передбачає формування і розвиток наступних ціннісних компонентів, які доповнюють один одного (табл. 1.6).

Таблиця 1.6.

Ціннісні компоненти морального виховання дошкільників (складено автором за [37])

Ціннісні компоненти	Характеристика
Загальнолюдські цінності	Набуті попереднім поколінням морально-духовні надбання, які виступають основою формування навичок поведінки як окремої людини, так і суспільства в цілому.
Національні цінності	Погляди, ідеали, традиції, обряди, що історично створювалися народом на основі загальнолюдських цінностей, проте відрізняються від них проявами національних особливостей певної етнічної групи. Такі цінності слугують основою формування соціальної поведінки.
Громадянські цінності	Проявляються в усвідомленні своєї громадянської позиції: у почутті власної гідності, дисциплінованості, внутрішньої свободи, поваги до інших, гармонійному поєднанні національно-патріотичних та міжнародних почуттів.
Сімейні цінності	Є основними у сімейних взаємовідносинах та проявляються у шанобливому ставленні та піклуванні про інших членів родини з урахуванням різниці поколінь (повага до старших, шанування предків тощо).

Основні виховні моменти, які закладаються в дитинстві, впливають на почуття дитини, на підсвідомому рівні супроводжують людину протягом усього її життя. Формування моральної свідомості відбувається через сприйняття. Відповідно, використання казки дозволяє на основі емоційно-чуттєвого сприйняття та відповідних емоційних переживань формувати моральні установки дитини на все життя [31, с. 76].

Як уже згадувалося вище, основними людськими якостями, які передбачено формувати у дітей засобами морального виховання, виступають: доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість

тощо. Для формування цих якостей у закладах дошкільної освіти, з одного боку, передбачаються тематичні заняття спеціальної спрямованості. Такі заняття можуть проходити за наступними темами: «Будь завжди ввічливим», «Що добре, що погано і чому?», «Ваші добрі вчинки», «Чим можна порадувати маму?» тощо.

З іншого боку, з цією метою можуть бути використані читання та аналіз художніх творів, зокрема, народних казок. На прикладі героїв казок можна аналізувати поведінку та вчинки головних героїв, давати їм оцінку, виділяти позитивні і негативні риси їх характеру. Зрозуміло, що всі казки створені з метою чітко розмежувати добро і зло, показати при цьому перемогу добра, втіленого у хороших вчинках та рисах характеру героїв.

У казках зосереджена проблематика виховання позитивних рис особистості: любові до ближнього, дружби, справедливості, чесності, гідності, краси і неповторності тощо. Тобто, за допомогою народних казок можна розкрити суть загальнолюдських та інших моральних цінностей, розмежувати позитивні та негативні вчинки, пояснити дошкільнику, в чому між ними різниця, а також зосередити увагу на важливості наслідування позитивного прикладу героїв.

М. Лавреновою у цьому напрямі узагальнено інформацію про казки, зміст яких дозволяє поглиблювати знання дітей про моральні норми та навчає культурі людських взаємовідносин (табл. 1.7) [31].

Таблиця 1.7.

Казки, що можуть використовуватись у процесі морального виховання дітей передшкільного віку (складено за [31, с. 76])

Казка	Моральні якості, які вона виховує
«Коза-дереза»	Порядність, щирість, люб'язність, чуйність, товарицькість, повага до друзів.
«Цап та баран»	Доброта, порядність, щирість, дружелюбність, поступливість.
«Лисичка та журавель»	Доброта, порядність, товарицькість, щирість, гостинність.
«Телесик»	Любов і повага до батьків, порядність, чуйність, сміливість, мужність.
«Котигорошко»	Шанобливе ставлення до матері, любов до землі, порядність,

	чуйність, хоробрість, мужність
«Кирило Кожум'яка»	Повага до старших, доброта, чуйність, відвага, взаємодопомога, товариськість.

Важливість використання казки у моральному вихованні дітей підтверджує також В. Солодухов, зазначаючи, що казка впливає на свідомість та підсвідомість дитини, допомагаючи їй формувати власне бачення на вирішення різних життєвих ситуацій і проблем. Дитина починає проектувати вчинки героїв на себе, що з психологічної точки зору призводить до корекції її мислення і поведінки у напрямку збільшення їх моральності. Дитина починає вибирати для себе вірний шлях свого розвитку, розуміючи на прикладі героїв казок, що погані вчинки караються, а добрі – вітаються [38, с. 202].

Також В. Солодухов підкреслює, що людина по своїй природі в основному обмежена у своїй діяльності власним життєвим досвідом; у неї не вистачає часу все пережити на собі, пропустити крізь себе різні життєві ситуації, щоб сформувати уявлення про доцільну поведінку у них та усвідомити свою життєву позицію. А саме за допомогою казки (її читання чи слухання) людина накопичує у своїй свідомості «багаж життєвих ситуацій» та відповідний набір дій у них. Саме з цією метою у казках пропонуються можливі способи вирішення проблем, виходу із складних чи конфліктних ситуацій тощо. Крім того (що особливо корисно), вказуються можливі наслідки від різних вчинків героїв, що носять повчальний характер і також допомагають визначитися із власною майбутньою поведінкою. Тобто казки виступають свого роду моделями у вирішенні власних життєвих завдань [38, с. 205].

Отже, використання казок для цілей морального виховання дітей передшкільного віку дозволяє формувати у них відповідні моральні установки – справедливість, чесність, безкорисливість, хоробрість тощо. При цьому прищеплення моральних принципів у казці відбувається приховано на основі привчання слідувати вчинкам позитивних героїв не прямим текстом, а

так щоб дитина сама здогадалася і зрозуміла наслідки тих чи інших вчинків. При цьому сама мораль казки очевидна та зрозуміла дитині, засвоюючись на емоційному рівні шляхом переживань за головних героїв (щоб все закінчилося добре).

Серед моральних якостей, які розвиває казка у дитини, можна також назвати впевненість у собі та героїзм. Вона дає можливість вживатися в роль героя у реальному житті і таким чином долати труднощі, що з'являються перед дитиною, вибирати оптимальні способи поведінки. Це пояснюється також тим, що у казці весь казковий світ спрямований на те, щоб допомогти героям у подоланні труднощів та на шляху до самовдосконалення. Герой своїми добрими вчинками заслуговує на щастя, бо він у казці наполегливий та одночасно терплячий.

Аналіз результатів досліджень О. Лебедева та А. Тряпціної показав, що можна виділити наступні техніки використання казки у роботі із дошкільниками у напрямку їх морального виховання (табл. 1.8).

Таблиця 1.8.

Навчальні техніки використання казки, що можуть використовуватись у процесі морального виховання дітей передшкільного віку (складено за

[39])

Навчальна техніка використання казки	Значення для морального виховання
Казка як метафора	Текст казки та образи в ній викликають у дитини вільні асоціації, що стосуються її особистісного життя. Наприкінці заняття вихователь може обговорити ці образи з дітьми.
Малюнки за мотивами казки	У малюнках дитина втілює ті сюжети казки, які її найбільше зачепили. Ці сюжети також можна обговорити під час занять.
Програвання епізодів казки	Постановка казок у групі, програвання цікавих сюжетів та діалогів дозволяють її учасникам пропустити через себе емоційно значущі ситуації.
Казка як притча-мораль	Тут важливою є роль вихователя як координатора, який своїми натяками та відповідними питаннями спрямовує на дітей підказку того варіанту вирішення ситуацій, яка буде більш правильною у кожному конкретному випадку.

Отже, можна відмітити, що за допомогою казки можна формувати життєвий сценарій майбутньої поведінки дитини у життєвих ситуаціях, подолати драматичні моменти її життя, пережити втрати та невдачі тощо. У цьому напрямі психологами навіть виокремлено такий напрям роботи – казкотерапія. За твердженням Т. Зінкевич-Євстигнеєвої [40], казкотерапія являє собою процес пошуку життєвого сенсу з використанням казок, розшифрування знань про світ і систему взаємин в ньому шляхом утворення зв'язків між казковими подіями та поведінкою особистості у реальному житті.

Головну мету використання казкотерапії науковці вбачають у наданні психологічної допомоги психічно здоровим людям в ситуаціях різного роду психологічних труднощів [38, с. 207].

Корисними вбачаються наступні ідеї казкотерапії [38, с. 207]:

- усвідомлення власних можливостей і цінності життя;
- розуміння причинно-наслідкових зв'язків подій та вчинків;
- усвідомлена творча взаємодія з оточуючим світом;
- внутрішнє відчуття сили і гармонії.

Важливо також зазначити, що використання казок для морального виховання дітей передшкільного віку є особливо доцільним з позиції розвитку мислення дитини у цей період. Так, у дітей 3-5 років мислення спрямовується від часткового до загального. Вони пропускають через себе окремі повідомлення, механічно з'єднують їх між собою. Проте цей зв'язок швидко розпадається, якщо змінюється ситуація. Проте уже у віці 6-7 років діти починають розуміти причинно-наслідкові зв'язки. Тому вони можуть усвідомити і запам'ятати більш складні сюжети казок.

Погоджуємося з думкою М. Нечепоренко, що «моральне виховання проходить успішніше, якщо вихователю вдається сформувати у вихованця ідеал і потребу його здійснювати» [26, с. 138]. У контексті використання казки у моральному вихованні це може означати наступне: дитина постійно порівнює свої вчинки з ідеальною поведінкою добрих героїв у казці, може

точніше і реальніше побачити свої вади та замислитись над тим, як їх позбутися. Тому елементи моральності у казках є надзвичайно корисними для виховання і розвитку дитини. Зрозуміло, що з роками потреби у наслідуванні доброго прикладу переходять на більш реальних людей з оточення дитини, але саме у дошкільному віці складаються найкращі умови для наслідування прикладів казкових героїв з чарівного світу казок. При цьому уже в передшкільному віці дитина може в узагальненому вигляді уявити образ ідеальної людини. За правильного спрямування виховання така дитина починає ставити до себе більше вимог. Тому вважаємо, що саме у передшкільному віці батькам та вихователям слід більш уважно придивлятися до засобів наслідування дитиною тих чи інших образів. Доцільно допомагати їй розібратись у виборі собі героя для наслідування, знаходити разом з дитиною у нього найбільш привабливі моральні якості, які потрібно у себе розвивати.

М. Нечепоренко також влучно зазначає, що дуже важливо, щоб моральне виховання носило систематичний характер накопичення позитивних знань і оволодіння навичками їх застосування [26, с. 139]. У процесі виховання дитини, пам'ять якої розвивається та збагачується корисною інформацією. Ця інформація тим і корисна, що може бути потім застосована в реальному житті. Тому на етапі морального виховання у передшкільному віці дуже важливо постійно «підпитувати» дитину «правильними» знаннями, які легше за все донести до неї за допомогою казки. Відповідно, використання казок у закладах дошкільної освіти є ефективним засобом не тільки морального виховання, але і розвитку пам'яті та формування теоретичного досвіду майбутньої життєдіяльності. Отже, можемо констатувати, що чим частіше вихователь використовує у своїй роботі моральні вправи в різноманітних умовах виховної діяльності дітей передшкільного віку, тим якісніше та успішніше відбувається весь процес їх морального загартування та становлення як особистості.

Вважаємо також, що на якість та успішність морального виховання

дітей передшкільного віку засобом народних казок вагомий вплив чинять умови оточуючого середовища дитини, зокрема, спадкові чинники та існуюче соціальне оточення. Навіть найгероїчніші вчинки казкових персонажів іноді не можуть справити належного враження на дитину, якщо вона росте в проблемному соціальному середовищі з масою негативних прикладів для наслідування. Не вдаючись у подробиці аналізу досліджень впливу вказаних негативних чинників на соціалізацію та соціальну адаптацію таких дітей (що може бути предметом окремого іншого дослідження), відзначимо лише, що завданням вихователя має також бути наступне: уміло ідентифікувати вплив подібних умов на розвиток окремих дітей та приділення їм додаткової уваги на заняттях з метою акцентування особливої уваги на моральності героїв казок та прищеплення їх позитивних навичок моральної поведінки.

Насамкінець доцільно також сказати декілька слів про психологічні особливості сприйняття казок дитиною, щоб стало зрозумілим, які саме казки доцільно використовувати для морального виховання дітей передшкільного віку.

Якщо дітям раннього та молодшого дошкільного віку більше зрозумілі казки про тварин (вони їх сприймають як забавки про їх веселе та цікаве життя), а дітям середнього дошкільного віку крім казок «звіриного епосу» уже можна поступово вводити чарівні казки, то діти передшкільного віку уже здатні зрозуміти будь-яку казку. Психологами неодноразово доводилося, що у цьому віці діти досить активні у сприйнятті змісту казок [41].

Як показує тривалий педагогічний досвід, не зустрічаються діти абсолютно байдужі та пасивні до казки, зокрема, до її змісту. Цікавість проявляються у дитини в будь-якому випадку в тій чи іншій мірі. Досить часто можна спостерігати, що діти, слухаючи казку, переривають оповідача та задають питання у контексті поведінки казкових героїв, можуть, навіть, давати поради та наводити подібні приклади з власного невеликого досвіду. Психологія дитини побудована таким чином, що вона не може займати

позицію терплячого слухача чи глядача. Вона постійно намагається втрутитися у зміст того, що відбувається (питаннями або порадами), починає активно переживати за долю героїв, вживається в їх образи тощо. Саме таку особливість дитячого сприйняття вважаємо за доцільне порекомендувати використовувати на заняттях під час морального виховання засобом народних казок.

Особливо слід звернути увагу на те, як діти співчують героям, коли вони потрапляють у неприємні ситуації. Вони активно дають моральну оцінку вчинкам героїв. Тобто розуміння дітьми моралі казки відбувається на емоційному рівні, на якому ними сприймається зміст твору. Це проявляється у міміці, жестах та репліках дітей.

Доцільно також відзначити, що у дітей передшкільного віку сприймання казки набуває диференційованого характеру – у них формуються перші навички елементарного аналізу твору та відповідне вибіркове ставлення до героїв казки. Діти добре розуміють саму мораль казки, чітко розділяють добро і зло, а також у переважній більшості випадків активно приймають сторону добра.

Таким чином, казка активно впливає на моральний розвиток та становлення особистості дітей передшкільного віку. Вона навчає дитину «жити правильно», розумно та виважено підходити до своїх вчинків та поведінки в цілому. За правильно організованого морального виховання за допомогою казки діти прагнуть скористатися позитивним прикладом своїх улюблених героїв. Казка також сприяє підвищенню впевненості дитини у собі і у своєму майбутньому, оскільки дозволяє їй ставати на позицію героя твору і долати перешкоди, які стоять на її шляху, вибираючи кращі шляхи і способи подолання.

Висновки до розділу 1

У процесі дослідження теоретичних основ морального виховання як

психолого-педагогічної категорії було визначено, що мораль – це змінна форма суспільної свідомості, що є своєрідною системою «неписаних законів», складається із сукупності суспільних цінностей та норм. Моральне виховання має засновуватися на демократичних та гуманістичних принципах формування особистості.

Дослідження сутності поняття «моральне виховання» у різних дослідників показало, що більшість дослідників послуговуються визначенню морального виховання з урахуванням формування в особистості моральних цінностей та відповідної поведінки. Найбільш повним та точним визначенням з-поміж наведених вважаємо визначення А. Кузьминського: моральне виховання – це діяльність із засвоєння теоретичних основ моралі, формування моральних уявлень, організація досвіду поведінки і діяльності, які відповідають вимогам суспільної моралі.

Науковці також наголошують, що моральне виховання особистості не буде ефективним, якщо у неї не сформовано потребу у моральному самовихованні та самовдосконаленні.

Науковці майже одностайно наголошують на важливості морального виховання дітей та пропонують привчати їх дотримуватися азбуки моралі ще з раннього віку. У них мають формуватися громадянські спонукання, турбота про інтереси оточуючих людей (близьких, друзів, колективу, суспільства тощо). У зв'язку з цим важливе значення має єдність роз'яснення, повчання, переконання, спонукання до діяльності.

Вагома роль у забезпеченні успішності морального виховання в нашій державі належить відповідним державним установам, громадським організаціям, а також закладам освіти усіх рівнів. У вітчизняній педагогічній практиці основні засади морального виховання дітей та учнівської молоді закладені у Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, яка містить відповідні мету, завдання та принципи такого виховання.

Вплив народної казки як елементу національного фольклору на почуття та емоційний настрій дитини підтверджується багатьма дослідниками.

Використання казок у вихованні дітей обумовлене цікавістю та одночасно повчальністю їх сюжету. Оскільки передшкільний вік характеризується посиленням формування психологічних якостей особистості (розвивається пам'ять, увага, мислення), набуття першого морального досвіду у цей період також є дуже важливим.

Народна казка у своїй основі містить не стільки фантастичні, скільки повчальні мотиви. Здавна у народній казці намагалися втілювати оціночне ставлення до вчинків героїв (добро і зло, мудрість і дурість, жадібність і щедрість, дружба і ворожнеча тощо). Мораль казки завжди розділяє ці якості на позитивні і негативні, повчаючи, як треба чинити, а як не треба.

У передшкільному віці дитина не тільки пізнає сутність моральних категорій, а й вчиться оцінювати їх знання у вчинках і діях навколишніх, власних вчинках. Проте такі вчинки відкладаються у свідомості дитини менш ефективно, ніж цікаві історії та казки, почуті від дорослих, прочитані власноруч, інсценізовані у групі, закріплені зробленими малюнками до казки тощо. Саме цікавий процес проведення часу відкладається у пам'яті дитини більше, ніж проста бесіда про правила поведінки з оточуючим соціальним середовищем, коли дитині постійно нагадують, чого робити не можна.

Таким чином, казка збагачує життєвий досвід дітей передшкільного віку, розвиває їх естетичний смак, творчі здібності. Сприймаючи твори цього жанру, діти вірять у добро і красу, у них виникає бажання завжди боротися за правду та справедливість.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРАКТИЦІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Аналіз державних програм і передового педагогічного досвіду педагогів-вихователів з проблем організації морального виховання

Сьогодні український освітній простір намагається активно впроваджувати практику навчання і виховання провідних європейських країн у вітчизняні реалії. Зважаючи на потреби часу, сучасне суспільство виставляє запит на соціально орієнтовану особистість. Соціальна активність, яка спостерігається сьогодні у зв'язку із відкритістю інтернет-простору та розвиненими соціальними мережами, проявляє в людині її моральні риси, які далеко не у всіх виявляються порядними. Тому не дарма європейська освіта орієнтується сьогодні на Рекомендації Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» [42]. У вказаному документі, між іншим, наголошено на важливості формування моральної компетенції особистості та необхідності виховання у підростаючого покоління моральних форм поведінки, здатності до співпереживання, прояву толерантності тощо, тобто акцент робиться на важливості морального зростання кожної людини.

Як уже було з'ясовано у першому розділі даного дослідження, передшкільний вік є дуже важливим етапом розвитку особистості саме у напрямку морального виховання. В цей період у дитини формуються перші моральні почуття та установки, усвідомлюються та засвоюються норми поведінки у соціумі, поповнюється запас моральних цінностей тощо. Недарма у Базовому компоненті дошкільної освіти [35] вказується, що виховання моральності є одним із головних завдань державної освітньої політики. Це передбачає научіння дошкільника орієнтуватися у своїх вчинках

на совість, допомагати тим, хто опинився у складній ситуації, бути чесним, порядним, ставити перед собою морально правильні цілі та намагатися досягати їх.

Також нами уже відмічалось вище, що ефективність морального виховання залежить не тільки від педагогічної майстерності вихователя у ЗДО, але і від оточуючого дитину морально-етичного середовища. Проте до цього переліку варто також додати ті методи і засоби виховання, які для цього використовуються. У зв'язку з цим доцільним вбачається розглянути діючу нормативну базу та наявний на сьогодні методичний інструментарій морального виховання дітей передшкільного віку.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні [25], ЗУ «Про дошкільну освіту» [44], Базовий компонент дошкільної освіти [35], Стратегія [43] та Концепція [28] національно-патріотичного виховання, різні державні освітні програми активно пропагують сьогодні особистісне виховання, тобто домінування особистісної орієнтації в освіті. Відповідно до цього, дітей, починаючи з дошкільного віку, почали визнавати суб'єктом, а не об'єктом освіти та виховного впливу.

Автори Базового компонента дошкільної освіти [35] вихідною умовою оновлення сучасної системи дошкільної освіти визнають модернізацію її змісту, гуманізацію цілей і принципів, переорієнтацію на розвиток особистості дитини як основного ресурсу суспільного прогресу.

Важливе місце у нормативно-правовому забезпеченні морального виховання дітей передшкільного віку належить також Стратегії національно-патріотичного виховання [43]. Вона визначає пріоритетність трьох наступних складових виховання: громадсько-патріотичного, військово-патріотичного та духовно-морального виховання.

Окрім вказаних нормативних освітніх документів виховувати засади моральності у дітей передшкільного віку допомагають діючі державні освітні програми. Зупинимося на їх характеристиці більш детально.

Важливі аспекти духовно-морального виховання містяться у Базовій

програмі розвитку дитини дошкільного віку *«Я у світі»* (О. Кононко; варіант 2008 року) [47], де виокремлено основні соціальні компетентності дитини: вміння орієнтуватися у людському оточенні (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, різної статі, віку, роду занять та ін.); розуміти інших, їх настрій, потреби, особливості поведінки; поважати всіх, допомагати їм і турбуватися про них; спроможність обирати відповідні ситуації спілкування і спільної діяльності [47, с. 274].

В оновленій редакції цієї програми (О. Кононко; варіант 2014 року) ключовим поняттям є здоров'я як «сплав тілесних, душевних і соціально-моральних складників, що засвідчує стан психіки та свідомості дитини, міру її благополуччя, ступінь урівноваженості з навколишнім середовищем, задоволеності своїм життям, відчуття захищеності й комфорту» [48, с. 9]. Тобто оновлена програма більш якісно підходить до морального виховання на особистісному рівні.

Ще одна актуальна на сьогодні програма духовно-морального виховання, яка підходить для дітей передшкільного віку – *«Дитина в дошкільні роки»* (К. Крутій, 2016 рік) [49]. Вона націлена на загальні цінності та інтереси дитини, взаємозв'язок усіх аспектів її життя, збереження дитячої субкультури тощо. Перевагою даної програми вбачаємо більш ґрунтовну орієнтацію на вікові можливості дітей у засвоєнні духовно-моральних цінностей, починаючи вже з трирічного віку. Програма містить 4 розділи: «Маляточко» (0-3 роки), «Кроки до самостійності» (молодший дошкільний вік), «Подорож у довкілля» (середній дошкільний вік), «Стежинки у Всесвіт» (старший дошкільний вік). У розділі «Маляточко» у відповідності із віковими особливостями розвитку дитини духовно-морального виховання ще не передбачено. А, починаючи із трьох років у межах програми «Кроки до самостійності» у контексті морального виховання здійснюється розвиток духовного потенціалу дитини [49, с. 69].

У вступі до програми наголошено, що духовний потенціал як інтегральне утворення «... в унікальній та неповторній комбінації поєднує

можливе й дійсне, свідоме й несвідоме, суще й належне, а також взаємопов'язує здібності й здатності особистості до прийняття, переживання й творчого втілення у всіх сферах життєдіяльності базових загальнолюдських цінностей та індивідуальних ціннісних новоутворень кожної дитини» [49, с. 9-10].

Характеристика складових програми, в яких містяться елементи морального виховання, наведені у додатку А. Як видно з наведеного додатку, саме інваріативна частина програми приділяє більше уваги моральному вихованню дітей, а варіативна – більше спрямована на духовне їх виховання.

У 2014 році була видана ще одна програма комплексного розвитку, навчання і виховання – *«Соняшник»* (Л. Калуська, 2014 рік) [50; 51]. У цій програмі елементи морального виховання знаходимо у другому розділі *«Розвиток і виховання душі та серця»*. Цінними підрозділами цього розділу є: *«Люби ближнього свого, як самого себе»*, *«Шануй батька і матір, і буде тобі добре на землі»*, *«Патріотичне виховання»*, *«Моральне виховання»*, *«Дитина у світі культури»* та ін. Причому у межах даної програми ознаки моральності пропонується приховувати навіть у дітей, які ще не досягли річного віку (розділ *«Немовлятко»*) і далі з урахуванням віку (див. дод. Б).

Значна увага приділяється моральному вихованню дошкільників у програмі *«Впевнений старт»* (оновлена версія 2021 року) [52]. Вона розроблена колективом багатьох авторів з урахуванням кращих сучасних теоретичних і методичних рекомендацій. Програма націлює на особистісний розвиток дитини за ключовими напрямками, особливо акцентуючи увагу на ігровій діяльності як провідній незамінній формі розвитку дітей дошкільного віку. Елементи морального виховання знаходимо у розділі *«Пізнавальний розвиток»* (напрямок *«У світі людей»*):

- 1) закріплювати і збагачувати уявлення дитини про соціальне середовище: сім'ю, родину, рід, дитячий садок, школу, місто, село, країну;
- 2) формувати поняття: рідні, близькі, знайомі, чужі люди;
- 3) розширювати й уточнювати уявлення про культуру взаємин з

різними категоріями людей;

4) вчити любити й шанувати сімейні свята, брати активну участь у їх організації та проведенні; дотримуватися сімейних традицій, зміцнювати їх; шанувати пам'ять роду;

5) формувати уявлення про інші нації та народи (2 – 3 країни); вчити прихильно ставитися до людей інших національностей; виховувати миролюбність тощо [52, с. 29].

Не менш перспективною вважаємо програму розвитку дитини дошкільного віку *«Українське дошкілля»* (О. Білан та ін., 2016 рік) [53]. У ній є окремий розділ *«Соціально-моральний розвиток»*, де акцентується увага на вихованні в дітей гуманних почуттів і доброзичливих взаємин, основ колективізму; конкретизуються знання про суспільні норми моралі, необхідні для формування основ моральних якостей; наголошується на дотриманні принципу наступності в усіх аспектах морального виховання дітей різних вікових груп.

Передшкільний вік у вказаній програмі розвитку характеризується виникненням так званої *«внутрішньої моральної інтуїції»* – прагнення поводитися відповідно до загальноприйнятих норм не тому, що цього вимагають дорослі, а тому що це приємно для себе й для інших. Провідними завданнями морального виховання для дітей передшкільного віку стають:

1) збагачувати знань дітей про пріоритети загальнолюдських цінностей (справедливість, чесність, доброту, комунікабельність, оптимізм тощо);

2) розширювати уявлення дитини про авторитет та людські чесноти;

3) формувати вміння розуміти інших та враховувати їх думку;

4) сприяти усвідомленню поняття *«духовний ідеал людини»*;

5) вчити адекватно реагувати на асоціальні вчинки, розв'язувати спірні питання, бути справедливим, совісним, відповідальним [53, с. 190].

Досить змістовною у напряму морального виховання дітей передшкільного віку може вважатися програма Л. Лохвицької *«Скарбниця*

моралі» [16]. Програма також підтримує особистісний підхід до навчання і виховання. Корисним є опанування наступних тематичних модулів: «Про мораль знати – негараздів уникати»; «Дорослих поважати й чемним зростати»; «З дітьми дружно жити і їх розуміти»; «Довіру проявляти та співпереживати»; «Гарних манер набувати і ввічливим ставати»; «Добрі справи творити і завжди їм радіти»; «У злагоді бути – про образи забути»; «Себе оцінити і кращим зробити» [16, с. 14-16]. Усі вони спрямовані на опанування дітьми морального досвіду, становлення у них моральної свідомості та самосвідомості, прищеплення їм норм та культури поведінки у суспільстві.

Традиційна вітчизняна родинна педагогіка, поміж іншим, у системі духовно-морального розвитку особистості виокремлює також релігійне виховання, побудоване на основі віри в Бога і сповідання християнської моралі [46]. Досить популярною на сьогодні є *Навчальна програма з духовно-морального виховання дошкільників* (В. Скрипник та В. Сучок; Острозька академія) [45]. Програма складена з позиції християнського світогляду на духовність та мораль, тому зосереджує увагу на християнських цінностях виховання особистості, які «ведуть до цілковитої гармонії фізичного, розумового та духовного розвитку й на основі віри досягаються розумінням любові» [45, с. 5]. За допомогою даної програми у доступній формі можна ознайомити дітей дошкільного віку «із Божими заповідями, пояснити суть доброго й поганого вчинку, виховувати любов, милосердя, терпіння, співчуття; навчити малюка застосовувати отримані знання з християнської етики у повсякденному житті» [45, с. 27].

У 2016 році у дошкільній педагогіці почала набувати поширення програма *«Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях»* [54], призначена для факультативного використання для дітей віком 3-6 років. Ця програма також стала рекомендованою для використання у ЗДО Міністерством освіти і науки України (гриф від 29.12.2015 р. №1/11-19157). Автори програми

наголошують, що складовою правильного способу життя є духовно-моральне здоров'я, що передбачає наявність певної життєвої позиції (аналогічно програмі «Я у світі») [54, с. 5]. Авторами програми також доведено, що відсутність у людини духовності і моральності негативно впливає на розвиток її особистості, її духовне здоров'я. Тому формування духовності людини слід розпочинати ще змалку шляхом прищеплення їй основ християнського світогляду, який ґрунтується на істині про Бога, і що є незмінною за будь-яких часів [54, с. 6].

Отже, дослідження існуючих на сьогодні програм навчання, виховання і розвитку дітей передшкільного віку показало їх схожість по багатьом питанням, що стосуються особистісного розвитку дитини на засадах формування у неї базових духовно-моральних цінностей, спрямованих на гармонійне її перебування у соціумі.

Аналіз передового педагогічного досвіду з питань морального виховання дітей передшкільного віку також свідчить про значний інтерес дослідників до даної проблеми. І. Княжева у своєму дослідженні зробила спробу узагальнення зазначених праць, виділивши чотири основні галузі дослідження морального виховання дошкільників (табл. 2.1). При цьому науковиця відзначає, що чітких меж між даними напрямками немає, а тематика досліджень у даному напрямі постійно поглиблюється та удосконалюється.

Таблиця 2.1.

**Напрями дослідження морального виховання дітей передшкільного віку
(узагальнено автором на основі [55])**

Напрямок дослідження	Основні представники
1. Вивчення моральних знань, уявлень, суджень та переконань дитини у загальному вигляді.	З. Борисова, А. Виноградова, Л. Князєва, В. Котирло, Т. Маркова, Я. Неверович, Л. Островська, Т. Понаморенко, С. Якобсон та ін.
2. Вивчення моральної поведінки дитини як такої, що орієнтується на норми моралі навіть тоді, коли їх порушення матиме певну користь, і дитина впевнена, що не буде за це покарана.	В. Абраменкова, Л. Артемова, Р. Буре, Р. Іванкова, Л. Кадирова, О. Кисельова, С. Кулачковська, Н. Михайленко, В. Павленчик, Т. Поніманська, Т. Фасолько та ін.

3. Вивчення морально цінних та суспільно схвалених гуманістичних та альтруїстичних почуттів, якостей та ставлень дитини.	Л. Абрамян, О. Бутенко, О. Кононко, О. Косарева, Г. Кошелєва, Е. Кульчицька, Г. Лаврентєва, І. Лапченко, В. Маршицька, Ю. Приходько, Н. Славина, Л. Стрелкова, Є. Субботський та ін.
4. Вивчення моральних переживань дитини.	Р. Жуковська, Л.-Ц. Майденкєне, В. Мухіна, В. Пушміна, Н. Тимошенко та ін.

Аналіз педагогічних досліджень також свідчить, що на сьогодні яскраво простежуються два основних напрями розвитку теорії морального виховання дошкільників – «інтереси» та «відносини». Так, перший з них виходить з того, що моральність виражає інтереси суспільства і за певних умов стає потребою дитини; другий – що умовами і засобами формування особистості дитини є відносини морального характеру [55, с. 165].

Також у теорії морального розвитку особистості на етапі дошкільного дитинства можна виділити два теоретичні підходи – нормативний та особистісний. За першого, більш раннього, підходу моральний розвиток дитини розглядався як процес засвоєння прийнятих у суспільстві моральних норм, що втілювались у вимогах і оцінках та визначали зміст моральних дій, їх мотивацію й усвідомлення (О. Богданова, Л. Божович, Т. Маркова та ін.). За другим, більш сучасним, підходом моральне виховання реалізується в середовищі взаємної довіри, створенні мікроклімату поваги, коли спілкування педагога з вихованцями цікаве і дитині, і дорослому, коли формальні навчально-дисциплінарні обставини переходять на другий план, а їх місце займає душа дитини, особистість, зі своїми інтересами та проблемами [55, с. 165].

Окрім теоретичних засад морального виховання дітей передшкільного віку у межах даного дослідження корисним є також практичний досвід вихователів-практиків у цьому напрямі, тобто розгляд тих методів і засобів морального виховання, які вони використовують.

Можна відзначити, що ціла низка фахівців вважають ефективними засобами морального виховання художні. Так, С. Козлова та Т. Кулікова для більш ефективного морального виховання дошкільників пропонують використовувати наступні художні засоби: художні та музичні твори, відео-

та мультфільми, елементи образотворчого мистецтва тощо. На їх думку, такий підхід сприяє більш емоційному забарвленню досліджуваних моральних норм і цінностей [56, с. 109].

Схожої думки дотримується і Н. Якименко, який зазначає, що читання (слухання) художніх творів з їх подальшим обговоренням, розпізнаванням образів на ілюстраціях і т.п. призводить до того, що емоції дитини переключаються на емоційний стан інших осіб. Діти вживаються в образ, що приносить позитивні результати у процесі виховання: у дітей краще розвивається здатність до співпереживання, розуміння душевного стану інших людей, формуються позитивні почуття та моральні уявлення, з'являється потреба у гуманізації вчинків [57, с. 16].

У доповнення до цього, О. Панченко вказує, що використання художніх творів у процесі морального виховання дозволяє проаналізувати поведінку героїв, їх вчинки, виділяючи при цьому позитивні та негативні риси характеру. Такі твори спрямовані на формування навичок дружби, любові, чесності, порядності, милосердя тощо. На прикладах вчинків героїв вихователю простіше донести до дітей важливість формування цих рис, пояснити відмінності між протилежними категоріями моралі [37, с. 109].

І. Бабій з-поміж художніх засобів морального виховання перевагу надає саме народним: читання народного фольклору, гра в народні ігри, вивчення національних звичаїв та традицій [58, с. 152]. На користі використання фольклору у цьому напрямі наголошує також Ю. Никоненко, називаючи його «могутнім духовнотворчим потенціалом української традиційної культури, яка є головним чинником моральноестетичного самооздоровлення і відродження національної самосвідомості, духовності народу, проявом ментальності» [60, с. 134]. Вказаний автор також вказує, що не можна зменшувати значення в моральному вихованні дітей ігрової діяльності.

У той же час, В. Фокіна більш дієвим засобом морального виховання вважає природу. Остання, на її думку, сприяє формуванню у дитини

впевненості у собі, виявляє у неї бажання піклуватися про більш слабших, відточує почуття гуманізму. Тобто вплив природи на моральність дитини проявляється у якості засобу виховання відповідної поведінки і почуттів [59].

У практиці морального виховання використовується широкий арсенал методів. У табл. 2.2 нами здійснено узагальнення такого методичного інструментарію, запропонованого різними фахівцями.

Таблиця 2.2.

Методи морального виховання дітей передшкільного віку, що пропонуються різними фахівцями

Фахівець	Групи методів	Методи
1	2	3
Б. Ліхачов [61]	Методи впливу	- актуалізація мрії; - зняття напруги; - роз'яснення; - звернення до почуття, свідомості, волі, вчинків.
	Методи організації та самоорганізації дітей у групі (колективі)	- колективна перспектива; - колективна гра; - єдині умови; - змагання.
	Методи довірливої взаємодії	- педагогічна вимога; - методи обговорення; - методи поваги; - методи уникнення конфліктних ситуацій.
В. Рогожкін [63]	Методи формування сумління	- інсценування; - лекція; - розповідь; - пояснення; - бесіда; - особистий приклад; - навіювання.
	Методи стимулювання волі	- заохочення; - збудження; - вимога; - покарання; - осуд; - примушення.
	Методи формування поведінки	- організація моральних відносин у процесі гри, праці та в повсякденному житті.
	Методи виховання почуттів	- опора на емоційність змісту; - вплив на почуття за допомогою міміки, мови та жестів; - включення до активної творчої

		діяльності; - тактильний метод.
В. Нечаєва [64]	Методи організації діяльності	- розгляд і обговорення картин та ілюстрацій; - читання художніх творів; - бесіда.
	Методи організації практичного досвіду суспільної поведінки	- метод привчання; - приклад дорослих та інших дітей; - показ дій.

Продовження таблиці 2.2.

1	2	3
В. Логінова, П. Саморукова [65]	Методи стимулювання почуттів і відношень	- заохочення; - покарання; - приклад.
	Методи формування моральної поведінки	- керівництво діяльністю; - привчання; - вправа.
	Методи формування моральної свідомості	- бесіда; - навіювання; - переконання; - роз'яснення.
Л. Лохвицька [66]	Практично-ігрові	- ігри морального спрямування; - ігри-змагання; - сюжетно-рольові та режисерські ігри; - інсценування казок та п'єс на моральні теми; - вирішення моральних завдань; - програвання моральних ситуацій.
	Словесні	- розповідь; - етична бесіда; - читання художньої літератури; - обговорення моральних ситуацій; - розучування віршів; - ознайомлення з традиціями; - моральні діалоги; - відгадування загадок; - складання дітьми оповідань на моральні теми за допомогою ілюстрацій.
	Наочні	- перегляд тематичних ілюстрацій до фільмів, мультфільмів, художніх творів; - театралізація прикладів позитивної поведінки.
Н. Якименко [57]	Методи створення досвіду суспільної поведінки	- спільна гра; - виховання моральних звичок; - спостереження за працею інших людей; - організація спільної діяльності; - приклад дорослих.
	Методи формування моральних суджень, оцінок, уявлень	- бесіди на етичні теми; - читання художніх творів; - гра; - розгляд і обговорення картин;

		<ul style="list-style-type: none"> - методи покарання та заохочення; - ритуали вітання та прощання; - допомога дітям у вирішенні конфліктів.
І. Огородніков [62]	<ul style="list-style-type: none"> - переконання; - привчання; - заохочення; - вправа; - переконання. 	

Отже, можемо стверджувати, що в сучасних ЗДО духовно-моральне виховання набуває належного статусу. Воно передбачає формування в дитини високих духовності та моралі шляхом впливу на внутрішньо-психічний розвиток дошкільника (його свідомість, почуття, волю, поведінку). Для цього використовується багатий методичний інструментарій та засоби виховання.

2.2. Вивчення практики морального виховання дітей передшкільного віку у ЗДО «Сонечко» Нивотрудівської сільської ради

Для більш ґрунтовного дослідження практики морального виховання дітей передшкільного віку нами обрано ЗДО «Сонечко» Нивотрудівської сільської ради. Для цілей дослідження з метою забезпечення порівнюваності результатів було взято 2 групи передшкільного віку «Дзвіночок» та «Барвінок». Персональний склад груп наведено в додатку В.

Статеві-вікова характеристика груп узагальнена у табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Статеві-вікова характеристика груп

Група	Вік, років		Стать	
	5	6	ж	ч
«Дзвіночок»	16	4	7	13
Структура, %	80,0	20,0	35,0	65,0
«Барвінок»	15	6	10	11
Структура, %	71,4	28,6	47,6	52,4

Отже, для дослідження взято групи кількістю 20 та 21 дитина.

У групі «Дзвіночок» 16 дітей (80%) мають вік 5 років, а 4 дітей (20%) –

6 років. У групі «Барвінок»: 15 дітей (71,4%) – 5 років і 6 дітей (28,6%) – 6 років.

У групі «Дзвіночок» кількість дівчат становить 7 дітей (35%) і хлопчиків – 13 дітей (65%), а в групі «Барвінок» - 10 дівчаток (47,6%) та 11 хлопчиків (52,4%).

Метою дослідження визначено вивчення рівня морального виховання дітей передшкільного віку.

Для дослідження спочатку було визначено критерії, у розрізі яких маємо визначати рівень морального виховання.

Не вдаючись у деталі критичного аналізу наукових праць, а обмежившись їх переліком [10; 12; 20; 29; 33; 57; 58; 66; 67 та ін.], відзначимо, що найбільш розповсюдженими критеріями морального виховання дітей передшкільного віку вважають: когнітивний, поведінковий та емоційний. Когнітивний критерій дозволяє визначити рівень знань дітей про моральні норми та цінності. Поведінковий – дослідити моральні аспекти поведінки дитини. Емоційний – визначити рівень та характер емоцій дитини у частині моральних вчинків.

Відповідно, для оцінки *когнітивного критерію* рівня морального виховання дітей нами обрано *метод бесіди на моральні теми*, а саме: дітям було запропоновано висловити свою думку про декілька моральних понять (чесність, порядність, взаємодопомога, повага до старших, доброзичливість, справедливість, скромність, ввічливість, гостинність, співчуття тощо). Діти своїми словами мали пояснити, що ці слова означають.

У розрізі *поведінкового критерію* нами було застосовано *метод спостереження* за дітьми, щоб визначити, як вони поведуть себе з ровесниками та вихователем. У фокусі спостереження були саме моральні вчинки дітей (як вони звертаються до інших дітей та до вихователя; чи дружно вони грають один з одним; чи не ображають інших дітей; чи діляться іграшками; чи вчасно реагують на зауваження вихователя тощо).

У розрізі *емоційного критерію* важливо було оцінити уміння дітей

проявляти свої емоції у частині моральних вчинків (наприклад, як вони співчують дітям, які ненароком вдарилися; з якими емоціями вони приходять на допомогу; як вони реагують на аморальні вчинки інших тощо). Також було використано *метод спостереження*.

Таким чином, методичний інструментарій дослідження рівня морального виховання дітей передшкільного віку виявився наступним (табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Критерії та методи визначення рівня морального виховання дітей передшкільного віку

Критерії визначення рівня морального виховання	Що дозволяють оцінити	Методи дослідження
КОГНІТИВНИЙ	Визначити рівень знань дитини про моральні якості	Бесіда, обговорення, діалог
ПОВЕДІНКОВИЙ	Визначити характер поведінки дитини у процесі здійснення моральних вчинків	Спостереження за поведінкою
ЕМОЦІЙНИЙ	Визначити характер прояву емоцій дитини під час здійснення моральних вчинків	Спостереження за емоціями

Для кожного критерію було обґрунтовано відповідні рівні (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Рівні сформованості критеріїв морального виховання дітей передшкільного віку

Критерій	Високий	Середній	Низький
КОГНІТИВНИЙ	Дитина добре орієнтується у сутності запропонованих для обговорення понять, дає чіткі обґрунтовані відповіді. Допускає незначні неточності.	Дитина орієнтується у сутності переважної більшості запропонованих для обговорення понять, дає відносно повні відповіді. Допускає певні неточності.	Дитина орієнтується у сутності незначної кількості запропонованих для обговорення понять, її відповіді неспівмірні і неточні. Наявна плутанина в поняттях та підміна одних понять іншими.
ПОВЕДІНКОВИЙ	Дитина активно проявляє різні позитивні моральні вчинки. Вона розуміє	Дитина в різних ситуаціях по-різному проявляє себе з позиції моральності.	Дитина по більшій мірі агресивно та морально веде себе по відношенню до

	як можна чинити, а як ні. Поганих вчинків у дитини практично не спостерігається.	Частина вчинків може бути інтерпретована як погані.	інших дітей та дорослих.
ЕМОЦІЙНИЙ	У дитини переважають позитивні емоції у частині моральних вчинків (співчуття, взаємодопомога, відвертість, поради тощо)	Дитина в більшій мірі проявляє позитивні емоції, проте час від часу можна прослідкувати прояви негативних емоцій.	Дитина в більшій мірі проявляє негативні емоції щодо моральності.

Отримані результати дослідження рівнів когнітивного критерію по кожній дитині наведені у додатку Д, а узагальнені результати виявилися наступними (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Узагальнені результати оцінки рівнів сформованості когнітивного критерію морального вихованні дітей досліджуваних груп

Група	Рівні			Разом
	Високий	Середній	Низький	
«Дзвіночок»	5	12	3	20
Структура, %	25,0	60,0	15,0	100,0
«Барвінок»	6	13	2	21
Структура, %	28,6	61,9	9,5	100,0

Отже, можна побачити, що результати діагностування виявилися приблизно однаковими. У групі «Дзвіночок» 5 дітей (25%) мають високий рівень сформованості когнітивного критерію, 12 дітей (60%) – середній і 3 дитини (15%) – низький. У групі «Барвінок»: 6 дітей (28,6%) мають високий рівень, 13 дітей (61,9%) – середній та 2 дитини (9,5%) – низький.

Більш наочно отримані результати наведено на рис. 2.1.

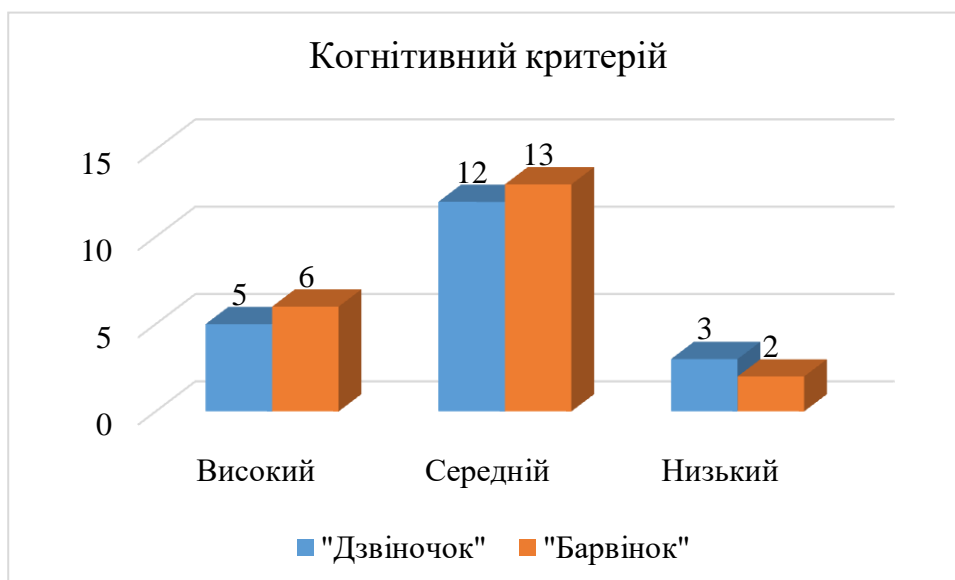

Рис. 2.1. Рівні сформованості когнітивного критерію морального виховання дітей передшкільного віку

Таким чином, по когнітивному критерію переважає середній рівень, який становить близько 60% всіх дітей.

У додатку Е наведено результати спостереження за дітьми у розрізі поведінкового критерію, а узагальнені результати – у табл. 2.7.

Таблиця 2.7.

Узагальнені результати оцінки рівнів сформованості поведінкового критерію морального виховання дітей досліджуваних груп

Група	Рівні			Разом
	Високий	Середній	Низький	
«Дзвіночок»	8	12	0	20
Структура, %	40,0	60,0	0,0	100,0
«Барвінок»	10	11	0	21
Структура, %	47,6	52,4	0,0	100,0

Отже, можна побачити, що у групі «Дзвіночок» 8 дітей (40%) мають високий рівень сформованості поведінкового критерію, 12 дітей (60%) – середній і немає дітей з низьким рівнем. У групі «Барвінок»: 10 дітей (47,6%) мають високий рівень, 11 дітей (52,4%) – середній і також немає дітей з низьким рівнем.

Більш наочно отримані результати наведено на рис. 2.2.

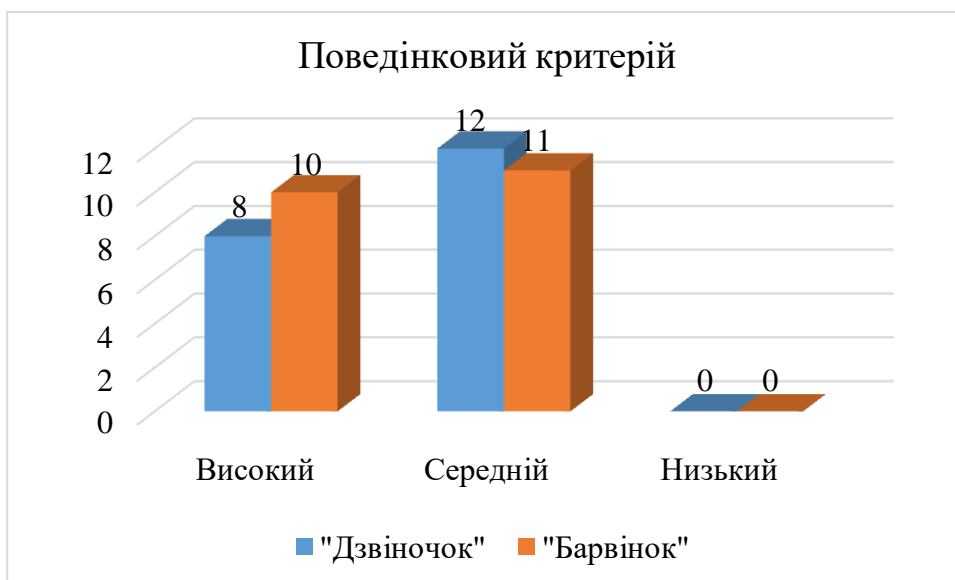

Рис. 2.2. Рівні сформованості поведінкового критерію морального виховання дітей передшкільного віку

Таким чином, по поведінковому критерію розподіл між високим і середнім рівнем виявився приблизно однаковим із незначним переважанням середнього рівня. При цьому відмітним є те, що в обох групах немає жодної дитини, яка б мала низький рівень по даному критерію. Це свідчить про те, що поведінка дітей в цьому віці має вагомні ознаки моральності.

У додатку Ж наведено результати спостереження за дітьми у розрізі емоційного критерію, а узагальнені результати – у табл. 2.8.

Таблиця 2.8.

Узагальнені результати оцінки рівнів сформованості емоційного критерію морального виховання дітей досліджуваних груп

Група	Рівні			Разом
	Високий	Середній	Низький	
«Дзвіночок»	8	10	2	20
Структура, %	40,0	50,0	10,0	100,0
«Барвінок»	9	11	1	21
Структура, %	42,9	52,4	4,7	100,0

Отже, можна побачити, що результати діагностування також виявилися приблизно однаковими. У групі «Дзвіночок» 8 дітей (40%) мають високий рівень сформованості емоційного критерію, 10 дітей (50%) – середній і 2 дитини (10%) – низький. У групі «Барвінок»: 9 дітей (42,9%) мають високий

рівень, 11 дітей (52,4%) – середній та 1 дитина (4,7%) – низький.

Більш наочно отримані результати наведено на рис. 2.3.

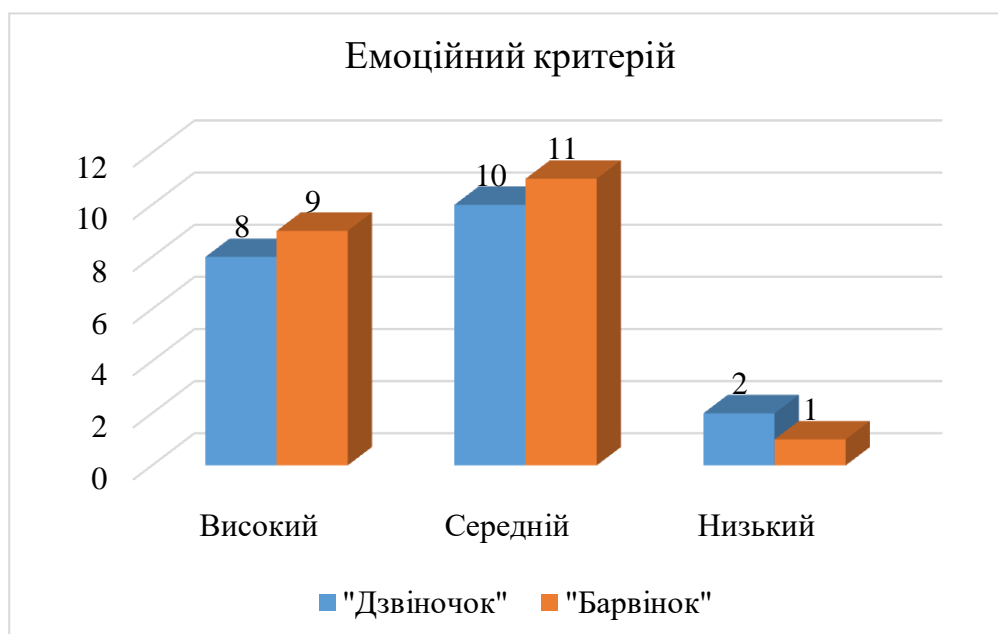

Рис. 2.3. Рівні сформованості емоційного критерію морального виховання дітей передшкільного віку

Таким чином, по емоційному критерію із незначною перевагою також переважає середній рівень, який становить близько 50% всіх дітей.

Усереднені результати по загальному рівню морального вихованні дітей обох груп представлені у табл. 2.9.

Таблиця 2.9.

Загальні рівні морального вихованні дітей досліджуваних груп

Група	Рівні			Разом
	Високий	Середній	Низький	
КОГНІТИВНИЙ КРИТЕРІЙ				
«Дзвіночок»	5	12	3	20
Структура, %	25,0	60,0	15,0	100,0
«Барвінок»	6	13	2	21
Структура, %	28,6	61,9	9,5	100,0
ПОВЕДІНКОВИЙ КРИТЕРІЙ				
«Дзвіночок»	8	12	0	20
Структура, %	40,0	60,0	0,0	100,0
«Барвінок»	10	11	0	21
Структура, %	47,6	52,4	0,0	100,0
ЕМОЦІЙНИЙ КРИТЕРІЙ				
«Дзвіночок»	8	10	2	20
Структура, %	40,0	50,0	10,0	100,0
«Барвінок»	9	11	1	21

Структура, %	42,9	52,4	4,7	100,0
УСЕРЕДНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ				
«Дзвіночок»	7	11	2	20
Структура, %	35,0	55,0	10,0	100,0
«Барвінок»	8	12	1	21
Структура, %	38,1	57,2	4,7	100,0

Отже, можна побачити, що у групі «Дзвіночок» 7 дітей (35%) мають високий рівень морального виховання, 11 дітей (55%) – середній і 2 дитини (10%) – низький. У групі «Барвінок»: 8 дітей (38,1%) мають високий рівень, 12 дітей (57,2%) – середній та 1 дитина (4,7%) – низький.

Більш наочно отримані результати наведено на рис. 2.4.

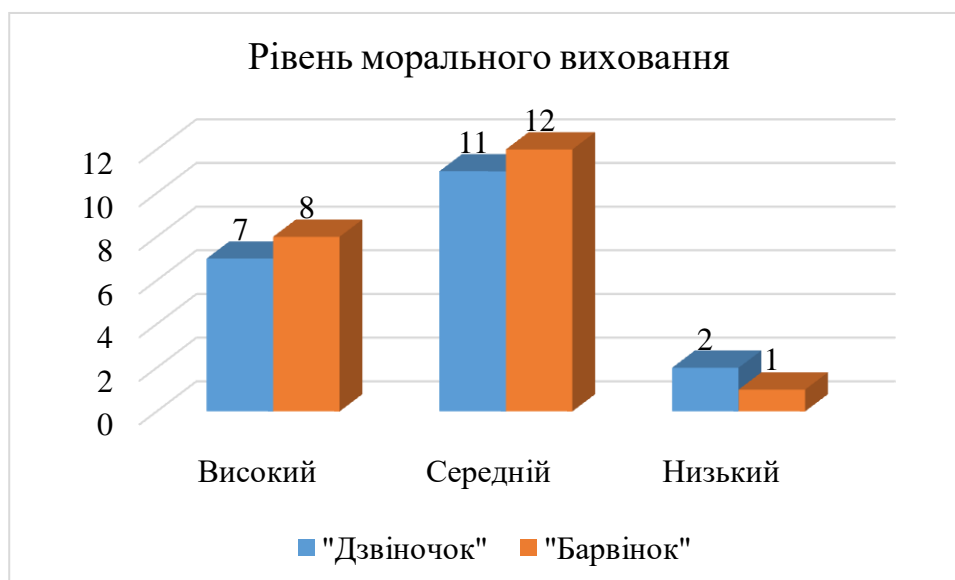

Рис. 2.4. Рівні морального виховання дітей передшкільного віку

Таким чином, по загальному рівню морального виховання із незначною перевагою також переважає середній рівень, який становить близько 55% всіх дітей.

Висновки до розділу 2

Результати дослідження діючого нормативно-правового забезпечення морального виховання дітей передшкільного віку показали, що вітчизняна дошкільна освіта та виховання поступово орієнтуються на європейський вектор розвитку, впроваджуючи засади морального виховання,

регламентовані Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя». Діючими в Україні нормативними документами у напрямку морального виховання є: ЗУ «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти, Стратегія та Концепція національно-патріотичного виховання, різні державні освітні програми активно пропагують сьогодні особистісне виховання, тобто домінування особистісної орієнтації в освіті. Також у практиці дошкільної педагогіки активно використовуються різноманітні програми, які також ураховують аспекти морального виховання: «Я у світі», «Дитина в дошкільні роки», «Соняшник», «Впевнений старт», «Українське дошкільня», «Скарбниця моралі», Навчальна програма з духовно-морального виховання дошкільників, «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» тощо.

Аналіз передового педагогічного досвіду з питань морального виховання дітей передшкільного віку також свідчить про значний інтерес дослідників до даної проблеми. Науковцями виділяються чотири основні напрями досліджень: 1) вивчення моральних знань, уявлень, суджень та переконань дитини у загальному вигляді; 2) вивчення моральної поведінки дитини як такої, що орієнтується на норми моралі навіть тоді, коли їх порушення матиме певну користь, і дитина впевнена, що не буде за це покарана; 3) вивчення моральних цінностей та суспільно схвалених гуманістичних та альтруїстичних почуттів, якостей та ставлень дитини; 4) вивчення моральних переживань дитини.

Аналіз педагогічних досліджень також свідчить, що на сьогодні яскраво простежуються два основних напрями розвитку теорії морального виховання дошкільників – «інтереси» та «відносини». Так, перший з них виходить з того, що моральність виражає інтереси суспільства і за певних умов стає потребою дитини; другий – що умовами і засобами формування особистості дитини є відносини морального характеру.

Також у теорії морального розвитку особистості на етапі дошкільного

дитинства можна виділити два теоретичні підходи – нормативний та особистісний. За першого, більш раннього, підходу моральний розвиток дитини розглядався як процес засвоєння прийнятих у суспільстві моральних норм, що втілювались у вимогах і оцінках та визначали зміст моральних дій, їх мотивацію й усвідомлення (О. Богданова, Л. Божович, Т. Маркова та ін.). За другим, більш сучасним, підходом моральне виховання реалізується в середовищі взаємної довіри, створенні мікроклімату поваги, коли спілкування педагога з вихованцями цікаве і дитині, і дорослому, коли формальні навчально-дисциплінарні обставини переходять на другий план, а їх місце займає душа дитини, особистість, зі своїми інтересами та проблемами.

Окрім теоретичних засад морального виховання дітей передшкільного віку у межах даного дослідження вивчено також практичний досвід вихователів-практиків у цьому напрямі, тобто розгляд тих методів і засобів морального виховання, які вони використовують.

Для більш ґрунтовного дослідження практики морального виховання дітей передшкільного віку нами обрано ЗДО «Сонечко» Нивотрудівської сільської ради. Для цілей дослідження з метою забезпечення порівнюваності результатів було взято 2 групи передшкільного віку «Дзвіночок» та «Барвінок».

Метою дослідження визначено вивчення рівня морального виховання дітей передшкільного віку.

Найбільш розповсюдженими критеріями морального виховання дітей передшкільного віку вважають: когнітивний, поведінковий та емоційний. Когнітивний критерій дозволяє визначити рівень знань дітей про моральні норми та цінності. Поведінковий – дослідити моральні аспекти поведінки дитини. Емоційний – визначити рівень та характер емоцій дитини у частині моральних вчинків.

У розрізі когнітивного критерію отримано наступні результати. У групі «Дзвіночок» 5 дітей (25%) мають високий рівень сформованості когнітивного

критерію, 12 дітей (60%) – середній і 3 дитини (15%) – низький. У групі «Барвінок»: 6 дітей (28,6%) мають високий рівень, 13 дітей (61,9%) – середній та 2 дитини (9,5%) – низький.

У розрізі поведінкового критерію отримано наступні результати. У групі «Дзвіночок» 8 дітей (40%) мають високий рівень сформованості поведінкового критерію, 12 дітей (60%) – середній і немає дітей з низьким рівнем. У групі «Барвінок»: 10 дітей (47,6%) мають високий рівень, 11 дітей (52,4%) – середній і також немає дітей з низьким рівнем.

Дослідження емоційного критерію показало наступні результати. У групі «Дзвіночок» 8 дітей (40%) мають високий рівень сформованості емоційного критерію, 10 дітей (50%) – середній і 2 дитини (10%) – низький. У групі «Барвінок»: 9 дітей (42,9%) мають високий рівень, 11 дітей (52,4%) – середній та 1 дитина (4,7%) – низький.

Усереднені результати рівня морального виховання виявилися наступними. У групі «Дзвіночок» 7 дітей (35%) мають високий рівень морального виховання, 11 дітей (55%) – середній і 2 дитини (10%) – низький. У групі «Барвінок»: 8 дітей (38,1%) мають високий рівень, 12 дітей (57,2%) – середній та 1 дитина (4,7%) – низький.

РОЗДІЛ 3

КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ У НАПРЯМУ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Опис методики організації морального виховання дітей передшкільного віку засобом народних казок

З метою покращення рівня морального виховання дітей передшкільного віку нами розроблено методичні рекомендації.

Актуальність представлених методичних розробок обумовлена тим, що у сучасних умовах динамічного глобалізаційного розвитку у дітей передшкільного віку необхідно формувати високу моральну культуру особистості та попереджувати прояви бездуховності.

Розуміння того, що дитину потрібно виростити доброю, чесною, чуйною, дбайливою, вимагає пошуку таких навчально-методичних засобів, які б виховували у ній ці якості. Як було визначено у теоретичному розділі даного дослідження, дієвим засобом для цього дослідники вбачають народну казку.

Дорослі в наш час розуміють, що бажання виростити свою дитину справді морально вихованою не завжди збігається з тими життєвими реаліями, в яких дитина зростає. Діти вдома комунікують не тільки з батьками, але і з телевізором, смартфоном, комп'ютерними іграми та ін. Відповідно, окрім гарного прикладу батьків (за умови, що такий дійсно має місце), діти піддаються впливу тієї інформації, яку несуть вищеперераховані технічні засоби. Творці фільмів та комп'ютерних ігор підсвідомо несуть інформацію про аморальні якості, вкладаючи їх у своїх персонажів чи героїв ігор. Ображати та вбивати стає нормальним для того, щоб вижити. Звичайно, що в таких умовах досить важко пояснити дитині протилежне та привчити бути добрим і справедливим. У дитини в таких умовах знижується чутливість

до жорстокості та підвищується тривожність і недовіра до навколишнього світу.

Отже, звертаючись до народної казки, як основного джерела моралі, що довів свою ефективність протягом багатьох століть, дійсно можна навчити дітей моральності та духовності. Саме у ранньому віці закладається відповідний фундамент, на який потім у дорослому житті буде накладено кістяк взаємин майбутньої дорослої особистості з оточуючими. Моральні норми, засвоєні в дитинстві, будуть поступово формувати зміст її вчинків, визначати, що саме і як саме робити в тій чи іншій ситуації. Дитина також має усвідомити, що за зміст своїх вчинків їй доведеться відповідати.

Отже, *метою* пропонованих методичних рекомендацій є: формування та становлення дітей передшкільного віку як морально спрямованої особистості з ознаками соціальної відповідальності за свої вчинки, умінням відчувати і розуміти себе та оточуючих; прищеплення дітям найвищих моральних чеснот та виховання у них гуманістичних рис.

Відповідно, *завданнями* виступають:

- збагачення уявлень дитини про моральні якості, чесноти та достойну поваги поведінку;
- сприяти розумінню дитиною важливості та великого значення дотримання моральних норм і правил поведінки;
- навчання дітей розумінню позитивних і негативних рис характеру та вчинків, умінню давати їм об'єктивну оцінку;
- закріплення навичок дотримання моральних норм і правил поведінки у повсякденному житті;
- виховання шанобливого ставлення та любові до рідних та до Батьківщини.

Оскільки моральне виховання визначене у вітчизняній нормативній базі як обов'язкове, то пропоновані методичні рекомендації переплітаються з вимогами Закону України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовим компонентом дошкільної освіти» та програмами, що використовуються у

дошкільній освіті.

Зміст Базового компоненту дошкільної освіти та програми «Я у світі» і «Скарбниця моралі» регламентують ознайомлення дітей дошкільного віку зі світом людей, з життям і працею дорослих, їх поведінкою як взірцем для наслідування. З часом дитина опановує прийняті у людському суспільстві норми і правила поведінки, взаємин між людьми. Вона привласнює ці норми і правила собі, приміряє на свої вчинки. Результатом морального виховання стає поява та утвердження у дитини певного набору моральних якостей та етичних понять. І чим міцніше сформовані ці якості, чим менше відхилень від прийнятих у суспільстві моральних норм спостерігається у особистості, тим вищою є оцінка її моральності оточуючими.

Заклад дошкільної освіти у продовження батьківського виховання також покликаний брати активну участь у моральному вихованні дошкільників, у процесі духовного відродження нації, забезпечуючи освітньо-виховний процес змістом, що допомагає вихователям формувати у дітей чесні та сильні характери, спонукати їх зростати корисними своєму народові. Тому в ЗДО має проводитись щоденна систематична і планомірна робота з морального виховання, починаючи ще з молодшого дошкільного віку і упродовж всього перебування дитини в закладі. Мають бути створені умови для формування і закріплення морально-етичних правил поведінки, забезпечення високих результатів морального виховання.

Зміст занять з морального виховання має наповнюватись цікавим та доступним матеріалом, фактами з життя, ситуаціями морально-етичного змісту, наочним матеріалом, власними дитячими малюнками, іграшками морально-етичного спрямування.

Зміст морального виховання умовно можна поділити на три групи **цінностей**, які потрібно виховувати:

- національні цінності;
- особистісно-громадські цінності;
- сімейні цінності.

Хоча у казках здебільшого вказані цінності досить часто переплітаються між собою (наприклад: національні цінності дотримуються людиною за умови чесної та гідної особистісної поведінки; сімейні цінності накладають відбиток на особистісні та громадянські якості тощо), в межах пропонованих методичних рекомендацій здійснено спробу умовно розділити казки на вищенаведені три групи та сформувані відповідну збірку казок.

На нашу думку, зібрані у збірку казки дозволять отримати наступні **результати** морального виховання дітей передшкільного віку:

- збагатити наочно-чуттєві уявлення дитини про моральні цінності, якості та чесноти;
- сформувані у дитини розуміння того, яке велике значення має дотримання нею моральних норм і правил;
- навчити розрізняти позитивні і негативні чинники поведінки, давати їм оцінку;
- закріпити вміння дотримуватись моральних норм і правил у повсякденному житті;
- сформувані та закріпити в уявленні дітей почуття чуйності, доброзичливості, допомоги тим, хто її потребує;
- культивувати позитивні емоції та почуття щодо власної поведінки;
- розвинути вміння розуміти внутрішній стан людини, «відчувати та пізнавати людину серцем»;
- навчити шукати морально виправдані способи протидії злу.

Основними **методами** морального виховання у процесі роботи з народною казкою нами визначено:

- *розповідь і пояснення* по ходу читання казки з акцентом уваги на позитивних та негативних моральних вчинках героїв;
- *показ та демонстрація* під час обговорення характерів героїв по люстраціях;
- *створення ситуацій морального вибору* під час обговорення змісту казки;

- *навіювання моральних норм і правил* під час ставлення у приклад позитивних героїв казки;
- *етичні бесіди* під час обговорення вчинків героїв казки;
- *метод колективної оцінки* вчинків героїв казки;
- *практичне залучення* дитини до виконання моральних правил поведінки у повсякденному житті із нагадуванням вчинків героїв.

3.2. Презентація змісту збірки народних казок з покращення морального виховання дітей передшкільного віку

У додатку К репрезентовано збірку казок, що рекомендуються нами для морального виховання дітей передшкільного віку.

Збірка розділена нами на три розділи залежно від напрямку морального виховання та відповідних цінностей, що мають бути сформовані:

- національні цінності;
- особистісно-громадські цінності;
- сімейні цінності.

У розрізі національного морального виховання до збірки підібрані казки, які виразно, у доступній для дитини формі розкривають національні та загальнолюдські цінності, оспівують вчинки героїв, які не побоялися боротися зі злими героями заради миру і добробуту інших людей, їх порятунку. Це казки, що виступають своєрідним прикладом того, як потрібно ставати на захист ближніх, відстоювати свої права та свободи. Це оспівані в казках українські богатирі Котигорошко, Іван-мужичий син, Іван Побиван, Козак Мамалига, Кирило Кожум'яка.

У розрізі особистісно-громадського морального виховання підібрані казки в основному про тварин, які у міжособистісних відносинах не могли знайти згоди між собою, проявляти негативні риси характеру (жадібність, хитрість, лінь, упертість тощо). До цього розділу увійшли казки:

1. Колосок (Півник і двоє мишенят)

2. Лисичка і журавель
3. Дві вивірки
4. Телесик
5. Рукавичка
6. Пан Коцький
7. Розумне мишеня

У розрізі формування сімейних цінностей підбрано казки, що розкривають любов до мами та до братів:

1. Добре з мамою
2. Добрі брати
3. Вовк та козенята
4. Двоє жадібних ведмежат

Таким чином, вважаємо, що розроблена збірка казок всебічно розкриває моральні цінності українського народу та дозволяє формувати їх у дітей передшкільного віку.

Висновки до розділу 3

З метою покращення рівня морального виховання дітей передшкільного віку нами розроблено методичні рекомендації.

Метою пропонованих методичних рекомендацій є: формування та становлення дітей передшкільного віку як морально спрямованої особистості з ознаками соціальної відповідальності за свої вчинки, умінням відчувати і розуміти себе та оточуючих; прищеплення дітям найвищих моральних чеснот та виховання у них гуманістичних рис.

Відповідно, **завданнями** виступають:

- збагачення уявлень дитини про моральні якості, чесноти та достойну поваги поведінку;
- сприяти розумінню дитиною важливості та великого значення дотримання моральних норм і правил поведінки;

- навчання дітей розумінню позитивних і негативних рис характеру та вчинків, умінню давати їм об'єктивну оцінку;
- закріплення навичок дотримання моральних норм і правил поведінки у повсякденному житті;
- виховання шанобливого ставлення та любові до рідних та до Батьківщини.

Зміст морального виховання умовно можна поділити на три групи **цінностей**, які потрібно виховувати:

- національні цінності;
- особистісно-громадські цінності;
- сімейні цінності.

На нашу думку, зібрані у збірку казки дозволять отримати наступні **результати** морального виховання дітей передшкільного віку:

- збагатити наочно-чуттєві уявлення дитини про моральні цінності, якості та чесноти;
- сформувати у дитини розуміння того, яке велике значення має дотримання нею моральних норм і правил;
- навчити розрізняти позитивні і негативні чинники поведінки, давати їм оцінку;
- закріпити вміння дотримуватись моральних норм і правил у повсякденному житті;
- сформувати та закріпити в уявленні дітей почуття чуйності, доброзичливості, допомоги тим, хто її потребує;
- культивувати позитивні емоції та почуття щодо власної поведінки;
- розвинути вміння розуміти внутрішній стан людини, «відчувати та пізнавати людину серцем»;
- навчити шукати морально виправдані способи протидії злу.

Основними **методами** морального виховання у процесі роботи з народною казкою нами визначено: розповідь і пояснення; показ та демонстрація; створення ситуацій морального вибору; навіювання моральних

норм і правил; етичні бесіди під; метод колективної оцінки вчинків героїв казки; практичне залучення дитини до виконання моральних правил поведінки у повсякденному житті із нагадуванням вчинків героїв.

Таким чином, вважаємо, що розроблена збірка казок всебічно розкриває моральні цінності українського народу та дозволяє формувати їх у дітей передшкільного віку.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження теоретичних основ морального виховання як психолого-педагогічної категорії було визначено, що мораль – це змінна форма суспільної свідомості, що є своєрідною системою «неписаних законів», складається із сукупності суспільних цінностей та норм. Моральне виховання має засновуватися на демократичних та гуманістичних принципах формування особистості.

Дослідження сутності поняття «моральне виховання» у різних дослідників показало, що більшість дослідників послуговуються визначенню морального виховання з урахуванням формування в особистості моральних цінностей та відповідної поведінки. Найбільш повним та точним визначенням з-поміж наведених вважаємо визначення А. Кузьминського: моральне виховання – це діяльність із засвоєння теоретичних основ моралі, формування моральних уявлень, організація досвіду поведінки і діяльності, які відповідають вимогам суспільної моралі.

Науковці також наголошують, що моральне виховання особистості не буде ефективним, якщо у неї не сформовано потребу у моральному самовихованні та самовдосконаленні.

Науковці майже одностайно наголошують на важливості морального виховання дітей та пропонують привчати їх дотримуватися азбуки моралі ще з раннього віку. У них мають формуватися громадянські спонукання, турбота про інтереси оточуючих людей (близьких, друзів, колективу, суспільства тощо). У зв'язку з цим важливе значення має єдність роз'яснення, повчання, переконання, спонукання до діяльності.

Вагома роль у забезпеченні успішності морального виховання в нашій державі належить відповідним державним установам, громадським організаціям, а також закладам освіти усіх рівнів. У вітчизняній педагогічній практиці основні засади морального виховання дітей та учнівської молоді закладені у Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в

Україні, яка містить відповідні мету, завдання та принципи такого виховання.

Вплив народної казки як елементу національного фольклору на почуття та емоційний настрій дитини підтверджується багатьма дослідниками. Використання казок у вихованні дітей обумовлене цікавістю та одночасно повчальністю їх сюжету. Оскільки передшкільний вік характеризується посиленням формуванням психологічних якостей особистості (розвивається пам'ять, увага, мислення), набуття першого морального досвіду у цей період також є дуже важливим.

Народна казка у своїй основі містить не стільки фантастичні, скільки повчальні мотиви. Здавна у народній казці намагалися втілювати оціночне ставлення до вчинків героїв (добро і зло, мудрість і дурість, жадібність і щедрість, дружба і ворожнеча тощо). Мораль казки завжди розділяє ці якості на позитивні і негативні, повчаючи, як треба чинити, а як не треба.

У передшкільному віці дитина не тільки пізнає сутність моральних категорій, а й вчиться оцінювати їх знання у вчинках і діях навколишніх, власних вчинках. Проте такі вчинки відкладаються у свідомості дитини менш ефективно, ніж цікаві історії та казки, почуті від дорослих, прочитані власноруч, інсценізовані у групі, закріплені зробленими малюнками до казки тощо. Саме цікавий процес проведення часу відкладається у пам'яті дитини більше, ніж проста бесіда про правила поведінки з оточуючим соціальним середовищем, коли дитині постійно нагадують, чого робити не можна.

Таким чином, казка збагачує життєвий досвід дітей передшкільного віку, розвиває їх естетичний смак, творчі здібності. Сприймаючи твори цього жанру, діти вірять у добро і красу, у них виникає бажання завжди боротися за правду та справедливість.

Результати дослідження діючого нормативно-правового забезпечення морального виховання дітей передшкільного віку показали, що вітчизняна дошкільна освіта та виховання поступово орієнтуються на європейський вектор розвитку, впроваджуючи засади морального виховання, регламентовані Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про

основні компетенції для навчання протягом усього життя». Діючими в Україні нормативними документами у напрямку морального виховання є: ЗУ «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти, Стратегія та Концепція національно-патріотичного виховання, різні державні освітні програми активно пропагують сьогодні особистісне виховання, тобто домінування особистісної орієнтації в освіті. Також у практиці дошкільної педагогіки активно використовуються різноманітні програми, які також ураховують аспекти морального виховання: «Я у світі», «Дитина в дошкільні роки», «Соняшник», «Впевнений старт», «Українське дошкілля», «Скарбниця моралі», Навчальна програма з духовно-морального виховання дошкільників, «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» тощо.

Аналіз передового педагогічного досвіду з питань морального виховання дітей передшкільного віку також свідчить про значний інтерес дослідників до даної проблеми. Науковцями виділяються чотири основні напрями досліджень: 1) вивчення моральних знань, уявлень, суджень та переконань дитини у загальному вигляді; 2) вивчення моральної поведінки дитини як такої, що орієнтується на норми моралі навіть тоді, коли їх порушення матиме певну користь, і дитина впевнена, що не буде за це покарана; 3) вивчення моральних цінностей та суспільно схвалених гуманістичних та альтруїстичних почуттів, якостей та ставлень дитини; 4) вивчення моральних переживань дитини.

Аналіз педагогічних досліджень також свідчить, що на сьогодні яскраво простежуються два основних напрями розвитку теорії морального виховання дошкільників – «інтереси» та «відносини». Так, перший з них виходить з того, що моральність виражає інтереси суспільства і за певних умов стає потребою дитини; другий – що умовами і засобами формування особистості дитини є відносини морального характеру.

Також у теорії морального розвитку особистості на етапі дошкільного дитинства можна виділити два теоретичні підходи – нормативний та

особистісний. За першого, більш раннього, підходу моральний розвиток дитини розглядався як процес засвоєння прийнятих у суспільстві моральних норм, що втілювались у вимогах і оцінках та визначали зміст моральних дій, їх мотивацію й усвідомлення (О. Богданова, Л. Божович, Т. Маркова та ін.). За другим, більш сучасним, підходом моральне виховання реалізується в середовищі взаємної довіри, створенні мікроклімату поваги, коли спілкування педагога з вихованцями цікаве і дитині, і дорослому, коли формальні навчально-дисциплінарні обставини переходять на другий план, а їх місце займає душа дитини, особистість, зі своїми інтересами та проблемами.

Окрім теоретичних засад морального виховання дітей передшкільного віку у межах даного дослідження вивчено також практичний досвід вихователів-практиків у цьому напрямі, тобто розгляд тих методів і засобів морального виховання, які вони використовують.

Для більш ґрунтовного дослідження практики морального виховання дітей передшкільного віку нами обрано ЗДО «Сонечко» Нивотрудівської сільської ради. Для цілей дослідження з метою забезпечення порівнюваності результатів було взято 2 групи передшкільного віку «Дзвіночок» та «Барвінок».

Метою дослідження визначено вивчення рівня морального виховання дітей передшкільного віку.

Найбільш розповсюдженими критеріями морального виховання дітей передшкільного віку вважають: когнітивний, поведінковий та емоційний. Когнітивний критерій дозволяє визначити рівень знань дітей про моральні норми та цінності. Поведінковий – дослідити моральні аспекти поведінки дитини. Емоційний – визначити рівень та характер емоцій дитини у частині моральних вчинків.

У розрізі когнітивного критерію отримано наступні результати. У групі «Дзвіночок» 5 дітей (25%) мають високий рівень сформованості когнітивного критерію, 12 дітей (60%) – середній і 3 дитини (15%) – низький. У групі

«Барвінок»: 6 дітей (28,6%) мають високий рівень, 13 дітей (61,9%) – середній та 2 дитини (9,5%) – низький.

У розрізі поведінкового критерію отримано наступні результати. У групі «Дзвіночок» 8 дітей (40%) мають високий рівень сформованості поведінкового критерію, 12 дітей (60%) – середній і немає дітей з низьким рівнем. У групі «Барвінок»: 10 дітей (47,6%) мають високий рівень, 11 дітей (52,4%) – середній і також немає дітей з низьким рівнем.

Дослідження емоційного критерію показало наступні результати. У групі «Дзвіночок» 8 дітей (40%) мають високий рівень сформованості емоційного критерію, 10 дітей (50%) – середній і 2 дитини (10%) – низький. У групі «Барвінок»: 9 дітей (42,9%) мають високий рівень, 11 дітей (52,4%) – середній та 1 дитина (4,7%) – низький.

Усереднені результати рівня морального виховання виявилися наступними. У групі «Дзвіночок» 7 дітей (35%) мають високий рівень морального виховання, 11 дітей (55%) – середній і 2 дитини (10%) – низький. У групі «Барвінок»: 8 дітей (38,1%) мають високий рівень, 12 дітей (57,2%) – середній та 1 дитина (4,7%) – низький.

З метою покращення рівня морального виховання дітей передшкільного віку нами розроблено методичні рекомендації.

Метою пропонованих методичних рекомендацій є: формування та становлення дітей передшкільного віку як морально спрямованої особистості з ознаками соціальної відповідальності за свої вчинки, умінням відчувати і розуміти себе та оточуючих; прищеплення дітям найвищих моральних чеснот та виховання у них гуманістичних рис.

Відповідно, **завданнями** виступають:

- збагачення уявлень дитини про моральні якості, чесноти та достойну поваги поведінку;
- сприяти розумінню дитиною важливості та великого значення дотримання моральних норм і правил поведінки;
- навчання дітей розумінню позитивних і негативних рис характеру

та вчинків, умінню давати їм об'єктивну оцінку;

- закріплення навичок дотримання моральних норм і правил поведінки у повсякденному житті;

- виховання шанобливого ставлення та любові до рідних та до Батьківщини.

Зміст морального виховання умовно можна поділити на три групи **цінностей**, які потрібно виховувати:

- національні цінності;
- особистісно-громадські цінності;
- сімейні цінності.

На нашу думку, зібрані у збірку казки дозволять отримати наступні **результати** морального виховання дітей передшкільного віку:

- збагатити наочно-чуттєві уявлення дитини про моральні цінності, якості та чесноти;

- сформувати у дитини розуміння того, яке велике значення має дотримання нею моральних норм і правил;

- навчити розрізняти позитивні і негативні чинники поведінки, давати їм оцінку;

- закріпити вміння дотримуватись моральних норм і правил у повсякденному житті;

- сформувати та закріпити в уявленні дітей почуття чуйності, доброзичливості, допомоги тим, хто її потребує;

- культивувати позитивні емоції та почуття щодо власної поведінки;

- розвинути вміння розуміти внутрішній стан людини, «відчувати та пізнавати людину серцем»;

- навчити шукати морально виправдані способи протидії злу.

Основними **методами** морального виховання у процесі роботи з народною казкою нами визначено: розповідь і пояснення; показ та демонстрація; створення ситуацій морального вибору; навіювання моральних норм і правил; етичні бесіди під; метод колективної оцінки вчинків героїв

казки; практичне залучення дитини до виконання моральних правил поведінки у повсякденному житті із нагадуванням вчинків героїв.

Таким чином, вважаємо, що розроблена збірка казок всебічно розкриває моральні цінності українського народу та дозволяє формувати їх у дітей передшкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко І. В., Вусатюк О. А., Линецкий С. В., Шуба А. В. *Философский словарь*. Киев : «А.С.К.» 2006. 1053 с.
2. Вакарчук Ю. Ю. Проблеми морального виховання особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. №1 (22). С. 149-154.
3. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні. *Вибрані твори : у 5-ти томах. Т. 5*. Київ : Рад. школа, 1977. 600 с.
4. Бех І. Д. *Виховання особистості. Книга 1: Особисто-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навчально-методичне видання*. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
5. Чорна К. І. Особливості сучасних технологій виховання. URL : <http://www.dnpg.gov.ua/datas/upload/files/765445699.doc>
6. Даль В. І. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва, 1979. Т. 11. 640 с.
7. Каиров І. А., Богданова О. С. *Азбука морального виховання : посібник для учителя*. Москва : Просвещение, 1997. 17 с.
8. Фіцула М. М. *Педагогіка*. Київ : Академія, 2000. 542 с.
9. Кон І. *Словарь по этике*. Москва : Политиздат, 1981. 430 с.
10. Волкова Н. П. *Педагогіка*. Київ : Академія, 2001. 576 с.
11. Гончаренко С. *Педагогічний словник*. Київ : Либідь, 1997. 375 с.
12. Кузьминський А. І. *Педагогіка*. Київ : Знання, 2007. 447 с.
13. Марьенко І. С. *Основы процесса морального воспитания школьников*. Москва : Просвещение, 1980. 183 с.
14. Лозова В. І., Троцько Г. В. *Теоретичні основи виховання і навчання*. Харків : ОВС, 2002. 398 с.
15. Тугай В. М. *Моральне виховання молодших школярів як психолого-педагогічна проблема. Педагогіка формування творчої*

особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2015. Вип. 41(94). С. 459-464.

16. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с.

17. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Упоряд. О. В. Проскура. Київ : Освіта, 1996. 304 с.

18. Філософія : підручник / Заїченко Г. А., Сагатовський В. М., Кальний І. І. та ін. ; за ред. Г. А. Заїченка та ін. Київ : Вища школа, 1995. 430 с.

19. Плівачук К. В. Духовно-моральне виховання учнівської молоді як умова ціннісного становлення особистості. *Народна освіта.* 2016. № 1(28). URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3941

20. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання) : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2012. 288 с.

21. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1991. 420 с.

22. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2005. 56 с.

23. Люрина Т. И. Нравственное воспитание подростков средствами фольклора во внеурочной деятельности : дис... канд. пед. наук. Киев, 1992. 172 с.

24. Вишенський О. Мораль і так зване моральне виховання. *Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси.* Львів, 1996. С. 27-37.

25. Про Національну доктрину розвитку освіти України. Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

26. Нечепоренко М. В. Моральне виховання як педагогічна й соціальна проблема. *Наукові записки кафедри педагогіки.* 2014. Вип. XXXVI. С. 136-144.

27. Брусакова О. В. Моральне і правове виховання як чинники конструювання громадянського суспільства. *Право і безпека*. 2015. № 2(57). С. 19-23.

28. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Наказ МОН України від 16.06.2015 р. № 641. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>

29. Білюк Л. В. Проблеми морального виховання молодших школярів. Кам'янець-Подільськ. 2011. 62 с.

30. Басюк Н. Українська народна казка у вихованні моральних почуттів молодших школярів. *Вісник Львівського національного університету. Серія педагогічна*. 2007. Вип. 22. С. 182-186.

31. Лавренова М. В. Казка як ефективний засіб збагачення морального досвіду дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. (26 жовтня 2017 р., Мукачево). С. 75-77.

32. Литвиненко С. О. Виховання гуманних понять молодших школярів засобами української народної казки : дис. ... пед. наук. Одеса. 1994. 186 с.

33. Гризоглазова Т. Н. Формування морального досвіду молодших школярів засобами музичної казки : дис. ... канд. пед. наук. Київ, АПП України. 1994. 133 с.

34. Стельмахович М. Т. Народна педагогіка. Київ : Радянська школа. 1985. 413 с.

35. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А. М. Богуш; авт. кол.: А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. Київ, 2012. Спецвип. журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу». 30 с.

36. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. / упоряд. З. Н. Борисова, В. У. Кузьменко ; заг. ред. З. Н. Борисова. Київ : Вища школа, 2004. 511 с.

37. Панченко В. О. Організація духовно-морального виховання дітей у дошкільних закладах. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 1.45. С. 107-111.

38. Солодухов В. Л. Значення казки в процесі навчання і виховання молодших школярів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2015. Вип. 51. С. 200-210.

39. Лебедев О. Е., Тряпицына А.П. Притчи, сказки, метафори в розвитку ребенка. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 296 с.

40. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии. Санкт-Петербург: Речь, 2000. 246 с.

41. Гуменюк М. Чому казка – найкращий інструмент для виховання дитини? Видавництво старого лева. URL: <https://starylev.com.ua/club/article/chomu-kazka-naykrashchyy-instrument-dlya-vyhovannya-dytyny?fbclid=IwAR0u21nfE57CgkRPHNWz2DoLz6-q3W6I1bUTRQYAvyNav3VWg-OItIYJ1Js>

42. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя. Рекомендації Європейського Парламенту та Ради ЄС від 18.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text

43. Про Стратегію національно-патріотичного виховання. Указ Президента України № 286/2019 від 18.05.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

44. Про дошкільну освіту. Закон України № 2628-III від 11.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

45. Скрипник В. В., Сучок В. Є. Навчальна програма з духовно-морального виховання дошкільників. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 24 с.

46. Основні напрями родинного виховання. URL: http://allref.com.ua/uk/skachaty/Osnovni_napryami_rodinnogo_vihovannya]

47. Кононко О. Л. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». М-во освіти і науки України, АПН України. Київ: Світич, 2008. 430 с.

48. Кононко О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2-х ч. Ч.ІІ. Від трьох до шести (семи) років. Київ: ТОВ МЦФЕР-Україна, 2014. 452 с.

49. Крутій К. Л. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2016. 160 с.

50. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей раннього віку «Соняшник». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 144 с.

51. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 144 с.

52. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». / О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2021. 104 с.

53. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 264 с.

54. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях : навч. прогр. та календарно-темат. план / А. М. Богуш, І. Л. Сіданіч, В. Є. Сучок та ін. Київ: ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2016. 76 с.

55. Княжева І. Проблема морального виховання дітей дошкільного віку: теоретичний аспект. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2015. Вип. 46. С. 161-166.
56. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкольная педагогика: учеб. пособ. Москва: Академия, 2001. 416 с.
57. Якименко Н. М. Моральне виховання дітей дошкільного віку. Ржишів. 2013. 68 с.
58. Бабій І. Технологія морального виховання старших дошкільників засобами народної педагогіки. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 45. С. 151-157.
59. Фокина В. Г. Экологическое воспитание – это воспитание нравственности, духовности и интеллекта. *Дошкольное воспитание*. 1995. № 7. С. 11-14.
60. Никоненко Ю. П. Особливості морального розвитку та виховання дітей дошкільного віку. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Вип. 2. С. 132-136.
61. Лихачев Б. Т. Педагогика: курс лекций. Москва: Владос. 2010. 647 с.
62. Огородников И. Т. Педагогика. Москва: Педагогика. 1978. 196 с.
63. Рогожкин В. Т. О классификации методов нравственного воспитания. *Советская педагогика*. 1971. № 10. С. 92-95.
64. Нечаева В. Г. Нравственное воспитание в детском саду: пособие для воспитателей. Москва: Просвещение. 1984. 271 с.
65. Логинова В. И., Саморукова П. Г. Дошкольная педагогика. Москва: Просвещение. 1983. 287 с.
66. Лохвицька Л. В. Моральне виховання та моральне здоров'я дошкільників: взаємозалежність та взаємообумовленість. *Психологічні перспективи*. 2012. № 20. С. 135-144.
67. Миллер Скот. Психология развития. Методы исследования. Санкт-Петербург, 2002. 454 с.68.

Характеристика складових програми «Дитина в дошкільні роки», які містять елементи морального виховання (складено за даними [49])

Складові програми	Можливості для морального виховання дитини
«Крок до самостійності»	<p>1) Виховувати уявлення про позитивні взаємини з іншими дітьми та дорослими: уважно вислуховувати дорослих; відповідати на їх питання; виконувати їхні вказівки і прохання; розвивати дружні відносини з іншими дітьми, уміти взаємодіяти з ними, товаришувати, гратися разом, ділитися іграшками, допомагати один одному, проявляти симпатію, інтерес до вчинків інших ровесників.</p> <p>2) Ознайомлювати з правилами поведінки: реагувати на прохання дорослого не кричати (штовхатися, битися); поступатися іграшкою та не відбирати іграшки у інших, не кидати їх; граючись, не заважати іншим; тихо поводитися у спальні; берегти та не псувати речі, обладнання та зелені насадження на майданчику.</p>
«Подорож у довкілля»	<p>1) У інваріативній частині: виховання потреби поводитися у групі, на вулиці, у громадських місцях відповідно до встановлених правил культурної поведінки; ознайомлення з правилами взаємовідносин із ровесниками та дорослими, а саме: бути уважним до інших, привітним, надати допомогу товаришеві, поступатися своїми бажаннями, прислухатися до побажань та порад батьків; усвідомлення цінностей моральних норм відносин між людьми: доброзичливості, турботливості, чуйності, справедливості, чесності; уміння налагоджувати доброзичливі стосунки з незнайомими ровесниками, молодшими чи старшими дітьми, дорослими.</p> <p>2) У варіативній частині: розширювати уявлення дошкільнят про традиції святкування свят християнської культури, ознайомлювати їх з основним релігійним змістом цих свят, залучати дітей до участі у святах у ролі активних учасників та глядачів; створювати відповідні умови для виховання морально-етичних і виявлення позитивних емоцій (повага до близьких, доброзичливість, бажання допомогти одне одному, ввічливість, слухняність, доброта, співчутливість; прищеплювати дітям орієнтири добра, істини, милосердя на основі віри, надії, любові: навчати чуйності до ровесників і старших, розвивати здатність до співпереживання, уміння врегулювати конфлікти.</p>
«Стежинки у Всесвіт»	<p>1) У інваріативній частині: спонукати дітей дотримуватися установлених правил культури поведінки в дитячому закладі та громадських місцях, виконувати їх без нагадування та за відсутності дорослих; формувати гуманні почуття; дати уявлення про доброту, чуйність, сміливість і боягузтво, скромність і зазнайство; виховувати турботливе ставлення до людей, уміння помічати прикрощі й невдачі в товаришів; прагнення допомогти, захистити слабшого; навчати доброзичливості у відносинах із людьми, дружніх, товариських стосунків з однолітками.</p> <p>2) У варіативній частині: залучати дітей до моральних традицій християнської культури на основі зразків із життя конкретних історичних особистостей; допомагати вихованцям усвідомити особистісний зміст високих моральних цінностей; формувати в дошкільнят позицію неприйняття жорстокості, цинізму, непристойності, жадібності, хамства.</p>

Характеристика складових програми «Соняшник», які містять елементи морального виховання (складено за даними [50; 51])

Складові програми	Можливості для морального виховання дитини
«Немовлятко» (0-1 рік)	Навчання ввічливого спілкування, подяки після прийому їжі, за отримані подарунки тощо (наприклад, кивання голівкою); формування елементарного вміння жаліти і співчувати (пожаліти ляльку, що впала; бабусю, яка хвора), розрізняти, що таке добре і що погано.
«Малятко» (1-2 роки)	Розвиток елементарних навичок етичного спілкування (вітання, прощання, подяка після прийому їжі, за подарунки тощо), заохочення до проявів доброзичливості у взаєминах із людьми, котрі оточують дитину, виховання таких гуманних почуттів, як доброта, чуйність, товарицькість, співчутливість, милосердність.
«Мовлятко» (2-3 роки)	Продовжується виховання перелічених вище гуманних почуттів, а також започатковується розвиток здатності висловлювати задоволення з приводу власних успіхів, щиро радіти успіхам своїх однолітків.
«Помагайлик» (3-4 роки)	Формування прагнення приносити радість довколишнім, намагання робити їм приємне, пожаліти товариша у разі потреби, поділитися іграшкою, дружно гратися з усіма, відгукуватися на їхні прохання, бути доброзичливим, виявляти турботливе ставлення до всіх і до всього, вчитися жаліти та співчувати. Прищеплення навичок ввічливості, відповідальності, самостійності, гуманізму.
«Пізнавайлик» (4-5 років)	Продовжується виховання перелічених вище навичок. Поглиблення знань про мовні етикетні норми (—чарівні слова: доброго дня, до побачення, будь ласка, дякую, прошу, вибачте). Привчання до постійного ввічливого звертання до дорослих та однолітків. Розвиток уваги і поваги до мовця, уміння уважно слухати, дивлячись у вічі. Формування елементарних уявлень про красу людської поведінки. Вироблення навичок чемної поведінки (бути слухняним, поводитися привітно, доброзичливо, не розмовляти голосно, не кричати під час концертів та вистав, не капризувати у транспорті, у крамниці тощо). Заохочення до культурної поведінки з дотриманням етичних засад спілкування у повсякденному житті. Формування добрих звичок (до прикладу, разом дружно гратися, ділитися іграшками, поступатися місцем старшим людям, бачити труднощі іншого і виявляти бажання допомогти). Розвиток мотивів суспільної користі (допомога дорослим, букет для мами, виготовлення подарунка для рідних та друзів та ін.). Сприяння розвитку таких почуттів, як бажання працювати для інших, приносити користь рідним та друзям. Додається також формування навичок розсудливості, чесності, правдивості, самовладання.
«Дослідник» (6 років і старше)	Продовжується виховання перелічених вище навичок. Навчання дітей прощати і не тримати зла на рідних людей, своїх однолітків. Виховання таких гуманних почуттів, як доброта, чуйність, товарицькість, співчуття, милосердя, любов. Розвиток мотивів суспільної користі, бажання працювати для інших, приносити користь рідним та друзям. Виховання у хлопчиків галантності, поваги до дівчинки, бажання брати на себе складніші обов'язки. Виховання у дівчаток ніжності, турботливого ставлення до хлопчиків.

**Персональний склад груп передшкільного віку ЗДО «Сонечко», в яких
проводилось дослідження рівня морального виховання**

Старша група «Дзвіночок»	Повних років у жовтні 2021 р.	Старша група «Барвінок»	Повних років у жовтні 2021 р.
1.Бараболя Матвій	5	1.Безсонцева Аліна	5
2.Бугай Вероніка	5	2.Владимирець Яна	5
3.Вигорко Віка	6	3.Горобець Анна	5
4.Гайченя Михайло	5	4.Ільєнков Владислав	5
5.Декань Назар	5	5.Колов Олександр	5
6.Гошкович Маргарита	5	6.Ланчинський Максим	6
7.Горбачова Єлизавета	6	7.Лялько Богдан	5
8.Калініна Євгенія	5	8.Огньов Павло	5
9.Кириченко Павло	5	9.Оведенко Вікторія	5
10.Король Ангеліна	5	10.Опара Єгор	5
11.Мацішин Михайло	5	11.Потапенко Марія	5
12.Михайленко Кіріл	5	12.Самсонюк Марія	6
13.Пономаренко Олександр	5	13.Сорокіна Єва	5
14.Савченко Роман	5	14.Мартенко Артем	5
15.Соколовська Анна	6	15.Меркотан Єлизавета	5
16.Синяк Глеб	5	16.Плевало Богдан	5
17.Сушко Даніл	5	17.Устюжаніна Ілона	6
18.Ткачук Віктор	6	18.Устінов Мар'ян	5
19.Третяк Іван	5	19.Шпак Олександр	6
20.Швець Нікіта	5	20.Шерова Альбіна	5
		21.Яворський Дмитро	6

**Діагностика рівнів сформованості когнітивного критерію морального
виховання дітей передшкільного віку**

Старша група «Дзвіночок»	Рівень	Старша група «Барвінок»	Рівень
1.Бараболя Матвій	Середній	1.Безсонцева Аліна	Високий
2.Бугай Вероніка	Високий	2.Владимирець Яна	Середній
3.Вигорко Віка	Середній	3.Горобець Анна	Середній
4.Гайченя Михайло	Середній	4.Ільєнков Владислав	Високий
5.Декань Назар	Середній	5.Колов Олександр	Середній
6.Гошкович Маргарита	Низький	6.Ланчинський Максим	Середній
7.Горбачова Єлизавета	Середній	7.Лялько Богдан	Низький
8.Калініна Євгенія	Високий	8.Огньов Павло	Середній
9.Кириченко Павло	Середній	9.Оведенко Вікторія	Високий
10.Король Ангеліна	Середній	10.Опара Єгор	Середній
11.Мацішин Михайло	Низький	11.Потапенко Марія	Середній
12.Михайленко Кіріл	Середній	12.Самсонюк Марія	Високий
13.Пономаренко Олександр	Низький	13.Сорокіна Єва	Високий
14.Савченко Роман	Середній	14.Мартенко Артем	Середній
15.Соколовська Анна	Високий	15.Меркотан Єлизавета	Середній
16.Синяк Глеб	Середній	16.Плевало Богдан	Низький
17.Сушко Даніл	Середній	17.Устюжаніна Ілона	Середній
18.Ткачук Віктор	Середній	18.Устінов Мар'ян	Середній
19.Третяк Іван	Високий	19.Шпак Олександр	Високий
20.Швець Нікіта	Високий	20.Шерова Альбіна	Середній
		21.Яворський Дмитро	Середній

**Діагностика рівнів сформованості поведінкового критерію морального
виховання дітей передшкільного віку**

Старша група «Дзвіночок»	Рівень	Старша група «Барвінок»	Рівень
1.Бараболя Матвій	Середній	1.Безсонцева Аліна	Високий
2.Бугай Вероніка	Високий	2.Владимирець Яна	Високий
3.Вигорко Віка	Середній	3.Горобець Анна	Середній
4.Гайченя Михайло	Середній	4.Ільєнков Владислав	Високий
5.Декань Назар	Середній	5.Колов Олександр	Високий
6.Гошкович Маргарита	Високий	6.Ланчинський Максим	Середній
7.Горбачова Єлизавета	Середній	7.Лялько Богдан	Середній
8.Калініна Євгенія	Високий	8.Огньов Павло	Середній
9.Кириченко Павло	Середній	9.Оведенко Вікторія	Високий
10.Король Ангеліна	Середній	10.Опара Єгор	Високий
11.Мацішин Михайло	Високий	11.Потапенко Марія	Середній
12.Михайленко Кіріл	Високий	12.Самсонюк Марія	Високий
13.Пономаренко Олександр	Середній	13.Сорокіна Єва	Високий
14.Савченко Роман	Середній	14.Мартенко Артем	Середній
15.Соколовська Анна	Високий	15.Меркотан Єлизавета	Високий
16.Синяк Глеб	Середній	16.Плевало Богдан	Середній
17.Сушко Даніл	Середній	17.Устюжаніна Ілона	Середній
18.Ткачук Віктор	Середній	18.Устінов Мар'ян	Середній
19.Третяк Іван	Високий	19.Шпак Олександр	Високий
20.Швець Нікіта	Високий	20.Шерова Альбіна	Середній
		21.Яворський Дмитро	Середній

**Діагностика рівнів сформованості емоційного критерію морального
виховання дітей передшкільного віку**

Старша група «Дзвіночок»	Рівень	Старша група «Барвінок»	Рівень
1.Бараболя Матвій	Середній	1.Безсонцева Аліна	Високий
2.Бугай Вероніка	Високий	2.Владимирець Яна	Високий
3.Вигорко Віка	Середній	3.Горобець Анна	Середній
4.Гайченя Михайло	Середній	4.Ільєнков Владислав	Високий
5.Декань Назар	Низький	5.Колов Олександр	Середній
6.Гошкович Маргарита	Середній	6.Ланчинський Максим	Середній
7.Горбачова Єлизавета	Середній	7.Лялько Богдан	Середній
8.Калініна Євгенія	Високий	8.Огньов Павло	Середній
9.Кириченко Павло	Середній	9.Оведенко Вікторія	Високий
10.Король Ангеліна	Середній	10.Опара Єгор	Високий
11.Мацішин Михайло	Високий	11.Потапенко Марія	Середній
12.Михайленко Кіріл	Високий	12.Самсонюк Марія	Високий
13.Пономаренко Олександр	Середній	13.Сорокіна Єва	Високий
14.Савченко Роман	Середній	14.Мартенко Артем	Середній
15.Соколовська Анна	Високий	15.Меркотан Єлизавета	Високий
16.Синяк Глеб	Середній	16.Плевало Богдан	Низький
17.Сушко Даніл	Низький	17.Устюжаніна Ілона	Середній
18.Ткачук Віктор	Середній	18.Устінов Мар'ян	Середній
19.Третяк Іван	Високий	19.Шпак Олександр	Високий
20.Швець Нікіта	Середній	20.Шерова Альбіна	Середній
		21.Яворський Дмитро	Середній

ЗБІРКА КАЗОК
ДЛЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО
ВІКУ

ЗМІСТ

Вступ.....
I. НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ.....
1.1. Кирило Кожум'яка.....
1.2. Іван-побиван.....
1.3. Котигорошко.....
1.4. Іван – мужичий син.....
1.5. Козак Мамалига.....
II. ОСОБИСТІСНО-ГРОМАДСЬКІ ЦІННОСТІ.....
2.1. Колосок (Півник і двоє мишенят).....
2.2. Лисичка і журавель.....
2.3. Дві вивірки.....
2.4. Телесик.....
2.5. Рукавичка.....
2.6. Пан Коцький.....
2.7. Розумне мишеня.....
III. СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ.....
3.1. Добре з мамою.....
3.2. Добрі брати.....
3.3. Вовк та козенята.....
3.4. Двоє жадібних ведмежат.....

I. НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ

1.1. Кирило Кожум'яка

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/kyrylo-kozhumjaka>)

Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змії, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину.

Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робить, коли давали городяни, треба й йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змії її й полюбив. От вона до нього прилестилась та й питається раз у нього:

— Чи є,— каже,— на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є,— каже,— такий — у Києві над Дніпром... Як вийде на Дніпро мочити кожі (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою з Дніпрі, то я візьму та й учеплюсь за них, чи витягне-то він їх? А йому байдуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна і взяла собі те на думку й думає, як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись? А при ній не було ні душі,— тільки один голубок. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі і написала до отця.

— От так і так,— каже,— у вас, тату, є в Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче він із змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з неволі! Благайте його, таточку, і словами, і подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово! Я за нього і за вас буду довіку богу молитися.

Написала так, прив'язала під крильцем голубові та й випустила у вікно. Голубок злинув під небо та й прилетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ї та й побачили голубка.

— Татусю, татусю! — кажуть.— Чи бачиш — голубок від сестриці прилетів!

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав та й засумував:

— Це ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину!

А далі приманув до себе голубка, глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз покликав до себе всю старшину.

— Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

— Є, князю. Живе над Дніпром.

— Як же б до нього приступитись, щоб не образився та послухав?

Ото с'як-так порадилися та й послали до нього самих старих людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері зо страхом та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною, і мене руками дванадцять кож, тільки видно, як коливає отакою білою бородою! От один з тих посланців: «Кахи!»

Кожум'яка жажнувся, а дванадцять кож тільки трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

— От так і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А він і не дивиться: розсердився, що через них та дванадцять кож порвав.

Вони знов давай його просити, давай його благати. Стали навколішки... Шкода! Просили-просили та й пішли, понуривши голови.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

— Чи не послати нам іще молодших?

Послали молодших — нічого не вдіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть. Так розібрало його за ті кожі.

Далі схаменувся князь і послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, для вас я вже зроблю. Пішов до князя.

— Давайте ж,— каже,— мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель!

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів десять, та й пішов до змія.

А змій йому й каже:

— А що, Кирило? Прийшов битися чи миритися?

— Де вже мириться? Битися з тобою, з іродом проклятим!

От і почали вони битися — аж земля гуде. Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве, що розбіжиться та вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змій, як вогонь, горить,— так йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напиться, та вскочить у воду, щоб прохолодиться трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмоливсь. Ото вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він, знай, його булавою тільки луп та луп, аж луна йде. Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж пирхає, аж захлинається, проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде! Коли ж зміюка — бубух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками: «Слава тобі, господи!»

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того-то часу і почало зватися те урочище в Києві, де він жив, Кожум'яками.

1.2. Іван-побиван

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/ivan-pobyvan>)

Унадивсь колись давним-давно один страшний змій десь у якусь слободу людей їсти та й виїв чисто всіх, zostався один тільки дід.

— Ну,— каже змій,— завтра тобою поснідаю.

А через ту слободу ішов один бідний хлопець та й зайшов до того діда, проситься ночувати.

— А хіба тобі жити надокучило? — питає його дід.

— Як? — каже бідний хлопець.

Дід розказав йому, що тут змій усіх людей переїв і це завтра його з'їсть.

— Е,— каже хлопець,— подавиться!

От уранці прилітає змій, побачив хлопця.

— О, це добре,— каже,— був один, а тепер двоє. А хлопець:

— Гляди, не подавись! Змій і дивується.

— Як,— каже,— хіба ти сильніший за мене?

— Авжеж.

— Який же ти сильний? Я он, бач...— Та взяв камінь, як здавив, так з каменя мука і посипалась.

— Е, це дурниця,— каже хлопець,— здави так, щоб з нього юшка потекла.

Та тут же взяв з мисника ворочок сиру, та як натисне, так з нього сироватка і потекла.

— Отак,— каже,— дави.

— Ну, ходім,— каже змій,— за товариша будеш. А хлопець йому:

— Хіба за старшого.

Ото й пішли. Питає його змій:

— А як звуть тебе?

— Іван-Побиван,— каже хлопець.

Ну, змій вже й боїться його: «Щоб ще мене,— думає,— не вбив». Стало на обід, змій і каже:

— Піди ж ти, хлопче, та принеси вола, будем обідати варити.

Пішов хлопець, та куди тобі, хоч би одну ногу доніс. От він ходить по змійовій череді та й зв'язує волів хвостами докупи. А змій ждав, ждав і побіг сам.

— Що ти, хлопче, робиш?

— Е, буду я тобі по одному носити, я всіх зразу хочу забрати.

— Та ну тебе к бісу, ти мені всю худобу переведеш.

Стяг змій з вола шкуру і поволік. От дає він хлопцеві ту шкуру.

— Іди,— каже,— води повну шкуру принеси.

Взяв хлопець шкуру, насилу-насилу дотяг її до колодязя, та як упустив туди, то вже і не витягне. Тоді взяв лопату та й ходить кругом криниці, підкопує її.

Прибігає змій.

— Що ти робиш?

— Е, буду я тобі шкурою воду носити! Я зачеплю всю криницю та й приволочу.

— А щоб тебе,— каже змій, а сам злякався хлопцевої сили.

Поніс сам шкуру.

— Піди ж,— каже,— хлопче, дров принеси; вирви там сухого дуба, та й буде з нас.

— Е, буду я тобі трошки носити! Якби дубів двадцять заразом, то б так!

— Та й удав, ніби розсердивсь, не пішов.

От змій наварив, сів і їсть, а хлопець ніби сердиться і обідати не йде, бо ж як піде, то змій зразу здогадається, що він не такий сильний, як побачить, що хлопець менше від нього їсть. А як зосталось небагато, то тоді хлопець сів і собі посьорбав та й каже:

— Мало.

— Ну,— каже змій,— коли мало, то ходім тепер до моєї матері, вона нам вареників наварить.

— А як іти, то йти,— каже хлопець, а сам думає: «Тепер я пропав».

От як почали їсти,— а вареників стоїть бочок двадцять,— то змій все їсть та їсть, уже й наїдається, а хлопець усе за пазуху та в штани ховає, усе ховає. Вже казанів з двадцять подала, а він одно ховає. Як поїли, то змій і каже:

— Ходім на камінь крутитись.

— А як іти, то йти,— каже хлопець.

Змій як крутнувсь — аж вогонь пішов.

— Дурниця,— каже хлопець,— ти так крутнись, щоб юшка потекла.— Та як притисне до каменя ті вареники, що в його одежі, а з них юшка і бризнула.

— От так,— каже,— крутись! Та ще, та ще! От як дави!

Ну, змій вже вкрай злякався Івана-Побивана. Але ще каже:

— Ану, давай хто сильніше засвище.

— Давай.

Ну, змій як свиснув, то аж дерева пригнулись.

«Ну,— думає Іван-Побиван,— що його робити?» А тут лежала одна залізьяка. Глянув Іван на неї та до змія:

— Зажмури очі, бо я як свистатиму, то тобі можуть очі повилазити.

Змій зажмури́в, а Іван-Побиван як огріє змія тією залізякою межи очі, то той аж здригну́всь.

— Правду кажеш,— каже змій,— ледве очі не повискакували.

Та вже щоб хоч не бути з Іваном вкупі, побудував ото йому хату на одшибі; хлопець і живе собі. А змій давай з матір'ю радитись, як би їм його звести зі світу.

— Давай,— кажуть,— його спалимо.

А хлопець підслухав це та десь і сховавсь на цю ніч. От як спалили ту хату, хлопець прийшов, став коло попелу та й струшується, ніби тільки що виліз.

Приходить змій.

— Що ти, хлопче, хіба ще живий?

— Живий, тільки цієї ночі мене щось ніби блоха вкусила.

«Ну,— думає змій,— од такого треба подалі». Та як дременув з тих країв, то тільки його і бачили.

1.3. Котигорошко

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/kotyhoroszko>)

Був собі один чоловік, мав шестеро синів та одну дочку. Пішли вони в поле орати і наказали, щоб сестра винесла їм обід. Вона каже.

— А де ж ви будете орати? Я не знаю. Вони кажуть.

— Ми будемо тягти скибу від дому аж до тії ниви, де будемо орати,— то ти за тією борозною і йди.

Поїхали.

А змій жив над тим полем у лісі та взяв тую скибу закотив, а свою витяг до своїх палаців. От вона як понесла братам обідати та пішла за тією скибою і доти йшла, аж поки зайшла до змієвого двора. Там її змій і вхопив.

Поприходили сини ввечері додому та й кажуть матері.

— Ввесь день орали, а ви нам не прислали й пообідати.

— Як-то не прислала? Адже Оленка понесла, та й досі її нема. Я думала, вона з вами вернеться. Чи не заблукалась?

Брати й кажуть.

— Треба йти шукати її.

Та й пішли всі шість за тією скибою і зайшли таки до того змієвого двора, де їх сестра була. Приходять туди, коли вона там.

— Братики мої милі, де ж я вас подіну, як змії прилетить? Він же вас поїсть!

Коли це й змії летить.

— А,— каже,— людський дух пахне. А що, хлопці, биться чи мириться?!

— Ні,— кажуть,— биться!

— Ходіть же на залізний тік!

Пішли на залізний тік биться. Не довго й бились, як ударив їх змії, так і загнав у той тік. Забрав їх тоді тільки живих та й закинув до глибокої темниці.

А той чоловік та жінка ждуть та й ждуть синів,— нема. От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі... Жінка взяла горошинку та й із'їла.

Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком.

Росте та й росте той син, як з води,— не багато літ, а вже великий виріс. Одного разу батько з сином копали колодязь,— докопались до великого каменя. Батько побіг кликати людей, щоб допомогли його викинути. Поки батько ходив, а Котигорошко узяв та й викинув. Приходять люде, як глянули — аж поторопіли, так злякались, що в його така сила, та й хотіли його вбити. А він підкинув того каменя вгору та й підхопив,— люде й повтікали.

От копають далі та й докопалися до великого шматка заліза. Витяг його Котигорошко та й забрав.

От і питається раз Котигорошко в батька, в матері.

— Десь повинні були в мене бути брати й сестри.

— Е-е, — кажуть,— синку, була в тебе і сестра й шестеро братів, та таке й таке їм трапилось.

— Ну,— каже він,— так я ж піду їх шукати. Батько й мати умовляють його.

— Не йди, сину, шестеро пішло, та загинуло, а то ти один щоб не загинув!

— Ні, таки піду! Як же таки свою кров та не визволити? Узяв те залізо, що викопав, та й поніс до коваля.

— Скуй,— каже,— мені булаву, та велику!

Як почав коваль кувати, то скував таку, що всилу з кузні винесли. Узяв Котигорошко тую булаву, як замахнув, як кинув угору... Та й каже до батька.

— Ляжу я спати, а ви мене збудіть, як летітиме вона через дванадцять суток.

Та й ліг. На тринадцяті сутки гуде тая булава! Збудив його батько, він схопився, підставив пальця, булава як ударилась об його, так і розсочилась надвоє. Він і каже.

— Ні, з цією булавою не можна йти шукати братів та сестру,— треба скувати другу.

Поніс її знову до коваля.

— На,— каже,— перекуй, щоб було по мені!

Викував коваль ще більшу. Котигорошко й ту шпурнув угору та й ліг знов спати на дванадцять суток. На тринадцяті сутки летить тая булава назад, реве,— аж земля труситься. Збудили Котигорошка, він схопився, підставив пальця,— булава як ударила об його,— тільки трошки зігнулась.

— Ну, з цією булавою можна шукати братів та сестру. Печіть, мамо, буханці та сушіть сухарці,— піду.

Узяв тую булаву, в торбу буханців та сухарців, попрощався, пішов.

Пішов за тією скибою, за тією давньою, що ще трохи знати було, та й зайшов у ліс. Іде тим лісом, іде та й іде, коли приходить до такого великого двора. Увіходить у двір, тоді в будинок, а змія нема, сама сестра Оленка дома.

— Здорова була, дівчино! — каже Котигорошко.

— Здоров був, парубче. Та чого ти сюди зайшов, прилетить змії, то він тебе з'їсть.

— Отже, може, й не з'їсть! А ти ж хто така?

— Я була одна дочка в батька й матері, та мене змії украв; а шестеро братів пішло визволяти та й загинуло.

— Де ж вони? — питається Котигорошко.

— Закинув змії до темниці, та не знаю, чи ще живі, чи, може, й на попільць потрухли.

— Отже, може, я тебе визволю,— каже Котигорошко.

— Де тобі визволити? Шестеро не визволило, а то б ти сам: — каже Оленка.

— Дарма! — відказує Котигорошко. Та й сів на вікні, дожидається.

Коли це летить змії. Прилетів та тільки в хату — зараз.

— Ге,— каже,— людський дух пахне!

— Де б то не пах,— одказує Котигорошко,— коли я прийшов.

— Агов, хлопче,— а чого тобі тут треба? Биться чи мириться?

— Де то вже мириться,— биться! — каже Котигорошко.

— Ходім же на залізний тік!

— Ходім! Прийшли. Змії і каже.

— Бий ти!

— Ні,— каже Котигорошко,— бий ти попереду!

От змії як ударив його, так по кісточки і ввігнав у залізний тік. Вирвав ноги Котигорошко, як замахнув булавою, як ударив змія,— ввігнав його в залізний тік по коліна. Вирвався змії, ударив Котигорошка,— і того по коліна ввігнав. Ударив Котигорошко вдруге, по пояс змія загнав у тік, ударив утретє,— зовсім убив.

Пішов тоді в льохи-темниці глибокі, одімкнув своїх братів, а вони тільки-тільки що живі. Забрав тоді їх, забрав сестру Оленку і все золото та срібло, що було в змія, та й пішов додому.

От ідуть, а він їм і не признається, що він їх брат. Перейшли там скільки дороги, сіли під дубком спочивати. А Котигорошко притомився після того бою та й заснув дуже. А ті шестеро братів і радяться.

— Будуть з нас люде сміятися, що ми шестеро змія не подужали, а він сам побив. Та й добро змієве він собі все забере.

От радилися-радилися та й урадили, тепер він спить, не почує,— прив'язати його добре ликами до дубка, щоб не вирвався,— тут його звір розірве. Як урадили, так і зробили, прив'язали та й пішли собі.

А Котигорошко спить і не чує того. Спав день, спав ніч, прокидається — прив'язаний. Він як стенувся,— так того дубка й вивернув з корінням. От узяв тоді того дубка на плечі та й пішов додому.

Підходить до хати, аж чує; брати вже прийшли та й розпитуються в матері.

— А що, мамо, чи в вас іще були діти?

— Та як же? Син Котигорошко був та вас пішов визволяти. Вони тоді.

— Оце ж ми його прип'яли,— треба бігти та одіп'ясти.

А Котигорошко як пошпурить тим дубком у хату,— за малим хати не розваляв.

— Оставайтесь же, коли ви такі! — каже.— Піду я в світа.

Та й пішов знову, на плечі булаву взявши.

Іде собі та йде, коли дивиться — відтіль гора і відсіль гора, а між ними чоловік, руками й ногами в ті гори вперся та й розпиха їх. Каже Котигорошко.

— Боже поможи!

— Дай боже здоров'я!

— А що то ти, чоловіче, робиш?

— Гори розпихаю, щоб шлях був.

— А куди йдеш? — питає Котигорошко.

— Щастя шукати.

— Ну, то й я туди. А як ти звешся?

— Вернигора. А ти?

— Котигорошко. Ходім разом!

— Ходім!

Пішли вони. Ідуть, коли бачать: чоловік серед лісу як махне рукою — так дуби й вивертає з корінням.

— Боже поможи!

— Дай боже здоров'я!

— А що ти, чоловіче, робиш?

— Деревя вивертаю, щоб іти було просторіше.

— А куди йдеш?

— Щастя шукати.

— Ну, то й ми туди. А як звешся?

— Вернидуб. А ви?

— Котигорошко та Вернигора. Ходім разом!

— Ходім!

Пішли втрьох. Ідуть, коли бачать — чоловік із здоровенними вусами над річкою: як крутнув вусом,— так вода й розступилася. Що й по дну можна перейти. Вони до його.

— Боже поможи!

— Дай боже здоров'я!

— А що ти, чоловіче, робиш?

— Та воду одвертаю, щоб річку перейти.

— А куди йдеш?

— Щастя шукати.

— Ну, та й ми туди. А як звешся?

— Крутивус. А ви?

— Котигорошко, Вернигора, Вернидуб. Ходім разом.

— Ходім!

Пішли. І так їм добре йти: де гора на дорозі,— Вернигора перекине; де ліс,— Вернидуб виверне; де річка,— Крутивус воду одверне. От зайшли вони в такий великий ліс,— коли бачать, аж у лісі стоїть хатка. Увійшли в хатку, — нікого нема. Котигорошко й каже.

— Отут ми й заночуємо.

Переночували, а на другий день Котигорошко й каже:

— Ти, Вернигоро, зоставайся дома та вари їсти, а ми втрьох підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернигора наварив їсти та й ліг спочивати. Коли хтось стукає в двері.

— Одчини!

— Не великий пан, одчиниш і сам,— каже Вернигора.

Двері одчинились та й знов хтось кричить:

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли влазить дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопив Вернигору за чуба та й почепив його на гвіздок на стіну. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернигори з спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернигора крутивсь-крутивсь, якось одірвав свого чуба космик, кинувся знову варити; поки товариші поприходили, уже доварює.

— А чого ти запізнився з обідом?

— Та задрімав трохи.

Наїлись та й полягали Спати. На другий день устають. Котигорошко й каже:

— Ну, тепер ти, Вернидубе, зоставайся, а ми підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернидуб наварив їсти та й ліг спочивати. Аж хтось стукає в двері:

— Одчини!

— Не великий пан, одчиниш і сам.

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли й лізе дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопить Вернидуба за чуба та й почепив на гвіздок. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернидуба з спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернидуб борсався, борсався, якось уже там з гвіздка зірвався та й нум швидше обідати варити. Коли це приходить товариство.

— А що це ти з обідом опізнився?

— Та задрімав,— каже,— трохи...

А Вернигора вже й мовчить: догадався, що воно було. На третій день zostався Крутивус,— і з ним те саме. А Котигорошко й каже.

— Ну, та й ліниві ви обідати варити! Уже ж завтра ви йдіть на полювання, а я зостануся дома.

На другий день так і є: ті троє йдуть на полювання, а Котигорошко дома застається. От наварив він їсти та й ліг спочивати. Аж грюкає хтось у двері.

— Одчини!

— Стривай, одчиню,— каже Котигорошко.

Одчинив двері,— аж там дідок маленький, а борода на сажень волочиться.

— Пересади через поріг!

Узяв Котигорошко, пересадив. Коли той пнеться до його, пнеться.

— А чого тобі? — питає Котигорошко.

— А ось побачиш чого,— каже дідок та доп'явсь до чуба та тільки хотів ухопити, а Котигорошко;

— То ти такий! — та собі хап його за бороду, вхопив сокиру, потяг його до дуба, розколов його, заправив у розколину дідову бороду й зацікнув її там.

— Коли ти,— каже,— такий, дідусю, що зараз до чуба берешся, то посидь собі тут, поки я знову сюди прийду.

Приходить він у хату,— вже й товариство поприходило.

— А що обід?

— Давно впрів.

Пообідали, а тоді Котигорошко й каже:

— А ходіть лиш — я вам таке, диво покажу, що ну!

Приходить до того дуба, коли ні дідка, ні дуба нема: вивернув дідок дуба з коренем та й потяг так за собою. Тоді Котигорошко розказав товаришам, що йому було, а ті вже й про своє призналися, як їх дідок за чуба чіпляв та реміння з спини драв.

— Е,— каже Котигорошко,— коли він такий, то ходім його шукать.

А де дідок того дуба тяг,— там так і знать, що волочено,— вони за тим слідом і йдуть. І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно. Котигорошко й каже.

— Лізь туди, Вернигоро!

— А цур йому!

— Ну ти, Вернидубе!

Не схотів і Вернидуб, і Крутивус.

— Коли ж так,— каже Котигорошко,— полізу я сам. Давайте плести шнури!

Наплели вони шнурів, умотав Котигорошко руку в кінець та й каже:

— Спускайте!

Почали вони спускати, довго спускали,— таки сягнули до дна,— аж на інший світ. Став там Котигорошко ходити,— аж дивиться, стоїть палац великий. Він увійшов у той палац, коли так усе й сяє золотом та дорогим камінням. Іде він покоями,— аж вибігає йому назустріч королівна — така гарна, що й в світі кращої нема.

— Ой,— каже,— чоловіче добрий, чого ти сюди зайшов?

— Та я, — говорить Котигорошко,— шукаю дідка маленького, що борода на сажень волочиться.

— Єсть,— каже вона,— дідок, бороду з дубка визволяє. Не йди до його,— він тебе вб'є, бо вже багато він людей побив.

— Не вб'є! — каже Котигорошко,— то ж я йому й бороду зацікнув. А ти ж чого тут живеш?

— А я,— каже вона,— королівна, та мене сей дідок украв і в неволі держить.

— Ну, то я тебе визволю. Веди мене до його!

Вона й повела. Коли так справді, сидить дідок і вже бороду визволив з дубка. Як побачив Котигорошка, то й каже.

— А чого ти прийшов? Биться чи мириться?

— Де вже,— каже Котигорошко,— мириться — биться!

От і почали вони биться. Бились-бились, і таки вбив його Котигорошко своєю булавою. Тоді вдвох із королівною забрали все золото й дороге каміння у три мішки та й пішли до тієї ями, що він спускався. Прийшов та й гукає.

— Агов, брати,— чи ви ще є?

— Є!

Він прив'язав до мотуза один мішок та й сіпнув, щоб тягли.

— Це ваше.

Витягли, спустили знову мотуз. Він прив'язав другий мішок.

— І це ваше.

І третій їм оддав,— усе, що добув. Тоді прив'язав до мотуза королівну.

— А це моє,— каже.

Витягли ті троє королівну, тоді вже Котигорошка треба тягти. Вони й роздумались.

— Нащо будемо його тягти? Нехай лучче й королівна нам достанеться. Підтягнім його вгору та тоді й пустимо,— він упаде та й уб'ється.

А Котигорошко та й догадався, що вони вже надумали щось,— узяв та й прив'язав до мотуза каменяку та й гукає.

— Тягніть мене!

Вони підтягли високо, а тоді й кинули,— камінь тільки гуп!

— Ну,— каже Котигорошко,— добрі ж і ви!

Пішов він тим світом. Іде та й іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град. Він і заховався під дубом. Коли чує,— на дубі пищать грифенята в гнізді.

Він заліз на дуба та й прикрив їх свитою. Перейшов дощ, прилітає велика птиця гриф, тих грифенят батько. Побачив, що діти вкриті, та й питає:

— Хто це вас накрив? А діти кажуть:

— Як не з'їси, то ми скажемо.

— Ні,— каже,— не з'їм.

— Отам чоловік сидить під деревом, то він накрив.

Гриф прилетів до Котигорошка та й каже:

— Кажи, що тобі треба,— я тобі все дам, бо це вперше, що в мене діти zostалися живі, а то все я полечу, а тут піде дощ,— вони в гнізді й заллються.

— Винеси мене,— каже Котигорошко,— на той світ.

— Ну, добру ти мені загадку загадав! Ну, та дарма,— треба летіти. Візьмімо з собою шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, то як я летітиму та поверну до тебе голову направо, то ти мені і вкинеш у рот шматок м'яса, а як поверну ліворуч, то даси трохи води, а то не долечу та й упаду.

Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа,— полетіли. Летять та й летять, то гриф як поверне голову направо, то Котигорошко йому і вкине в рот шматок м'яса, а як наліво — дасть йому трохи води. Довго так летіли,— от-от уже долітають до цього світу. Коли гриф і повертає голову направо, а в кадовбах і шматочка м'яса нема. Тоді Котигорошко одрізав у себе литку та й кинув грифові в пащу. Вилетіли нагору, гриф і питається:

— Чого це ти мені такого гарного дав аж наприкінці?

Котигорошко й показав на свою ногу:

— От чого,— каже.

Тоді гриф виригнув литку, полетів і приніс цілющої води: як притулили литку та покропили тією водою,— вона й приросла.

Гриф тоді вернувся додому, а Котигорошко пішов шукати своїх товаришів. А вони вже подались туди, де тієї королівни батько, там у його живуть та сваряться проміж себе: кожен хоче з королівною оженитися, то й не помиряться.

Коли це приходять Котигорошко. Вони полякалися, думали, що він їх повбиває. А він і каже:

— Рідні брати, та й то зрадили,— мушу вас простити.

Та й простив. А сам одружився з тією королівною та й живе.

1.4. Іван – мужичий син

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/lypova/ivan-muzhyczyj-syn>)

Жив колись в старовину цар з царицею. У них замолоду не було дітей, а при старості родився один син. Вони дуже зраділи. Ну, виріс той син, вирішили вони його оженити. А він і каже:

— Поки не дістанете мені такого коня, що жар їсть, полум'я п'є, на дванадцять верст земля гуде, як біжить, і листя на дубах осипається,— то я довіку женитись не буду!

Цар зівзав усіх богатирів, почав розпитувать:

— Може, з вас хто знає або чув, де такий кінь є, що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить, то на дванадцять верст земля гуде і листя на дубах осипається?..

Усі кажуть, що ніхто не бачив і не чув такого, і дістать не можуть...

Цар розіслав по всій землі газети:

— Може, хто чув або сам дістане, то нехай до мене приходить. Попала одна така газета у якусь волость, прочитали. Мужик приходить додому й хвалиться жінці:

— От яка у нашу волость газета прийшла... Якби такий молодець знайшовся, то велено йому до царя приїжджать.

А у нього був хлопець, от цей хлопець і каже:

— А я знаю, де такий кінь є! А батько каже:

— Сиди там, коли сидиш. Ти вийдеш за ворота, та й то тебе діти б'ють, а то ще про такого коня балакаєш.

Хлопець одягся і говорить:

— Ходім, тату, надвір!

Вийшли. Він одною рукою дуба як схватить — нагнув аж до землі, потім пустив. А батько стоїть, очі витріщив — дивиться на нього, аж злякався сам.

— Ну тепер, синку,— говорить,— повірю.

Пішли у волость — батько хлопця залишив надворі, а сам пішов у хату і каже:

— Дозвольте, панове, мені із своїм словом втрутитися!..

— Можеш, говори.

— Є у мене син, що може дістать того коня. А всі й закричали:

— У холодну його взять, сякого-такого, з його хлопцем! Куди його хлопець годе? Як він вийде за ворота, то його всі діти б'ють!

Посадили, значить, його з хлопцем у холодну. Сиділи-сиділи вони, а волосне начальство й говорить:

— Мабуть, нам нічого не буде, коли він збреше. Випустили, а самі до царя вдарили звістку. Цар прочитав цю звістку і не повірив, щоб мужичий

син міг таке зробити, але все ж сказав послать своїх слуг і карету за тим хлопчиком.

Узяли того хлопця до царя. Як приїхали, цар підзиває хлопця до себе:

— Можеш дістать такого коня?

— Можу!

— Що ж тобі треба?

— Треба мені коня хорошого та палицю добру. Написав цар записку до свого табунщика.

— Ступай, у полі є табунщик, даси йому записку, а він тобі дасть коня.

Той пішов, показав табунщику записку.

— Подожди,— каже табунщик. — Пожену напувать коней, а як ітимуть, то якого схочеш, такого й вибереш.

Став той вибирать, і за якого не візьметься за хвіст — то хвіст у руках зостанеться; візьметься за гриву — гриви не стане. Зняв дванадцять кож, а коня не добрав собі. Йде додому, дивиться — хата обідрана (там бідна бабуся жила), а тут якраз хмара на току збирається. Бабуся і просить:

— Поможи мені, чоловіче, а то всі мене, бідну, минають. Накрив він шкурами її хату, щоб вода не протікала, вона йому подякувала, а він і пішов собі.

Виходить цар і дивується, що той коня собі не добрав.

— Іди, Іван — мужичий син, на конюшні. Вибирай собі коня, може, там тобі кінь.

Той пішов; на которого руку не покладе — так кінь з усіх чотирьох ніг і впаде. Нема коня, та й годі. Настала ніч, а хлопець як вийшов у степ, як свиснув своїм богатирським посвистом, от і прибіга один кінь:

— Чого, хазяїне мій милий-любий, звеш мене?

— Пора нам в путь-дорогу вирушати.

— Ну, добре.

Став він заводить цього коня у царські конюшні, поламав усі двері й конюшні порозвалював. Прив'язав, дав білоярої пшениці, а сам пішов спать.

Цар устав ранком і послав збудить Івана — мужичого сина — чи не бачив уві сні якого коня.

Той говорить:

— Е, в мене вже є кінь, на конюшні стоїть...

Вийшли, подивились, а цар аж злякався, такий великий кінь.

— Ну, тепер зробіть мені палицю, привезіть з лісу на двох парах волів і пофарбуйте.

Привезли. Він підкинув угору, сам ліг на півтори доби спать. Прокинувся — палиця летить назад... Він підставив мізинний палець — вона у друзки розсипалась.

— Привезіть,— говорить,— мені на чотирьох парах волів, бо ця негожа.

Вони зрубали столітнього дуба, привезли на чотирьох парах волів. Він підкинув угору — сам ліг на три доби спать. Прокинувся, чує — палка гуде.

От підставив він середній палець — палка вдарилась і на півтора аршина в землю вбилась.

— Ну, це,— каже,— добра буде. Цар і каже:

— Ну, от, як дістанеш такого коня, то я тобі яку схочеш нагороду видам і ніколи ніякої кривди не чинитиму. Слово моє тверде.

Поїхав він, але цар все-таки не вірить, щоб якийсь-то Іван — мужичий син та й коня такого сам дістав. Ну, і дав ще йому своїх богатирів вже панської, а не мужицької крові.

— Наганяйте,— каже їм цар.

Іван — мужичий син чує — земля двигтить...

— Це або змії летить, або якісь богатирі їдуть... Доїжджають, поздоровкались, а він і пита:

— Хто ви такі?

— Це нас послав цар разом з тобою їхать.

— Як же нам бути? Треба комусь із нас бути старшому, бо так ніякого порядку не буде. Треба, щоб ми комусь одному підкорялись.

Ну, ці богатирі панської крові зразу ж один наперед другого:

— Я буду старшим, я буду старшим!..

А Іван — мужичий син і каже:

— Ні, не так. Давайте по дорозі палицю кидать: чия далі впаде, той і буде старшим.

Кинув один палицю по шляху вперед. Ідуть день, їдуть другий — нема... На третій день бачать — палиця лежить. Кинув другий. Їдуть день, їдуть три — палиці нема... Найшли аж через тиждень. Кинув Іван — мужичий син. Їдуть один тиждень — нема палиці, другий і третій — нема палиці.

— Це десь твою палицю проминули...

— Не може бути: мабуть, моя палиця десь у гостях.

Проїхали ще тиждень, бачать: стоїть великий дім — мідна огорожа навколо, мідний міст аж до дому веде. Дивляться — палиця через паркан перевалилася і ріг дому одбила. А в цьому домі жили страшні змії, тільки їх дома не було — воювали десь далеко.

І говорить Іван — мужичий син до одного богатиря панської крові:

— Сьогодні ти підеш на міст на варту, а ти,— каже другому,— ляжеш коло коней, а я ляжу в будинку.— І наказав тому, що на мості: — Гляди ж, брат, не спи, а стережи...

Той ходив-ходив, а як він був з дороги — ліг і заснув на мосту. Тоді Іван — мужичий син прокинувся, бачить — північ, пора йти. Одягся і пішов на міст, дивиться — той спить; слухає: земля двигтить — змії шестиголовий летить і говорить своєму коню:

— Стій, не чмихай, проти нашої сили нема нічого. Є тільки Іван — мужичий син, але сюди його і ворон кості не занесе, бо він іще молодий.

— Ворон кості не занесе, а добрий молодець сам зайде,— каже Іван — мужичий син.

— Чи биться, чи мириться прийшов?

— Не мириться, а биться я прийшов.

— Ну,— говорить змії,— бий ти першим.

— Ні,— говорить Іван — мужичий син,— бий ти, ти на всьому царстві старший.

Шестиголовий змії як ударив, то Іван — мужичий син тільки чуть з місця здвигнувся, а тоді як вдарив змія своєю палицею, то разом шість голів зніс.

Посік його, спалив кості, і на вітер попіл пустив та й пішов додому. На ранок і пита того, що на мості вартував:

— А що, стеріг вірно?

— Так стеріг, що мимо птиця не пролітала,— говорить.

На другу ніч Іван — мужичий син послав другого стерегти на мості, а того на конюшню.

І той заснув. Дивиться Іван — мужичий син: час іти. Пішов і став під мостом. Чує — земля гуде. Це дев'ятиголовий змії летить.

— Стій,— говорить змії до свого коня,— проти нашої сили нема другої у цілому царстві. Є тільки Іван — мужичий син. Ну, та сюди і ворон кості його не занесе.

— Брешеш,— каже Іван — мужичий син,— добрий молодець сам зайде.

— Чи биться, чи мириться зайшов?

— Не за тим добрий молодець зайшов, щоб мириться, а за тим, щоб биться.

— Ну, бий ти!

— Ні, бий ти, ти на половину світу старший.

Той змії дев'ятиголовий як ударив — так по кісточки Івана-мужичого сина й увігнав. Але Іван ударив змія — разом сім голів одрубав. Другий раз замахнув — і останні дві зрубав... Посік його тіло, спалив кістки і попіл за вітром розвіяв. Пішов Іван — мужичий син у свій дім досипать. На ранок спитав і того:

— А що, стеріг добре моста?

— Так стеріг, що й миша мимо не пролізла.

На третю ніч зібрав він обох богатирів, повісив рукавичку на стіні і сказав:

— Піду я сам, братці, стерегти моста, а ви глядіть на мою рукавичку: як буде піт, то гуляйте, а як буде кров з рукавички капать, так пускайте мого коня.

Став під мостом; опівночі чує — земля за дванадцять верст гуде, листя на дубах опадає. Це вже найстарший змії летить на тому коні, що жар може їсти, а полум'я пити. Летить і говорить до свого коня:

— Стій, не спотикайся, проти нашої сили нема сили на всім світі. Є десь Іван — мужичий син, ну, він ще малий. Йому ще тільки на печі сидить — сюди він не зайде, сюди і ворон кості не занесе.

А той:

— Ворон кості-то не занесе, а добрий молодець сам прийде.

— Що, будем битися чи мириться?

— Не за тим добрий молодець зайшов, щоб мириться, а за тим, щоб битися.

— Бий,— говорить змії.

— Ні, ти бий, ти на всьому світі дужчий.

Як ударив змії, то Іван — мужичий син аж зблід. Бились-бились... У змія з дванадцяти залишилося вже три голови. А Іван — мужичий син уже по самий пояс у землю загнаний, от-от охляне.

— Слухай, ти,— говорить змії,— у тебе батько був?

— Був.

— Воли у його були?

— Були.

— Орав він?

— Орав.

— А давав оддыхать?

— Давав.

— Ну, давай і ми оддыхнем.

Іван — мужичий син як став оддыхать, та й кинув свою палку навідмаш і розбив конюшню. Тут його кінь вирвався, прибіг до його, став землю одривать...

А ці богатирі прокинулись, бачать — кров'ю попідпливали, та з рукавички кров іде, але бояться йти виручати Івана — мужичого сина, думають: для чого нам свої голови за нього підставляти?

Але кінь тим часом землю оббив круг Івана, тоді й говорить Іван — мужичий син до змії:

— Аж тепер я тебе вб'ю. Змії і говорить:

— Ну, добре, але я хочу тобі сказати ще перед смертю: ти хоч і візьмеш в мене цього чарівного коня, що цареві потрібний, але ти не доведеш його додому; єсть у мене ще три сестри і мати та батько, цар Ірод. От вони і тебе, і тих двох богатирів все рівно з світу зживуть!

Відрубав останні голови Іван, а сам задумався, а тим часом та бабуся, що він кінськими шкурами її хату укрит, почула, що на Івана біда насувається, бо вона все знала, що в світі робиться, та послала свого песика до Івана, а песик і каже йому:

— Будете ви їхать додому, захочете так пити, що один до одного не зможете слова промовити: буде вам по праву руку криничка, вода як скло чиста. Не пийте її, а лиш вдар по ній навхрест палкою, побачиш, що з неї вийде. Під'їдете далі, захочете їсти: стоятиме явір, під явором стіл, там лежатимуть паляниці, яблука й усякі напитки й наїдки. Не їжте, а ти вдар навхрест, побачиш, що вийде з того. Приїдете далі, захочете спати — під явором стоятимуть ліжка. Не лягайте, вдар по них, побачиш, що буде.

Вислухав Іван, подякував бабусиному песику, забрав того коня і разом з двома богатирями поїхав додому. Ідуть, їдуть, захотілось їм пити — аж справді, над шляхом криничка праворуч. Ці два богатирі хотіли напиться.

— Ні, подождіть,— говорить Іван,— подивлюся.

Та так рубонув шаблею навхрест, а кров так і потекла (а це змієва сестра перекинулась криничкою). Поїхали далі — зарубав іще двох сестер, що були у вигляді їжі і ліжок. Далі оглянулись — хмара наступа попід небесами. Коли вони придивляються — аж це стара змія-мати женеться. Одна губа в неї аж попід небесами, а друга понад землею.

Іван — мужичий син і говорить:

— Ех, давайте, братці, втрюх битися з нею, бо сам я її не подужаю.

Але ці два полякались і не хочуть битися — тікають. Ну, Іван тут бачить, що нічого не вдіє сам, доведеться пропадати, думає. Але згадав, що тут недалеко, за горами, за лісами, є величезна кузня. От він пришпорив свого коня та чимдуж до цієї кузні, ну, а ці два богатирі теж за ним — бо ж нікуди більше їм дітись.

Підлітають до тієї кузні:

— Одчиніть.

Ковалі одчинили їм дванадцятьо дверей залізних, вони улетіли, а двері самі собою й зачинились. А змія сіла коло кузні й давай вогненным язиком двері пролизувати.

Іван — мужичий син бачить, що не жарти, та до ковалів:

— Миттю робіть плуга, та такого здорового, щоб аж під стелю кузні, і робіть такі ж великі щипці.

Ну, ковалі враз узялись за роботу, а змія все далі й далі пролізує. Вже тільки троє дверей залишилось, а тут ковалі вже кінчили плуг і щипці.

Пролизала вона останні двері, встромила голову, а тут Іван за щипці та щипцями розжареними і здавив її за губу. Накинув на неї плуга, вибіг надвір і давай нею орать землю — такі скиби, як хата, завбільшки. Оре, і лупить її, та все щипцями розжареними за губу тисне. Орав-орав змією доти, доки вона і не лопнула.

Він тоді викинув її в море, свого коня пустив на пашу, а богатирів цих додому прогнав.

— Ідіть,— каже,— боягузи, а то з вами тільки морока. А ще,— каже,— панської крові!

А сам поїхав на цьому коні, що в змія взяв. Їде він, їде, зустрічає діда старого. Проїхав він його і не сказав «здоров». А далі нагадав:

— Що ж я, ще молодий хлопець, і я йому, старому, честі не оддав, не сказав, «здоров». Треба вернутись, поздоровкаться...

Вернувсь.

— Здрастуйте,— говорить,— дідусю, вибачайте, що я проїхав — честі вам не оддав, не поздоровкався.

— Еге,— каже дід,— ніколи старих людей не минай, завжди поздоровкайся... Їхатимеш ти, а вискоче до тебе такий кривий та капшивий

дід на дерев'янці і буде говорить до тебе: «Ну, молодець, та й кінь добрий, але ти однаково не випередиш мене». Так ти,— говорить,— не зрізуйся з ним наввипередки. А може, тобі по путі хто буде траплятися, приймай, не одказуйсь...

Поїхав... Баче — назустріч шкульга на дерев'янці такий поганий, сопливий дід...

— Ну,— говорить,— молодець, та й кінь же у тебе, але хоч я який поганий, ти мене однаково не випередиш.

— Ну, та я не стану з тобою сперечатись, ні то й ні...

Та тільки сказав це Іван — мужичий син, а той дід сопливий своєю дерев'янкою в стремено, а Івана миттю якоюсь гострою стрілою збив з сідла та й загув на коні. Іван — мужичий син і оглянутись не встиг. А це був не хто інший, як сам цар Ірод — батько зміїв.

Розсердився Іван — мужичий син:

— Ну,— каже,— я ж тобі цього не подарую, я ж тебе, Ірода проклятого, і пішки знайду.

Та палку в руки, шаблю до боку і пішака... Іде він, але відчуває, що та ранка від стріли царя Ірода все розбухає і розбухає, все більшою робиться і більшою, вже так, що Іван і знемагати почав.

«Е, це вже біда,— думає Іван — мужичий син.— Це, виходить, цар Ірод отруєною стрілою мене вдарив».

Пройшов ще трохи Іван та вже й зовсім охляв.

«Це,— каже він сам до себе,— тепер не побити мені царя Ірода, тепер він мене одним пальцем поборе...»

Іде Іван — мужичий син, сумний-сумний, а назустріч йому дід — борода до землі. Поздоровкались, розпитались — хто, куди? Дід і каже:

— Піду й я з тобою.

— Хто ж ви такий?

— Я — той, що може од собак оборонить.

Здвигнув Іван — мужичий син здивовано плечима, але згадав пораду старого і мовчить.

Підійшли далі, являється їм другий дід, пристав до них:

— Я,— каже,— Мороз.

Ідуть... Третій дід... Розпитались — хто, куди? Той каже:

— Я — той, що море викосить і в копиці складе.

— Ну, ходім і ти з нами!

Далі — четвертий, що «їсть і не наїється». Там — п'ятий, «що п'є й не нап'ється». Шостий — «біжу й не набіжуся». Сьомий — «я за двадцять верст бичем улучу». Восьмий — «я на двадцять верст бачу»...

Ідуть вони до царя Ірода, у його государство. Цар Ірод бачить, що ніхто й до границі не підходив, а то — в землі його увійшли... Звелів випустить на них сім тисяч злих-презлих собак-гієн, кожна по дві голови має.

Собаки біжать — як хмара синіє.

— Ну, що ж, братці,— каже Іван — мужичий син,— порозривають нас собаки, я слабкий, ледве ноги переставляю, не можу боротись з ними.

— Да ось я, що од собак одбороню,— сказав самий перший дід.

Як захватив їх... Вибив усіх і на скирти постягав усіх собак-гієн. Цар Ірод бачить — й собаки не помогли, йде цілий гурт в його государство. Приходять до його дому, ввійшли в двір, під таке велике залізне склепіння, а воно, це склепіння,— р-раз, і закрило їх. І опинився Іван — мужичий син з своїми супутниками ніби у великій залізній хаті. Аж тут цар Ірод наказав своїм слугам топити під стінами так, щоб всі попеклись. Навалили вони гору лісу під стіни і ну давай топить. Але Мороз-дід як почав прижарювать, то на залізних стінах аж іній став. Спалили весь ліс слуги царя Ірода, а Ірод і каже їм:

— Відчиніть вже та вигорніть лопатами жужелицю з мого ворога — Івана — мужичого сина:

Відчинили — аж вони всі живі, а Іван і каже:

— Що ж ти, царю, такий немилостивий, у таку холодну кімнату посадив нас — трохи не померзли...

— Все одно,— каже Ірод,— зараз я тобі голову відрубую, бо я знаю, що ти отруєний і не можеш воювати зі мною! А сам думає: «Вбити його я ще встигну, давай помучу ще добре». Та й каже:

— Ну, от я вам задам задачу; як зробите — пушу живих, а як не зробите — голови всім позрубую. За одну ніч море висушить, пісок у купу зложить, а ні, то...

Ліг Ірод спати на ніч, а той, «що міг косить», викосив його за ніч і в купи поскладав. Прокинувся ранком Ірод, бачить — нема води й краплі ніде. «Гм! — думає.— Що за чудасія». Задає другу задачу:

— Скільки в мене є худоби — я приготую обід, як усе з'їсте — живі будете, а як ні, то голови постинаю.

А Іван — мужичий син і думає: «Скоріш би рана заживала, скоріш би, я йому покажу, як нас мучить».

А в Ірода була полонена одна, дуже красива дівчина. От вона і взялась Івана лікувати. Знала вона всякі ліки. Ну, а тим часом наварив цар Ірод стільки котлів, що й у дворі не вміщається, горілки поналивав кілька тисяч бочок. Посідали вони їсти. Не більш із'їли, як одного вола, а Іван — мужичий син і журиться: «Ми й за три роки не з'їмо...» Коли тут нагадали, що єсть один дід — «їм — не наїмся» і один дід — «п'ю — не нап'юся». Як почали вони обидва трощить, то казали, що ще й мало, ще б їли...

Бачить цар Ірод, що нічим їх не візьмеш, хотів уже різать, але рішив ще помучити.

— Хто завтра,— каже він,— принесе раніш води з моря, чи моя дочка-скорогонка, чи ви? Як ви — живі будете, а ні, то...

А Іван усе думає: скоріш би рана заживала, скоріш би... А полонена дівчина каже:

— Не журись, скоро вже.

Переночували. Дочка-скорогонка чуть світ наділа чоботи-скороходи, шапку-невидимку, за відерце — й подалась до моря. Вона побігла, а вони всі сидять, думають — котому бігти? Згадали, що є «біжить — не набіжиться». Побіг він, набрав води, раніш Іродової дочки-скорогонки біжить, а вона бачить це, та взяла і сипнула йому під ноги сонного порошку, він і впав та заснув біля відра.

Бачить Іван — мужичий син і його супутники, що Іродова дочка вже біжить, а того їхнього «біжить — не набіжиться» й не видно ніде. А Той, що на двадцять верст бачить, подивився і бачить, що «біжить — не набіжиться» спить. Тоді Той, що на двадцять верст бичем улуча, розпустив свій бич та як потягне того, що спав, той прокинувся — за відро,— біжить і приніс воду раніше, ніж Іродова дочка-скорогонка.

Тоді Ірод бачить, що вже нічого для них важкого нема, та й вихопив меч і наказав тягти Івана і його супутників на залізний тік. Виводять Івана, а дівчина полонена і каже:

— Уже зажила твоя рана.

Вивели Івана, тільки хотів цар Ірод рубать, а Іван як хватне царя Ірода, та як шпурне ним на гострий шпиль його замку, так цар Ірод і дух спустив. Ну, взяв він тоді того коня, що Ірод в нього викрав, дівчина полонена теж з ним збирається, а ці діди і кажуть:

— Ну, а ми послужили тобі, Іван — мужичий син, та тепер підем далі своєю дорогою, іншим добрим людям служити.

Поцілувались з Іваном та й пішли.

Приїжджає Іван — мужичий син в своє царство та й оддає так, як обіцяв, бо завжди любив слова дотримувати, цареві коня того, що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить, то на дванадцять верст земля гуде і листя з дубів осипається. Але тут якраз стояли цих два богатирі панської крові, що їх цар посилав разом з Іваном, та як побачили вони ту дівчину, що Іван з полону у царя Ірода її визволив, та й зразу до царя:

— Так і так, негоже Іванові — простому мужичому синові, одружуватись на такій красуні, вона може бути за жінку тільки богатиреві панської крові.

— Молодці, правильно говорите,— каже цар та до Івана: — Ти, Іван, є мужичий син, і негоже віддавати за тебе таку красуню, вона може бути жінкою тільки богатиря панської крові.

Поблід Іван-мужичий син та й каже:

— Я її з полону визволив, вона мене любить, я її люблю і нікому я її не віддам.

— Ні, віддаси! — каже цар.

Тоді Іван скипів та до царя:

— Ти обіцяв мене нагородити, чим я захочу, і ніякої ніколи кривди мені не чинити. Я трьох зміїв-велетнів убив, стару зміїху в море загнав, царя Ірода на той світ перевів — то коли ти мені будеш за мою добрість так

платити і так слово своє ламати, то я й тебе і весь твій рід одним махом з світу зведу!

Та як замахнеться своєю палкою, то аж всі дерева пригнулись, а царський дворець аж затрясся. Ну, тоді цар злякався та вже й ні слова. А Іван — мужичий син одружився з дівчиною-красунею та й зажили щасливо. Але вже ніколи не вірив ні царському, ні панському слову.

1.5. Козак Мамалига

(Джерело:

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BA_%D0%9C%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%B0)

Козак Мамарига служив у багатів двадцять п'ять років, заробив три мідні гроші та й пішов у путь-доро-гу, куди очі світять. Іде він дорогою, іде, зустрічає па рубка.

Добридень, парубче! — каже.

День добрий і вам! — відповідає той.— А хто ви такий є?

Я козак Мамарига, служив в багатів двадцять п'ять років, заробив три мідні гроші та й іду, куди очі світять. А ти хто?

А я,— каже парубок,— наймитував в одного па на, та як косив жито, то знайшов у полі торбинку-во-лосянку, таку, що сама дає їсти й пити. А пан дізнався про цю торбинку та й наказав мене бити, а торбинку відібрати. Тільки я торбинку забрав та й утік.

А де ж торбинка?

Розбійники в лісі напали й відняли!

—Ну, ходімо разом, будеш мені за брата.

Пішли вони вдвох. Ідуть собі, йдуть, зустрічають другого парубка.

—Добридень, парубче! — кажуть.

День добрий і вам,— відказує той.— А хто ви такі є?

Я козак Мамарига, а це мій побратим. А ти хто?

А я,— каже парубок,— наймитував в одного пана, та як рубав у лісі дрова, то знайшов на дереві торбинку-дротянку, таку, що сама будь-яку роботу зробить. А пан дізнався про цю торбинку та й наказав мене бити, а торбинку відібрати. Та не став я того ждати, взяв та й утік.

А де ж торбинка?

Розбійники в лісі напали й відняли!

—Ну, ходімо з нами, будеш нам за брата.
Пішли вони далі. Ідуть та й їдуть, зустрічають третього.

—Добридень, парубче!

День добрий і вам. А хто ж ви такі?

Я козак Мамарига, а це мої побратими. А ти хто?

А я,— каже третій парубок,— наймитував в од ного пана, та як пас коні, то знайшов у лузі чоботи такі, що поверх води ходять. А пан дізнався та й хотів мене бити, а чоботи відібрати, то я й утік.

Де ж ті чоботи?

Розбійники в лісі напали й відняли.

—Ну, ходімо з нами, будеш нам за брата.

Пішли вони вчотирьох. Де хліба випросять, де на роботу за харчі стануть — так і йдуть. Дійшли якось до роздоріжжя, де чотири дороги розходяться. Поди вився козак Мамарига й каже:

—Тут, брати мої, треба нам різнитися. Є в мене три мідні гроші, беріть собі кожен по грошу, та хто на яку сторону хоче, то туди й ідіть. А мені яка дорога зостається, така й буде.

Дав він їм кожному по мідному грошу, попрощалися вони і розійшлися — той на ту дорогу, а той на ту... Пішов далі козак Мамарига сам один. Ходив довго, аж три роки. Ішов якось великим лісом, вийшов на широку галяву.

Коли дивиться — чотири чоловіки один з одним б'ються. Він до них:

—Добридень,— каже,— люди добрі, за що це ви б'єтесь?

А вони відповідають:

—Та ось є в нас торбинка-волосянка, що сама дав їсти й пити, та торбинка-дротянка, що будь-яку роботу сама робить, та чоботи, що поверх води ходять. А ще є в нас кінь Гивер. Так отой каже, що я візьму те, а отой каже, що і я візьму те, ніяк не поділимось та й б'ємося.

«Еге,— думає козак Мамарига,— це, значить, ті самі розбійники. Ну, заждіть же, я вас помирю!» А сам говорить:

—Чи згодні ви послухати мене, козака Мамаригу?

Ніхто краще не поділить вас, як я.

Згодні,— кажуть розбійники,— діли нас, коза че Мамариго!

Отак зробіть,— каже він.— Покладіть отут біля мене торбинку-волосянку, торбинку-дротянку й чобо ти і коня Гивера поставте, а самі йдіть на той кінець галяви. Тоді я махну рукою, а ви й біжіть усі разом: хто перший прибіжить, той бере, що найбільш до впо доби, потім другий — і собі візьме, далі й третій, а вже четвертому те, що зостанеться.

Побігли вони та той кінець галяви, а він не став часу гаяти, вмить торбинки закинув на плечі, чоботи взув і на коня Гивера скочив.

Гей, козаче,— каже кінь Гивер,— як тебе нес ти — чи поверх дерева, чи поверх комишу?

Неси поверх дерева! — говорить козак Мама-рига.

Як звився кінь понад деревами. Розбійники побачи ли, біжать назад, та де вже їм коня Гивера здогнати!

А козак Мамарига від'їхав далеко тим конем та й думає: «Треба мені моїх побратимів шукати та їм їхнє майно повернути, що колись в них розбійники відня ли. Віддам їм торбинки, волосяну та дротяну, і чобо ти, а вже кінь Гивер мені зостанеться». І поїхав по сві ту їх шукати.

Довго там чи хутко, а приїжджає він якось до бага того двору. Просить води напитися, коли це виходить з /хати господар і питає:

А хто ти в та куди їдеш?

Я,— каже,— козак Мамарига, їду шукати моїх побратимів.

Зрадів той чоловік, кинувся до нього:

Та я ж і є твій побратим, що колись торбинку-во лосянку знайшов і від пана втік!

Отож я й привіз тобі твою торбинку-волосян ку! — каже козак Мамарига.

Тут побратим бере його за руки*веде до хати, са дить до столу, подають йому їсти й пити. Козак Мама рига дістає торбинку-волосянку та й дає йому.

—Ні,— побратим каже,— не візьму я в тебе тор бинку, нехай вона твоя буде. Мені ж отой твій мідний гріш щастя приніс, я тепер забагатів і живу в повному достатку.

Погостював козак Мамарига в свого побратима днів зо три, а тоді попрощався з ним і далі поїхав — тих двох шукати.

Чи довго, чи хутко, а приїздить він до ще багатшого двору. Виходить господар,— а то другий побратим, що колись торбинку-дротянку знайшов та від пана втік! Ну, й цей козака Мамаригу з пошаною зустрів, а від торбинки-дротянки відмовився:

—Я,— каже,— з твого мідного гроша тоді забага тів і живу тепер у повному достатку. Нехай торбинка твоя буде.

Погостював козак Мамарига і в цього, поїхав тре тього шукати. їздив, їздив по світу та й приїхав до багатого двору, ще багатшого за ті двори. Вийшов назустріч господар — а то третій побратим! Прийняв і він козака Мамаригу з пошаною, а від чобіт відмо вився.

—В мене,— каже,— від твого мідного гроша до статок пішов, то мені тепер ті чоботи непотрібні — нащо мені поверх води ходити? А тобі вони, може, в пригоді стануть.

Попрощався козак Мамарига і з цим побратимом та й поїхав собі далі по світу мандрувати, щастя-долі шукати. їздить та й їздить, поки втомиється, а тоді спиниться десь при дорозі і торбинку дротяну дістає:

—Торбиночко-дротяночко, став мені шатро!

Виходять тут з торбинки слуги, вмиє шатро постав лять, а самі знов у торбинку сховаються. Козак Мама рига тоді торбинку-волосянку розшморгує:

—Торбочко-волосяночко, дай мені їсти й пити!

Враз де не візьметься стіл, на столі наїдки, напитки

різні,— їж, пий донесхочу. А тоді тільки скаже:

—Торбочко, уберись!

Все й прибереться знову в торбу, як і не було.

Отак мандрував козак Мамарига та, мандруючи, й приїхав у чужу землю. І почув тут від людей, що є в цій землі король, а в короля проти палацу стоїть сто літній дуб, а під тим дубом лежить скарб незліченний. І оголосив король: хто того дуба зрубає, коріння ви корчує і скарб дістане, то він тому півкоролівства від пише і дочку свою заміж оддасть. Та тільки хто не брався — ніхто не може того дуба зрубати.

Почув про те козак Мамарига й каже:

—Що ж, спробуємо зрубати!

Поїхав він до королівського палацу та й оповістив ся, що приїхав, мовляв, дуба рубати. Вийшов до нього король.

Хто такий? — питає.

Я,— каже,— козак Мамарига, можу тобі скарб з-під дуба дістати.

Ну,— король каже,— як дуба зрубаєш і скарб дістанеш, то я тобі півкоролівства відпишу і дочку мою, королівну, за тебе віддам. Та як не зробиш за ніч — твоя голова з пліч!

От настала ніч, козак Мамарига пішов до того дуба, розшморгнув торбинку -дротянку:

—Торбиночко-дротяночко, зрубай дуба, коріння викорчуй, скарб дістань!

Тут вийшли з торбинки слуги, взялися до роботи. А козак Мамарига ліг собі осторонь і спочиває. Ще й півночі не пройшло, а вже дуб зрубаний, коріння ви корчуване і скарб витягнений. А слуги знов у торбин ці поховалися.

Королю не спиться, не терпиться. Встав удосвіта, вийшов на ганок та так і оторопів: нема в дворі ду ба — вже зрубаний, а там, де він стояв,— тільки яма глибока, і стоять край тої ями великі скрині ковані, а в них золото, самоцвіти — скарб незліченний.

Прокидається тут козак Мамарига, походить до ганку.

—Ось,— каже,— давно вже все зроблено!

—Справді, зроблено,— каже король.— Бери тепер за себе мою дочку!

А королівна вередує, не хоче:

Чого це я маю за простого козака йти?

Нічого не вдієш,— каже король,— треба йти.

Взялися тут весілля гуляти. Вже й відгуляли. Від писує король козакові Мамаризі півкоролівства. А ко зак Мамарига каже:

Що мені півкоролівства?! У вас королівство ма ле, відпишіть мені все, а половини я не хочу!

Не хочеш, то твоя воля,— каже король,— а тільки другої половини я не дам!

Виводить тоді козак Мамарига із конюшні свого коня Гивера, бере жінку за руку.

—Бувайте здорові,— каже.— Коли не хочете від писувати усього королівства, так я поїду з жінкою в іншу землю.

Сідає на коня і жінку саджає.

Як тебе нести? — питає кінь Гивер.

Неси поверх дерева!

Поніс кінь Гивер, тільки курява звилася. Несе добу, несе другу, заніс аж до Чорного моря. Помчав понад Чорним морем — вже й землі ніде навколо не видно, скрізь тільки хвилі ходять. Коли ось — камінь серед моря. Спустилися вони на той камінь відпочити. Ко зак Мамарига здіймає з плеча торбу-волосянку.

—Торбочко-волосяночко, дай нам їсти й пити!
Тут стіл враз де не взявся: наїдки, напитки на столі,

що королівна й у свого батька таких не бачила. Напи лися, наїлися.

—Торбочко-волосяночко, уберись!

Все й прибралося вмить, не стало нічого. Полягали тоді вони на камені спати. Він заснув міцно, а вона і тишком-нишком встала, торбинки обидві заховала та до коня Гивера. Тільки ногу в стремено поставила, а кінь одразу й питає:

Куди тебе нести?

Неси,— каже,— до мого батька!

І поніс її кінь — тільки й бачили!

Виспався козак Мамарига, прокинувся, коли ди виться — нема ні коня, ні жінки, ні торбинки-волосянки, ані дротянки. Тільки чоботи лежать.

—Е,— каже він,— як чоботи тут, то ще козак Мамарига не загине!

Узув чоботи та й пішов поверх води. Ішов, ішов, аж дві доби, перейшов через море. Іде далі суходолом. Схотілося йому їсти. Бачить — стоїть куш вишневий із ягодами. Козак Мамарига ягодку вирвав, кинув у рот — і враз

виріс у нього на голові величезний ріг. Вирвав другу ягідку, кинув у рот — виріс другий ріг.

—Гай-гай,— каже він,— як же мені з такими рогами жити?!

Коли дивиться — стоїть другий кущ, і на цьому теж ягід рясно.

—А що,— каже,— може, й ці покуштувати? Вже ж гірше не буде.

Вирвав з того куща ягідку, з'їв — і спав один ріг. Вирвав другу, з'їв — другий ріг спав. Нарвав він тоді ягід із того й з того куща та й пішов у те королівство, де була його жінка.

Як став підходити, сяк-так перевбрався, щоб не впі знали, й пішов до королівського ганку. Гукав:

—По ягоди!

Королівна почула, посилає служницю:

—Піди,— каже,— подивись, що воно за ягоди.

У нас ще цвітуть, а десь, видно, вже поспіли.

Служниця вийшла, питає:

Чи добрі ягоди та чи дорогі?

Дорогі та добрі.

Почому?

—По срібному карбованцю ягідка!

Служниця пішла, розповіла королівні. Королівна дала їй карбованців півсотні.

—На,— каже,— купи мені тих я*ід.

Козак Мамарига гроші взяв, ягоди віддав, а сам геть подався. От бере королівна ягідку й кидає в рот,

та відразу й другу, теж в рот,— і раптом вирости в неї на голові два величезні роги. Кинулася королівна до дзеркала, глянула — та як закричить з переляку! Збіглися слуги, прибіг король, жахнувся.

—Що це таке? Що ти їла?

А вона плаче й про ягоди розповідає.

—Не може того бути,— каже король,— щоб від ягід таке сталося. Ану, де ті ягоди?

Взяв та й вкинув і собі в рот ягоди. Тут зразу й в нього роги вирости! Злякався король, розгнівався, наказав швидше бігти та схопити того чоловіка, що ягоди продавав. Побігли солдати, шукали, нікого не знайшли. Що ж тепер робити? Як королю й коро лівні з такими рогами жити?!

Скликає король лікарів та знахарів, щоб оті роги зігнати.

Поз'їжджалися лікарі та знахарі з усього королівства. Подивились-подивились, нічого не зроб лять, не спадають роги! Посилає король гінців по чужих землях, оголошує: хто зможе роги зігнати, тому він усе своє королівство відпише, аби тільки йому з дочкою такої бридоти позбутися.

Поприїз дили лікарі і з чужих земель, як не мудрували, чим там не мазали — нічого не вдіють...

Королівна плаче-розливається, король лютує, а народ глузує та буриться: «Нащо нам король із рогами? Не хочемо такого короля!»

От приходить козак Мамарига до короля.

Добрідень,— каже,— тестенько, може, я вам допоможу?

Ой зятенько, допоможи! — каже король.— Відпишу тобі все королівство, аби такого лиха позбутися!

Гаразд! — каже козак Мамарига і дає йому дві ягідки з того другого куща. Тільки проковтнув їх король — вмить роги спали. А королівна плаче, благає:

Чоловіче мій любий, дай же й мені!

Ні,— він каже,— тобі не дам. Де ти мого коня Гивера діла?

—Живий твій кінь, у стайні стоїть. Пожалій мене, дай ягідку!

А торбинки, волосянка та дротянка, де?

Цілі твої торбинки, в спальні на гвіздку ви сять. Порятуй мене!

А не будеш більше мене кидати?

Не буду до віку вічного!

Тут бере він ягідку і кидав їй у рот — враз один ріг спав. Вкинув другу — другий ріг спав. І стала королівна така, як і була.

—Ну, дивись, щоб ти знала, як чоловіка шанувати!

Почали вони тут радіти... Відписав король козакові Мамаризі усе королівство, і живуть в тому королівстві всі багаті та щасливі: торбинка-волосянка кожному їсти-пити дає, а дротянка будь-яку роботу робить.

II. ОСОБИСТІСНО-ГРОМАДСЬКІ ЦІННОСТІ

2.1. Колосок (Півник і двоє мишенят)

(Джерело: https://xn--80aaukc.xn--j1amh/pivnik_ta_dvoe_mishenjat.html)

Жили собі двоє мишенят – Круть та Верть і півник Голосисте Горлечко. Мишенята було тільки й знають, що танцюють та співають. А півник удосвіта встане, всіх піснею збудить та й до роботи береться.

Ото якось підмітав у дворі та й знайшов пшеничний колосок.

– Круть, Верть, – став гукати півник, – а гляньте-но, що я знайшов!

Поприбігали мишенята та й кажуть:

– Коли б це його обмолотити...

– А хто молотитиме? – питається півник.

– Не я! – одказує одне мишеня.

– Не я! – каже й друге мишеня.

– Я обмолочу, – каже до них півник. І взявся до роботи.

А мишенята й далі граються.

От вже й обмолотив півник колосок та й знов гукає:

– Гей, Круть, гей, Верть, а йдіть гляньте, скільки зерна я намолотив!

Поприбігали мишенята.

– Треба, – кажуть, – зерно до млина однести та борошна намолоти.

– А хто понесе? – питає півник.

– Не я! – гукає Круть.

– Не я! – гукає Верть.

– Ну, то я однесу, – каже півник. Узяв на плечі мішок та й пішов.

А мишенята собі одно скачуть – у довгої лози граються. Прийшов півник додому, знов кличе мишенят:

– Гей, Круть, гей, Верть! Я борошно приніс.

Поприбігали мишенята, пораділи:

– Ой півничку! Вже тепер тісто треба замісити та пиріжечків спекти.

– Хто ж міситиме? – питає півник. А мишенята й знов своє:

– Не я! – пищить Круть.

– Не я! – пищить Верть.

Подумав, подумав півник та й каже:

– Доведеться мені, мабуть.

От замісив півник тісто, приніс дрова та й розпалив у печі. А як у печі нагоріло, посадив пиріжки.

Мишенята й собі діло мають: пісень співають, танцюють.

Аж ось і спеклися пиріжки, повиймав їх півник, виклав на столі.

А мишенята вже й тут. І гукати їх не треба.

– Ох, і голодний я! – каже Круть.

– А я який голодний! – каже Верть. Та й посідали до столу.

А півник і каже:

– Стривайте-но, стривайте! Ви мені перше скажіть, хто знайшов колосок?

– Ти, – кажуть мишенята.

– А хто його обмолотив?

– Ти, – вже тихіше відказують Круть із Вертем.

– А тісто хто місив? Піч витопив? Пиріжків напик?

– Ти, – вже й зовсім нищечком кажуть мишенята.

– А що ж ви робили?

Що мали казати мишенята? Нічого. Стали вони тут вилазити з-за столу, а півник їх і не тримає. Хто ж отаких ледарів пиріжками пригощатиме?

2.2. Лисичка і журавель

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/franko-zviri/lysyczka-i-zhuravelj>)

Лисичка з Журавлем у велику приязнь зайшли, навіть десь покумалися. От Лисичка і кличе Журавля до себе в гості.

— Приходи, кумцю! Приходи, любочку! Чим хата багата, тим і погощу.

Іде Журавель на прошений обід, а Лисичка наварила кашки з молочком, розмазала тонесенько по тарілці та й поставила перед кумом.

— Живися, кумочку, не погордуй! Сама варила.

Журавель стук-стук дзьобом — нічого не спіймав.

А Лисичка тим часом лиже та й лиже кашку, аж поки сама всеї не з'їла. А коли кашки не стало, вона й мовить:

— Вибачай кумочку, більше не маю вас чим гостити.

— Спасибі й за те, — пісним голосом промовив Журавель. — А ти б, кумонько, до мене завтра в гості прийшла!

— Добре, кумочку, прийду, чому не прийти, — мовить Лисичка.

На другий день приходять Лисичка, а Журавель наварив м'яса, бурячків, фасольки, картопельки, покрав усе те на дрібні шматочки, зложив у високе горнятко з вузькою шийкою та й поставив на столі перед Лисичкою.

— Живися, кумонько! Не погордуй, люба моя, — припрошує Журавель.

Нюхає Лисичка — добра страва! Встромляє голову до горнятка — не йде голова! Пробоє лапою — годі витягнути. Крутиться Лисичка, заскакує відти й відти довкола горнятка — нічого не порадить. А Журавель не дармує. Дзьоб-дзьоб у горнятко та й їсть собі шматочок за шматочком, поки всього не виїв.

— Вибачайте, кумонько, — мовить, випорожнивши горнятко, — чим хата багата, тим і рада, а більше на сей раз нічого не розстарав.

Розсердилася Лисичка, навіть не подякувала за гостину. Вона, бачите, думала, що на цілий тиждень наїється, а тут прийшлося додому йти, облизня спіймавши. Відтоді й зареклася Лисичка з журавлями приязнь водити.

2.3. Дві вивірки

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/viljchova/dvi-vyvirky>)

Жили собі, були собі дві вивірки в густому лісі у дуплах. Однаково гарні, пушисті, звинні. Тільки не однакової вдачі. Бо одна з них цілий день трудилася: збирала орішки, гриби, жолудь і все те складала у своїй хатинці, в дуплі дерева.

А друга була собі зовсім недбайлива. Цілими днями тільки її роботи, що стрибати з галузки на галузку, лякати птичок у гніздах або сидіти бездільно й свистати на весь бір. А схоче попоїсти — не журиться. Тож літом усюди їжі повно! То оріх, то жолудь з дуба, то шульки з ялиць і сосон, то корінці всякі. Погризе того, скубне цього — та й знову скаче собі весела, сита.

Отже, ціле літо весело прожила.

Тим часом перша вивірка, працююча й дбайлива, наносила собі в дупло повно всякого корму. Це на зиму придбала. І вже задалегідь устелила свою хатинку мохом, пушком і сухим листям щоби було тепло і м'якко в зимі. Та й дверцятка приробила собі до свого дому. Добра була господиня.

Так пройшло всеньке літо, в одній вивірки — у праці й журбі, а в другій — в іграшках.

Минула вже й дощова осінь, і прийшла холодна зима. В лісі стало сумно і пусто: ні листячка, ні грибів, ні орішків. Тільки мороз і вітер, що снігами мете.

Сидить собі в тепленькому дуплі роботяща вивірка і гадки про біду не має. Ціле літо на те працювала, щоби в зимі спокійно відпочити. І м'якко їй, і тепло, і з'їсти є що. Спокійно сидить собі, люлечку-фаєчку покурює.

Ой, та не так жилося її лінивій і легкодушній посестрі. У її дуплі ні вікон, ні дверей. Не пригадувала. Ні засобів на зиму нема, ані одного орішка! Лиш холодний вітер по хатині свище, гуляє. Сидить бідна вивірка, голодна, марна, змерзла, в клубочок звилася. Кидається по лісі туди, сюди, нічого нема — усе замерзло. Хоч погибай з холоду та й голоду!

Аж пригадала собі убога вивірка свою пильну, роботящу сусідку та й думає собі: «Піду я до неї. Чей же допоможе чим-будь, у неї гори припасів. А літом їй поверну».

Іде вона до сусідки та й несміло стукає в двері.

— Хто там?

— Я, твоя сусідка!

— Просимо,— кличе дбайлива вивірка і відчиняє двері.

Як поглянула на нещасну, помарнілу, напівмертву від студени сусідку, то зараз усе зрозуміла.

— Прошу, сідай, саме на обід натрапила! Чим хата богата... От загрійся трохи в мосі, а я приладжу тобі орішків і жолудів... На, їж на здоровлячко. Та й разом зі мною живи, мені і так скучно самотній.

Засоромлена вивірка почала говорити:

— Але ж я не заслужила на таку доброту; я ціле літо — знаєш — гуляла.

— Нічого,— каже друга,— тепер ти також будеш дбати так, як я, бо пізнала тепер, що без праці нема добра! От, будемо разом працювати і разом жити.

Лінива на радощах обцілувала свою добру товаришку. І відтоді жили обі вивірки разом. А ліниву вивірку біда і нужда навчили працювати. Найближчого літа лінива стала також пильною і принесла великі припаси харчів до спільної хати.

2.4. Телесик

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/telesyk>)

Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей нема. Журяться дід та баба: «Хто нашої й смерті догляне, що в нас дітей нема?» От баба й просить діда:

— Поїдь, діду, в ліс, вирубай там мені деревинку, та зробимо колісочку, то я положу деревинку в колісочку та й буду колихати; от буде мені хоч забавка!

Дід спершу не хотів, а баба все просить та просить. Послухався він, поїхав, вирубав деревинку, зробив колісочку... Положила баба ту деревинку в колісочку, колише й пісню співає:

Люлі-люлі, Телесику,
Наварила кулешику,
Буду тебе годувати.

Коліхала-коліхала, аж поки полягали вони увечері спати. Встають уранці — аж з тієї деревинки та став синок маленький. Вони так зраділи, що й не сказати! Та й назвали того сина Телесиком.

Росте той синок й росте — і такий став гарний, що баба з дідом не навітшаються з нього.

От як підріс він, то й каже:

— Зробіть мені, тату, золотий човник і срібнеє весельце, буду я рибку ловити та вас годувати!

От дід зробив золотий човник і срібнеє весельце, спустили на річку, він і поїхав. То оце він їздить по річці, ловить рибку та годує діда й бабу, наловить та віддасть — і знову поїде. А мати йому їсти носить. Та й каже:

— Гляди ж, сину, як я кликатиму, то пливи до бережка, а як хто чужий, то пливи далі!

От мати наварила йому снідати, принесла до берега та й кличе:
Телесику, Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

Телесик почув.

— Ближче, ближче, човнику, до бережка! Це ж моя матінка снідати принесла.

Пливе. Пристав до бережка, наївся, напився, відіпхнув золотий човник срібним весельцем і поплив далі рибку ловити.

А змія й підслухала, як мати кликала Телесика, та прийшла до берега і давай гукати товстим голосом:

Телесику, Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

А він чує.

— То ж не моєї матінки голос! Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі!

Махнув весельцем — човник і поплив. А змія стояла-стояла та й пішла від бережка геть.

От мати Телесикова наварила йому обідати, понесла до бережка та й кличе:

Телесику, Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

Він почув:

— Ближче, ближче, човнику, до бережка! Це ж моя матінка мені обідати принесла.

Приплив до бережка, наївся, напився, віддав матері рибку, що наловив, відіпхнув човник і поплив знову.

А змія приходять до берега та знов товстим голосом:

Телесику, Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

А він почув, що не материн голос, та махнув весельцем:

— Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі! Човник і поплив далі.

Змія бачить, що нічого не вдіє, та пішла до коваля:

— Ковалю, ковалю! Скуй мені такий тоненький голосок, як у Телесикової матері!

Коваль і скував. Вона пішла до бережка й стала кликати:

Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам я тобі їсти й пити!

А він думав, що то мати.

— Ближче, ближче, човнику, до бережка! То ж мені матінка їсти принесла!

Та й приплив до бережка. А змія його мерщій ухопила з човна та й понесла до своєї хати.

— Зміючко Оленко, відчини!

Оленка й відчинила, змія ввійшла в хату.

— Зміючко Оленко, натопи піч так, щоб аж каміння розпадалося, та спечи мені Телесика, а я підую гостей покличу, та будемо гуляти.

Та й полетіла кликати гостей.

От Оленка натопила піч так, що аж каміння розпадається а тоді й каже:

— Сідай, Телесику, на лопату! А він каже:

— Коли ж я не вмюю,— як його сідати?

— Та вже сідай! — каже Оленка. Він і положив на лопату руку.

— Так? — каже.

— Та ні-бо: сідай зовсім! Він положив голову:

— Отак, може?

— Та ні-бо, ні! Сідай увесь!

— А як же? Хіба так? — та й поклав ногу.

— Та ні-бо,— каже Оленка,— ні, не так!

— Ну, так покажи ж,— каже Телесик,— бо я не знаю як. Вона й стала показувати, та тільки сіла, а він за лопату та й укинув її в піч, і заслінкою піч затулив, а сам замкнув хату, зліз на превисоченного явора та й сидить. От змія прилітає з гостями.

— Зміючко Оленко, відчини!

Не чує.

— Зміючко Оленко, відчини!

Не озивається.

— От вража Оленка, вже десь повіялась.

От змія сама відчинила хату, повходили гості, посідали за стіл. Відслонила змія заслінку, вийняла з печі, та й їдять — думали, що то Телесик. Попоїли добре, повходили надвір та й качаються по траві.

— Покочуся, повалюся, Телесикового м'ясця наївшись!

А Телесик із явора:

— Покотіться, поваліться, Оленчиного м'ясця наївшись!

Вони слухають... Де це? Та знов:

— Покочуся, повалюся, Телесикового м'ясця наївшись.

А він знову:

— Покотіться, поваліться, Оленчиного м'ясця наївшись!

Вони далі:

— Що воно таке?

Давай шукати, давай дивитися, та й угледіли Телесика на яворі. Кинулись до явора та й почали його гризти. Гризли-гризли аж зуби поламали, а не перегризуть. Кинулись до коваля:

— Ковалю-ковалю, покуй нам такі зуби, щоб того явора перегризти!

Коваль і скував. Вони як почали знову... От-от уже перегризуть. Коли летить табун гусей. Телесик їх і просить:

Гуси-гуси, гусенята!

Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
А в батенька їсти, й пити,
Ще й хороше походити!

А гуси й кажуть:

— Нехай тебе середні візьмуть!

А змії гризуть-гризуть... Аж летить знову табун гусей. Телесик і просить:

Гуси-гуси, гусенята!

Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
А в батенька їсти, й пити,
Ще й хороше походити!

Так і ці йому кажуть:

— Нехай тебе задні візьмуть!

А явір аж тріщить. Відпочинуть змії та й знов гризуть, відпочинуть та й знов... Аж летить іще табун гусей. Телесик так їх просить:

Гуси-гуси, гусенята!

Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
А в батенька їсти, й пити,
Ще й хороше походити!

І ці кажуть:

— Нехай тебе заднє візьме!

Та й полетіли.

Сидить сердешний Телесик, от-от явір упаде, от-от доведеться пропасти! Коли це летить собі одне гусеня: відбилося — насилу летить, Телесик до нього:

Гуся-гуся, гусенятко!

Візьми мене на крилятко
Та понеси до батенька,
А в батенька їсти, й пити,
Ще й хороше походити!

От воно:

— Сідай!— каже та й ухопило його на крила. Та втомилось сердешне, так низько несе. А змія за ним — ледве не вхопить його — женеться. Та таки

не наздогнала. От воно принесло та й посадило Телесика на призьбі, а само ходить по двору, пасеться.

От сидить Телесик на призьбі та й слухає, що в хаті робиться. А баба напекла пиріжків, та виймає в печі, і каже:

— Це тобі, діду, пиріжок, а це мені пиріжок!

А Телесик знадвору:

— А мені?

То це вона знову виймає пиріжки та:

— Оце тобі, дідусю, пиріжок, а це мені!

А Телесик знову:

— А мені?

Вони й почули. Що це?

— Чи ти чуєш, діду, щось наче гукає?

— Та то,— каже дід,— мабуть, так учувається.

Та знов баба:

— Оце тобі, дідусю, пиріжок, а це мені!

— А мені? — каже з призьби Телесик.

— Отже, таки озивається! — говорить баба та зирк у вікно — аж на призьбі Телесик. Вони тоді з хати, та вхопили його, та внесли в хату, та такі раді...

А гусятко ходить по двору, то мати й побачила.

— Он гусятко ходить. Піду впіймаю та заріжу.

А Телесик каже:

— Ні, мамо, не ріжте, а нагодуйте його! Коли б не воно, то я б у вас і не був.

От вони нагодували його, й напоїли, і під крильця насипали пшона. Так воно й полетіло.

От вам казочка, а мені бубликів в'язочка.

2.5. Рукавичка

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/rukavuczka>)

Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку.

От біжить мишка, увішла в ту рукавичку та й каже:

— Тут я буду жити!

Коли це жабка плигає та й питає:

— А хто-хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка. А ти хто?

— Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!

От уже їх двоє. Коли біжить зайчик. Прибіг до рукавички та й питає:

— А хто-хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка. А ти хто?

— А я зайчик-побігайчик. Пусти і мене!

— Іди!

От уже їх троє.

Коли це біжить лисичка — та до рукавички:

— А хто-хто в цій рукавичці живе?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка та зайчик-побігайчик. А ти хто?

— Та я лисичка-сестричка. Пусти і мене!

— Та йди!

Ото вже їх четверо сидить. Аж суне вовчик — та й собі до рукавички, питається:

— А хто-хто в цій рукавичці живе?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик та лисичка-сестричка. А ти хто?

— Та я вовчик-братик. Пусти і мене!

— Та вже йди!

Уліз і той. Уже їх п'ятеро.

Де не взявся — біжить кабан.

— Хро-хро-хро! А хто-хто в цій рукавичці живе?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик, лисичка-сестричка та вовчик-братик. А ти хто?

— Хро-хро-хро! А я кабан-іклан. Пусти і мене!

— Оце лихо! Хто не набреде — та все в рукавичку! Куди ж ти тут улізеш?

— Та вже влізу,— пусти!

— Та що вже з тобою робити,— йди!

Уліз і той. Уже їх шестеро, уже так їм тісно, що й нікуди. Коли це тріщать куці, вилазить ведмідь — та й собі до рукавички, реве й питається:

— А хто-хто в цій рукавичці живе?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик, лисичка-сестричка, вовчик-братик та кабан-іклан. А ти хто?

— Гу-гу-гу! Як вас багато! А я ведмідь-набрідь. Пусти і мене!

— Куди ми тебе пустимо, коли й так тісно?

— Та якось будемо.

— Та вже йди, тільки скраєчку! Уліз і ведмідь, — семеро стало.

Та так вже тісно, що рукавичка ось-ось розірветься.

Коли це дід оглядівся,— нема рукавички. Він тоді назад — шукати її, а собачка попереду побігла. Бігла-бігла, бачить — лежить рукавичка і ворухиться. Собачка тоді: «Гав-гав-гав!»

Вони як злякаються, як вирвуться з рукавички,— так усі й порозбігалися лісом.

Прийшов дід та й забрав рукавичку.

2.6. Пан Коцький

(Джерело: <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/pan-kosjkuj>)

Водного чоловіка був кіт старий, що вже не здужав і мишей ловити. От хазяїн його взяв та й вивіз у ліс, думає: «Нащо він мені здався, тільки дурно буду годувати,— нехай лучче в лісі ходить».

Покинув його й сам поїхав.

Коли це приходить до kota лисичка та й питає його:

— Що ти таке?

А він каже:

— Я — пан Коцький.

Лисичка й каже:

— Будь ти мені за чоловіка, а я тобі за жінку буду.

Він і згодився. Веде його лисичка до своєї хати,— так уже йому годить: уловить де курочку, то сама не їсть, а йому принесе.

От якось зайчик побачив лисичку та й каже їй:

— Лисичко-сестричко, прийду я до тебе на досвітки.

А вона йому:

— Є у мене тепер пан Коцький, то він тебе розірве.

Заєць розказав за пана Коцького вовкові, ведмедеві, дикому кабанові.

Зійшлися вони докупи, стали думати, як би побачити пана Коцького,— та й кажуть:

— А зготуймо обід!

І взялися міркувати, кому по що йти. Вовк каже:

— Я піду по м'ясо, щоб було що в борщ.

Дикий кабан каже:

— А я піду по буряки і картоплю.

Ведмідь:

— А я меду принесу на закуску.

Заєць:

— А я капусти.

От роздобули всього, почали обід варити. Як зварили, почали радитись, кому йти кликати на обід пана Коцького.

Ведмідь каже:

— Я не підбіжу, як доведеться тікати.

Кабан:

— А я теж неповороткий.

Вовк:

— Я старий уже і трохи недобачаю.

Тільки зайчикові й приходитьсь.

Прибіг заєць до лисиччиної нори, коли це лисичка вибігає, дивиться, що зайчик стоїть на двох лапках біля хати, та й питає його:

— А чого ти прийшов?

Він і каже:

— Просили вовк, ведмідь, дикий кабан, і я прошу, щоб ти прийшла зі своїм паном Коцьким на обід.

А вона йому:

— Я з ним прийду, але ви поховайтесь, бо він вас розірве.

Прибігає зайчик назад та й хвалиться:

— Ховайтесь, казала лисичка, бо він як прийде, то розірве нас.

Вони й почали ховатися: ведмідь лізе на дерево, вовк сідає за кущем, кабан заривається у хмиз, а зайчик лізе в кущ.

Коли це веде лисичка свого пана Коцького. Доводить до столу, а він побачив, що на столі м'яса багато, та й каже:

— Ма-у!.. Ма-у!.. Ма-у!..

А ті думають: «От вражого батька син, ще йому мало! Це він і нас поїсть!»

Виліз пан Коцький на стіл та почав їсти, аж за ушима лящить. А як наївсь, то так і простягсь на столі.

А кабан лежав близько столу в хмизі, та якось комар і вкусив його за хвіст, а він так хвостом і крутнув; кіт же думав, що то миша, та туди, та кабана за хвіст. Кабан як схопиться, та навтіки!

Пан Коцький злякався кабана, скочив на дерево та й подерся туди, де ведмідь сидів.

Ведмідь як побачив, що кіт лізе до нього, почав вище лізти по дереву, та до такого доліз, що й дерево не здержало — так він додолу впав — гуп! — та просто на вовка,— мало не роздавив сердешного.

Як схопляться вони, як дременуть, то тільки видко. Заєць і собі за ними — забіг не знає куди... А потім посходились та й кажуть:

— Такий малий, а тільки-тільки нас усіх не поїв!

2.7. Розумне мишеня

(Джерело:

<https://proridne.org/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B8/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D0%BD%D0%B5%20%D0%BC%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8F.html>)

Пообідавши, лев ліг у холодочку відпочити. Тільки гарно задрімав, а мишеня вилізло із своєї нірки і побігло по ньому. Звір спросоння подумав, що його хтось ловить, злякався і підняв голову. Аж раптом бачить, що то мишеня пробігло. Лев і каже:

— Як ти смієш мене турбувати?! Ти знаєш, хто я? Та я тебе зараз роздавлю і ніхто не дізнається.

— Вибачте, вибачте, пане господарю! — жалібно запищала мишка. — Будьте ласкаві, пробачте. Змилюйтеся наді мною, а я вам у пригоді стану.

Лев засміявся. Його дуже здивувало, що маленьке мишеня може стати йому у пригоді. А далі й каже:

— Ну, біжи своєю дорогою, подивимося, як ти мені в пригоді станеш! Тільки пообіцяй, що більше не будеш старших турбувати без причини.

Мишеня швиденько побігло і сховалося у бур'яні.

Не пройшло і тижня після того випадку, як лев сам потрапив у біду. Вночі він гуляв у лісі і попався у тенета. Як не пручався, як не виривався, та з кожним разом заплутувався все більше. Мишеня побачило, що лев потрапив у біду, і прибігло йому на допомогу. Воно почало гризти тенета, і вже через декілька хвилин лев був на волі.

III. СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ

3.1. Добре з мамою

(Джерело: <http://www.korsundruzhba.ck.ua/batkivska-storinka/dytiachaknyzhna-polychka/virshi/152-navchalno-vykhovnyi-protses/pravove-vykhovannia/237-konspekt-zaniattia-z-pravovoho-vykhovannia-dlia-ditei-molodshoho-doshkilnoho-viku>)

Одного дня на бабусиному подвір'ї гордо походжала мама-квочка, а довкола весело метушилися маленькі курчатка. Ось мама-квочка завоктала, зібрала всіх своїх діток і повела до годівниці. Наївшись там смачного пшона, курчата задрімали. Аж раптом маленьке пустотливе курчатко, скориставшись тим, що маму зморив післяобідній сон, стрибнуло у густу високу траву, пролізло крізь бур'яни і опинилося на грядці. Знайшло там черв'ячка, поласувало ним. А що ж далі? Що робити? Куди йти? Раптом з густого бур'яну вийшов великий сірий кіт... Котик і не думав полювати на курча - він був ситий. Проте маленьке курчатко дуже злякалося і чимдуж побігло до мами-квочки, яка вже схвилювано шукала свого синочка.

"Ось де ти, мандрівнику! Я так хвилювалася! Я ж скільки разів говорила: не можна відходити далеко від мами. Так багато небезпеки навколо! Котик може захопити тебе гострими кігтями або попадешся на сніданок хижому птаху", — квоктала квочка. Потім вона стала повчати всіх своїх курчат: "Поки ви ще маленькі, ніколи не відходьте далеко від мене. Я можу захистити вас від небезпеки, заховати від дощу, вітру, ворога. Зі мною вам завжди буде тепло і затишно". А маленьке пустотливе курчатко розповіло братикам і сестричкам про свою пригоду і сказало: "Слухайтеся маму, вона навчає нас тільки добра. Я от не послухався і ледь не потрапив у котячі лапи". Всі курчатка-зрозуміли, що маму потрібно слухатися завжди. Бо вона найбільш за всіх любить своїх діток.

3.2. Добрі брати

(Джерело:

<https://www.facebook.com/ParkRorzvahIF/posts/1787390991563920/>)

Жили в селі два брати. У молодшого брата було семеро дітей, а старший брат був неодружений. Жили брати в злагоді, землю обробляли спільно. Скосили вони якось жито і, як завжди, снопи розділили порівну.

Настала ніч. Ліг старший брат і замислився: «А чи справедливо ми снопи поділили? У брата велика сім'я, дітям чимало хліба треба. Мабуть, піду я на поле й перенесу частину своїх снопів у братову копу».

Пішов старший брат на ниву й переніс частину своїх снопів у братову копу.

А молодший брат теж не спав. І йому не давала спати думка про те, чи правильно вони розділили врожай. Думав він, думав, а тоді й каже дружині:

— Піду я, мабуть, на поле та перенесу частину снопів у братову копу. Брат уже старий, живе самотою, помічників у нього немає.

Так він і вчинив. Пішов на поле й частину снопів зі своєї копи переніс у братову.

На другий день бачать брати: у кожного копа така, як і була, анітрохи не поменшала, в обох снопів порівну. Дивуються брати, але і той і другий мовчать. Так кілька ночей підряд переносили брати снопи. Врешті вирішили вони постерегти свої копи та й зустрілися поблизу них.

Відтоді брати ще дужче полюбили один одного. І весь свій вік прожили щасливо, завжди допомагали один одному й ніколи не знали ні злиднів, ні горя.

3.3. Вовк та козенята

(Джерело: https://xn--80aaukc.xn--j1amh/vovk_i_kozenjata.html)

Дика коза збудувала собі в лісі хатку і навела там собі діток. Коли виходила коза з дому пастись, так діткам наказувала, щоб вони нікому не одчиняли дверей. Пішла коза до лісу, напаслаоь досить, вернулась додому, підійшла до дверей і заспівала:

— Діточки мої, козеняточка,
Одмикайтесь, одчиняйтесь;

Ваша матінка прийшла,
Молочка вам принесла!

Козенята, почувши материн голосок, миттю кинулись до дверей і одчинились. Коза увійшла, нагодувала діток молоком і знов побігла пастись.

Вовк підслухав, як вона співала, тільки гаразд не второпав, як коза причитувала. Трохи згодом підійшов до козиної хатки і зтяг пісню своїм невдалим вовчим голосом:

— Козеняточка, мої хлоп'яточка,
Одсувайтесь, одчиняйтесь;
Ваша мати прийшла,
Молочка вам принесла!

Козенята пізнали, що не материн голос, і кажуть йому:

— Не одчиним, не матінчин голосок. У нашої матусі тоненький голосок!

Вовк одійшов од козиної хатки, сів за кущами, посидів трохи, поміркував і знов пішов до козенят. Підійшов до дверей і зтяг тонким голосом:

— Козеняточка, мої діточки,
Одмикайтесь, одчиняйтесь;
Ваша мати прийшла,
Молочка вам принесла!

Козенята було сикнулись до дверей одчинять, а далі схаменулись, розшолопали, що він не так причитує і голос нерівний, трохи товщий. Тоді вони одмовили йому так:

— Не одчиним, не матінчин голосок. У нашої матінки голосок тонший, і вона не так співа.

Вовк з досадою пішов од хати. Одійшов геть за кущі неподалеко од козенят і сів там піджидать, поки прийде коза, щоб підслухать, як вона буде співать і щоб собі перейнять її голос і причот.

Незабаром прийшла коза і заспівала:

— Козеняточка, мої діточки,
Одмикайтесь, одчиняйтесь;
Ваша матінка прийшла,
Молочка вам принесла!

Козенята пізнали свою матінку, одчинили їй і похвалились що до них хтось приходив і хотів обмануть їх. Коза нагодувала діток і приказала їм, щоб вони нікому не одчиняли, а щоб вони не помилились, розказала їм, як вона буде причитувать надалі. Коза переночувала дома, а на ранок, чуть зоря, подалась пастись.

Вовк, діждавшись ранку, став думать, як би ж його умудриться, щоб голос свій підвести під козиний, а далі почав пробувати свій голос. Завив раз — дуже товсто; завив другий раз — теж не підходить під козиний голос. Він зтяг третій раз самим тоншим голосом, а все ж таки під козиний не підходив.

Бігла мимо лисиця. Почула і спинилась. Підійшла до вовка поближче і пита:

— Чого ти, вовче, виєш, чи ти дуже оголодав?

— Та це я, сестричко, пробую свій голос; нагибав козину хатку та ніяк не доберусь до них, не одчиняють клятї дверей, пізнають по голосу, що не їх мати. Так я хочу підібрать ноту, щоб заспівать по-козиному.

— Ні, вовче, так діло твоє не вигоре; коли хочеш посмакувать козинятками, так попрохай мене, я тебе научу.

— Научи, спасибі тобі, я тобі оддячу.

— А що ти мені даси!

— Так як доберусь до козенят, так і тобі одного дам.

— Ні, так я не згодна; коли там діло буде, а я зараз їсти хочу; ти принеси мені гуску, тоді научу, як голос поправить.

Вовк згодивсь, побіг добувать гуску. Довгенько никав понад річкою в очереті, все підкрадавсь до гусей і вже надвечір піймав одну гуску. Миттю примчав до лисиці, оддав їй подарунок і каже:

— Ну, тепер, сестричко, научи, як поправить голос.

— А от що, вовче, іди ти до коваля і попрохай його, щоб він тобі насталив голос. Тоді ти будеш уміть співати по-козиному.

— А де ж я буду того коваля шукать?

— А он там у край села кузня стоїть, туди і йди.

Вовк послухав лисиці, пішов до коваля. Підійшов до кузні і каже:

— Чоловіче, настали мені голос, щоб я міг співати по-козиному.

— А що ж ти мені за це даси?

— Та я ж не знаю, що ти з мене візьмеш; грошей у звірів не бува, а подарочок який-небудь принесу тобі.

— А от що, вовче, принеси ти мені пару гусей, тоді я насталою голос; тіко щоб гуси були живі.

Вовк помчавсь до річки і почав шастать по березі в очеретах. Забовтавсь бідняга по самі вуха, а таки піймав пару гусей, взяв їх обох за крила і повів до коваля. Вовка оскома брала на гусей, хотілось самому їх поїсти, та треба було добитись свого...

Приніс гусей до коваля і каже:

— Ну, чоловіче, подарок тобі уже приніс, скоріш стали мені голос.

— Добре, вовче, тепер можна взятсь і за роботу. Ти, вовче, стань поближче до ковадла, висолоп подужче язик та заплющ очі, а я зараз налагодю, що треба.

Вовк підійшов до ковадла, висолопив язик, заплющив очі і стояв як укопаний. Коваль взяв мерщій самий більший молот та й торохнув вовка по лобі...

3.4. Двоє жадібних ведмежат

(Джерело: https://xn--80aaukc.xn--j1amh/zhadibni_vedmezhata.html)

По той бік скляних гір, за шовковим лугом, стояв дрімучий ліс. У густому лісі, в самій гущавині, жила стара ведмедиця. У ведмедиці були два сини. Коли ведмежата підросли, вирішили вони піти по білому світу щастя шукати.

Спочатку пішли до матері та попрощалися з нею. Обняла стара ведмедиця синів і наказала їм ніколи не розлучатися один з одним.

Обіцяли ведмежата виконати наказ матері й рушили в дорогу. Йшли день, йшли другий, нарешті всі запаси у них закінчилися. А по дорозі дістати було нема чого.

- Ох, братику, до чого ж мені їсти хочеться! - поскаржився молодший.

- А мені і того більше! - відповів старший.

Йшли вони йшли, доки раптом не натрапили на велику круглу голівку сира. Хотіли бува поділити її порівну, але не зуміли.

Жадність здолала ведмежат, кожен боявся, що іншому дістанеться більша частина.

Сперечалися вони, лаялися, гарчали, як раптом підійшла до них лисиця.

- Про що ви сперечаєтеся, молоді люди? - запитала шахрайка.

Ведмежата розповіли про свою біду.

- Яка ж це біда? - каже лисиця. Це не біда! Поділю вам сир порівну: мені що молодший, що старший - все одне.

- От, добре, діли! - вигукнули з радістю ведмежата!

Лисичка узяла сир і розламала його. Та розламала голівку так, щоб один шматок був більше за інший. Ведмежата одразу помітили:

- Цей більший! Лисиця заспокоїла їх:

- Тихіше, молоді люди! І це не біда. Трохи терпіння - зараз все владнаю.

Вона відкусила добрий шмат від більшої половини і проковтнула його. Тепер великий шматок став меншим шматком.

- І так нерівно! - затурбувалися ведмежата. Лисиця подивилася на них з докором.

- Ну, повно, повно! - сказала вона. - Я сама знаю свою справу!

І вона відкусила від більшої половини здоровенний шматок. Тепер більший кусень став меншим.

- І так нерівно! - закричали ведмежата стурбовано.

- Та годі ви! - ледве вимовила лисиця, оскільки рот її був набитий дуже смачним сиром. - Ще зовсім трішки - і буде порівну.

Ведмежата тільки чорними носами водили туди-сюди - від більшого до меншого, від меншого до більшого шматка. Доки лисиця не наїлася, вона все ділила і ділила.

На той час, як половинки порівнялися, ведмежатам майже сиру не залишилося: дві крихітні грудки!

- Що ж, - сказала лисиця, - хоч і помалу, та зате порівну! Смачного вам ведмежата! - захихотіла і, махнувши хвостом, втекла.

Так буває з тими, хто скупиться.